

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BİLİM DALI

ÖZEL EĞİTİME GEREKSİNİM DUYAN ÇOCUKLARIN
EBEVEYNLERİNE YÖNELİK MANEVİ DANIŞMANLIK
VE REHBERLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül ÖZMEN AKSOY

İstanbul
Mayıs-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK ANABİLİM DALI
MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK BİLİM DALI

ÖZEL EĞİTİME GEREKSİNİM DUYAN ÇOCUKLARIN
EBEVEYNLERİNE YÖNELİK MANEVİ DANIŞMANLIK VE
REHBERLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Betül ÖZMEN AKSOY

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Turgay ŞİRİN

İstanbul
Mayıs-2024

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Turgay ŞİRİN

Üye Doç. Dr. Faruk KANGER

Üye Dr. Öğr. Üyesi Orkun Osman BİLGİVAR

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocukların Ebeveynlerine Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Betül ÖZMEN AKSOY

ÖN SÖZ

Ebeveyn olmak, bir evlat sahibi olmak her birey için biricik ve özel bir durumdur. Kişi, kendi neslinin devamı olarak simgelediği çocuğunu dünyaya getirmeden önce onunla ilgili pek çok heyecan beslemekte, pek çok hayal kurmaktadır. Ve çocuğunun dünyaya gelmesini bekleyen her anne-babanın en önemli isteği sağlıklı bir çocuk olmasıdır. Ancak doğum öncesinde yahut sonrasında engelli bir çocuk sahibi olacağını öğrenen ebeveynlerin kurduğu hayaller yıkılmakta, yerini pek çok soru işareti, endişe ve kaygı almaktadır.

Bireysel, toplumsal ve kültürel sıkıntılarla karşı karşıya kalan ebeveynler, bu süreçte psikolojik yıpranma ve ruhsal bunalımlar yaşayabilmektedir. Bunun sonucunda da psikolojik destek ve dini/manevi desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Manevi danışmanlık ve rehberlik alanının bu noktada çok önemli bir anahtar olacağı düşünüldüğü için bu araştırmaya ihtiyaç duyulmuştur.

Katkılarından dolayı danışman hocam Doç. Dr. Turgay ŞİRİN'e, bu süreçte benden desteğini bir saniye bile esirgemeyen eşim Ahmet Salim AKSOY'a, her şartta ve koşulda yanımda olan ÖZMEN aileme ve AKSOY aileme teşekkür ederim.

Betül ÖZMEN AKSOY
İstanbul-2024

ÖZET

ÖZEL EĞİTİME GEREKSİNİM DUYAN ÇOCUKLARIN EBEVEYNLERİNE YÖNELİK MANEVİ DANIŞMANLIK VE REHBERLİK

Betül ÖZMEN AKSOY

Yüksek Lisans, Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Turgay ŞİRİN

Mayıs, 2024 – 97 Sayfa

Bu tez, İslam perspektifinde manevi danışmanlık ve rehberliğin rolünü ve etkinliğini incelemektedir. İslam'ın öğretileri ve manevi rehberlik prensipleri çerçevesinde, manevi danışmanlığın bireylerin ruhsal sağlığını güçlendirmede ve yaşam zorluklarıyla baş etmelerinde oynadığı önemli rolü vurgulanmaktadır.

Tez, manevi danışmanlık ve rehberlik alanında çalışacak profesyonellerin ilahiyat ve psikoloji gibi alanlarda nitelikli eğitim alması gerekliliğini vurgulamaktadır. Ayrıca, İslam topluluklarında manevi danışmanlığın önemi konusunda geniş bir farkındalık oluşturulması, özel olarak özel eğitime gereksinim duyan bireyler ve aileleri için tasarlanmış programların geliştirilmesi, çeşitli modeller ve müdahale tekniklerinin kullanılması, İslam ve ruh sağlığı eğitimleri düzenlenmesi ve alanla ilgili daha fazla araştırma yapılması önerileri sunmaktadır.

Bu önerilere uyulması, İslam topluluklarında manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin daha yaygın ve etkili bir şekilde sunulmasına katkı sağlayacaktır. İslam'ın öğretileriyle uyumlu manevi destek, bireylerin ruhsal sağlıklarını güçlendirme ve yaşamın zorluklarıyla baş etme konusunda önemli bir kaynak olabilir.

Anahtar Kelimeler: Manevi, danışmanlık, rehberlik, eğitim, İslam

ABSTRACT

SPIRITUAL COUNSELING AND GUIDANCE FOR PARENTS OF CHILDREN IN NEED OF SPECIAL EDUCATION

Betül ÖZMEN AKSOY

Master, Spiritual Counseling and Guidance

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Turgay ŞİRİN

May, 2024 - 97 Pages

This thesis examines the role and effectiveness of spiritual counseling from the perspective of Islam. Emphasizing the teachings of Islam and the principles of spiritual guidance, the thesis underscores the significant role of spiritual counseling in strengthening individuals' mental health and helping them cope with life challenges.

The thesis highlights the necessity for professionals working in the field of spiritual counseling to receive qualified education in fields such as theology, psychology, and medicine. Additionally, it suggests the importance of creating broad awareness about the significance of spiritual counseling in Islamic communities. The thesis recommends the development of programs specifically designed for disabled individuals and their families, the utilization of various intervention techniques, the organization of Islamic and mental health education, and further research in the field.

Adhering to these recommendations will contribute to the more widespread and effective provision of spiritual counseling services in Islamic communities. Spiritual support in line with the teachings of Islam can be a crucial resource for enhancing individuals' mental well-being and coping with life challenges.

Keywords: Spiritual, counseling, guidance, education, Islam

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Problemi.....	2
1.2. Tez Konusunun Amacı.....	3
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği	4
1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri	4
1.5. Sınırlılıklar	6
İKİNCİ BÖLÜM.....	7
TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	7
2.1. Eğitim.....	7
2.1.1. Özel Eğitim	9
2.2. Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuk.....	12
2.3. Özel Eğitimde Engel Türleri ve Özellikleri	14
2.3.1. Zihinsel Yetersizlik.....	16
2.3.2. Otizm.....	18
2.3.3. Down Sendromu	20
2.3.4. Serebral Palsi	23
2.4. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri.....	25
2.4.1. Özel Gereksinimli Bir Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadığı Sorunlar ...	29

2.5. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik	34
2.5.1. Maneviyat	34
2.5.1.1. Maneviyat ve Din	36
2.5.1.2. Maneviyat ve Ruh Sağlığı	38
2.5.1.3. Maneviyat ve Başa Çıkma	40
2.5.2. Manevi Danışmanlık Tanım ve Özellikleri	41
2.5.2.1. Manevi Danışmanlık Gerektiren Durumlar ve Konusu ...	46
2.5.2.2. Manevi Danışmanlığın Gerekliliği ve Önemi	47
2.5.3. İslam'da Manevi Rehberlik	50
2.5.4. Engellilik, Din ve Maneviyat	51
2.5.4.1. Din ve Maneviyatın Engelli Bireyler ve Aileleri için Anlamı	53
2.5.4.2. İlgili Çalışmalar	54
2.5.4.3. Engelli Birey ve Ailelerinin Hz. Muhammed'in Hayatından Model Aldıkları Yönler	56
2.6. Manevi Danışmanlıkta Modeller	63
2.6.1. İhsan Modeli	63
2.6.1.1. İhsan Modelinin Uygulama Aşamaları	65
2.6.1.2. İhsan Modelinde Kullanılan Dini/Manevi Teknik ve Uygulamalar	67
2.6.2. Diğer Modeller	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	74
YÖNTEM	74
3.1. Araştırmanın Modeli	74
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	75
TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER	75
KAYNAKÇA	78

KISALTMALAR LİSTESİ

MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Akt	: Aktaran
Çev	: Çeviren
Ed	: Editör
sf	: Sayfa
vd	: Ve Diğerleri
APCC	:Amerikan Psikoloji Derneği

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Günümüzde, özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların eğitim süreçleri, hem bireysel hem de aile düzeyinde bir dizi benzersiz zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, bu tez, özel eğitime gereksinim duyan çocukların ebeveynlerine yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin önemini ve etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Eğitim sisteminin evrimiyle birlikte, bu özel çocuklar ve aileleri, sadece eğitimde değil, aynı zamanda psikososyal ve manevi açıdan da desteklenmeye ihtiyaç duymaktadır (Öztürk, 2023).

Bu çalışma, özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların ebeveynlerinin karşılaştığı zorlukları anlamak ve bu zorluklara yönelik etkili manevi destek hizmetleri sağlamanın önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Tezin kapsamında, özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların aileleri üzerindeki duygusal ve manevi etkileri anlamak için yapılan önceki çalışmalar incelenecek ve bu alanda var olan boşluklara odaklanılacaktır.

Ayrıca, manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin, ebeveynlerin bu zorlu süreçte güçlenmelerine, duygusal dengeyi korumalarına ve çocuklarıyla daha sağlıklı bir ilişki kurmalarına nasıl katkı sağlayabileceğini irdeleneceğiz. Bu tez, özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklara sahip ebeveynlere yönelik manevi destek hizmetlerinin önemini vurgulayarak, bu alanda daha fazla araştırma yapılmasına ve bu hizmetlerin geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar, bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal beceriler açısından yaşlılarından daha farklı ihtiyaçlara sahip bireylerdir. Özel eğitim kapsamında, bedensel ve zihinsel engelliler, görme ve işitme yetersizlikleri, kronik hastalıkları olanlar, adaptasyon sorunu yaşayanlar, dil ve konuşma bozukluğu olanlar, üstün yetenekliler gibi çeşitli ihtiyaçlara sahip bireyler bulunmaktadır (Aslan, 2019). Özel eğitim, bireyin kişisel gelişimi ve akademik yetenekleri açısından yaşlılarından belirli ölçüde farklılık gösterdiği durumları kapsar (Diken, 2012)

Bu bağlamda, özel eğitimin temel amacı, üstün yeteneklilere sahip çocukların potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak ve engelli bireyleri kendi kendilerine yeterli hale getirerek topluma entegre olmalarını sağlamaktır (Kırcaali-İftar, 1998).

Özel eğitim gereksinimi olan çocukların gelişiminde, bedensel, zihinsel, ruhsal ve sosyal açıdan ailenin rolü kritik öneme sahiptir (Varol, 2005). Özel eğitim gereksinimine sahip çocuğa sahip olan bireyler, çocuğun özel ihtiyaçları nedeniyle diğer ebeveynlere göre daha fazla sorumluluk üstlenirler. Bu durum, aileler arasında artan stres ve kaygıya neden olabilir. Aileler, çevrelerinde bulunan sosyal destekle bu stresi azaltabilirler. Sosyal destek, ailelere maddi ve manevi olarak sunulan yardımları içerir (Ünay vd., 2003).

Engelli bir bireyin aile kurumunu etkilemesi, aile üyelerinin sorumluluklarında ve görevlerinde önemli değişikliklere yol açabilir. Bu değişikliklerin nedenleri arasında, özel gereksinimli çocuğun aile içinde yarattığı endişe, stres, ekonomik sorumluluklar, duygusal problemler, özel gelişim gösteren bir kardeşin varlığı, ailelerin profesyonel destek verecek kişiler tarafından anlaşılma hissiyatı ve sosyal çevrenin tutumları yer almaktadır. Bu zorluklara karşı, ailelere yönelik destek hizmetleri, aile içindeki dengeyi korumak ve ailenin toplumsal uyumunu desteklemek açısından önem taşır (Varol, 2005).

1.1. Tezin Konusu ve Problemi

Dünyadaki her çocuk birbirinden farklı özelliklerle yaşama başlamaktadır. Her bir çocuğun kendine özgü bilişsel, zihinsel, sosyal ve duygusal yapısı bulunmaktadır. Bazı çocuklarda diğer başka çocuklara oranla zihinsel faaliyetleri göstermede, motor becerilerini kullanmada yahut fiziksel aktiviteleri hayata geçirme konusunda bazı eksiklikler ve engeller ortaya çıkabilmektedir (Özsoy vd., 1998). Bu yetersizlikler ve engeller nedeniyle bu çocukların özel eğitime ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Ayrıca bu yetersizliklerden hem çocuk hem de ona bakım veren ebeveynleri farklı şekilde olumsuz biçimde etkilenmektedir (Aydın & Egin, 2018a).

Özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlerin çocuklarının özel durumlarını kabul etme süreleri sıkıntılı bir süreci doğurmakta olup, bu durumun neden başlarına geldiği konusunu anlamlandırma, ruhsal olarak kendilerini nasıl hissettikleri, bu duruma yükledikleri anlam, bunun kalıcılığı yahut geçiciliği konusunda mental olarak sıkıntılar yaşama, bakımı konusunda yeterlilik sağlayıp sağlayamayacağı endişeleri, kendi kişiliklerinde getireceği değişiklikler ve tüm bu düşüncelerle nasıl başa çıkacakları konusunda pek çok farklı soru işaretiyle karşı karşıya bırakılmaktadır (Karaman, 2018). Bu tür desteğe ihtiyacı olan çocukların

ebeveynlerinin bir bakım veren olarak bu durum karşısında nasıl hareket ettiği, başa çıkma biçimlerinden neleri kullandığı, nelere ihtiyaç duyduğu konusu da bunlardan bazılarıdır (Ekşi, 2001).

Bu hususta ruhsal açıdan zorluklar yaşayan ebeveynlerin içerisinde kendisinin de yer aldığı bu durumu yönetebilmek adına başvuracağı kaynakları öne çıkarmak bu alan için önem arz etmektedir. Ülkemizde yeni bir dal olan manevi danışmanlık ve rehberlik alanının insanın yaşadığı zorluklar karşısında dini ve manevi unsurlar neticesinde, yaşanan zor durumla başa çıkma hususunda insana sağlayacağı katkılar ile ön plana çıkmaktadır. Özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlerin gerek çocuklarının durumunu ilk öğrendiği zaman dilimi, gerekse çocuk doğduktan sonraki bakım süreci olsun psikolojik ve ruhsal yönden sıkıntıya girme, buhrana uğrama, zorlanma gibi durumlar söz konusu olmaktadır (Aydın & Egin, 2018b).

Bu aşamada ebeveynlerin durumu anlamlandırmada dini ve maneviyatı referans alarak başa çıkma durumu gerçekleştirdiği örneklerle karşılaşılmaktadır (Aka, 2020a; Kara, 2008; Karagöz, 2010; Öztürk, 2023). İşte bu hususta manevi danışmanlık alanının ebeveynlere rehberlik etmesinin ve ebeveynlerin ruhsal sağlığına destek olması açısından bireysel manevi rehberliğin önemli olacağını düşünülmektedir.

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanının özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlere katkı sağlaması bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır. Bu tezin konusu bazı engellere sahip olması dolayısıyla, özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlerin durumla ve kendi ruhsal halleriyle başa çıkmalarında manevi danışmanlık ve rehberlik alanında uygulanan tekniklerin ve rehberliğin fayda sağlayacak olduğunun düşünülmesidir.

1.2. Tez Konusunun Amacı

Her insan doğuştan farklı özelliklerle dünyaya gelmektedir. Varlığın doğal bir sonucu olarak aynı potansiyellere sahip olmamak, farklı yaşam koşullarını beraberinde getirmektedir. Bazı insanlar doğuştan ya da sonradan var olan fiziksel yahut zihinsel engellere sahip olabilmektedir. Bu durum kişisel tutuma bağlı olarak farklı travmaları ve tutumları beraberinde getirmektedir. Bu travmatik durumlardan biri de ailede özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmaktır. Bu durum ailenin beklentilerinin zedelenmesi, hayallerinin yıkılması, geleceğe dair ümitsizlik gibi hislerle karşı karşıya kalınması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Buna göre karşılaşılan bu travmatik yaşantılar, bazı

bireylerde hayatı daha anlamlı hale getirirken, bazı bireylerde ise hayatı çekilmez kılabilmektedir. Bu hususta ebeveynlerin durumla başa çıkabilmeleri açısından desteğe ihtiyacı olabilmektedir.

Bu destek ebeveynin içsel olarak hissettikleri, durumu anlamlandırma noktasında referans aldığı değerler, ruhsal olarak ihtiyaç hissettiği şeyler neticesinde değişebilmektedir. Burada da devreye dini ve manevi alan girmekte ve ebeveynin manevi danışmanlığa olan ihtiyacı gözlemlenmektedir.

Bu tezin temel amacı ise farklı engellere sahip çocukların ebeveynlerinin dini ve manevi alana olan ihtiyacını yapılan araştırmalar çerçevesinde ortaya koymak ve bu ihtiyaç çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberlik alanında nasıl bir uygulama yapılabileceği noktasında öneri sunmaktır. Yapılması planlanan literatür tarama çalışması ile konu üzerinde yapılan çalışmalar, yapılması gereken araştırmalar ve alanın boşluklarının tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Bunun yanı sıra araştırmada aşağıdaki sorulara yanıtlar aranmıştır:

- 1) Özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynler ile ilgili yapılan araştırmalarda manevi/dini danışmanlık ve rehberlik çalışmaları var mı?
- 2) Özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlere uygulanabilecek manevi danışmanlık ve rehberlik modelleri nelerdir?
- 3) Özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik kapsamında hangi yöntemler ve teknikler uygulanabilir?

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Bu tezin kapsamı; otizm, down sendromu, serebral palsi, zihinsel yetersizlik gibi engellere sahip olması dolayısıyla özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlerin dini ve manevi durumlarıyla ilgili yapılan araştırmaları derleyip, manevi danışmanlık ve rehberlik alanının içeriği ve kapsamı çerçevesinde bu tür ebeveynlerin, alana olan ihtiyacını ve bu alanda yapılabilecek uygulamaların neler olabileceğini ortaya koymaktır.

1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri

İnsanların karşılaştıkları sıkıntılar neticesinde manevi bir alana yönelip kendilerini teskin ettikleri ve yaşadıkları boşluk hissini tamamladığına dair pek çok örneklik görülmektedir. Özellikle din, bu alanda insanların güven duydukları ve metanetlerini

yükselten en önemli kaynaktır (Aydın, 2004). Yine dini olguların ruh sağlığını ve psikolojik iyi oluş halini destekleyici ve insanın ruhsal sorunlarını engelleyici rolü olduğuna dair pek çok çalışma vardır (Ekşi, 2001). İnsanların yaşadığı sıkıntılı hususlar, ağır travmatik durumlar yaşamlarının zorluk derecesini yükseltebilmektedir. Engelli bir çocuk sahibi olmak da bunlar arasına girmektedir. Bireylerin, engelli bir çocuğa sahip olmadan önceki yaşantısı, düşünceleri, hisleri, hayalleri, bakış açıları daha farklı olabilmekte ve böyle özel bir çocuğa sahip olduktan sonra bambaşka bir dünya ile karşı karşıya kalabilmektedir (Ünay vd., 2003).

Bu zorlu durumu bir imtihan kabul edip, bu dünyanın ve sonrasının daha anlamlı olduğunu keşfetmesi yahut bu zorlu durum karşısında kendi özel yaşamını tamamen kaybettiği duygusuna kapılması kişisel tutumlara bağlı olmaktadır. Ebeveynlerin bu durum karşısında nasıl bir başa çıkma yöntemi uyguladığı, destek alma ihtiyacı duyup duymadığı konusunda yapılan araştırmalar kadar, bu ihtiyaç çerçevesinde neler yapılabileceğini konuşmak da büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda özel eğitime gereksinim duyan çocuğa sahip ebeveynlerin, dini ve manevi alana olan ihtiyacını yapılan araştırmalar çerçevesinde ortaya koymak ve bu ihtiyaç çerçevesinde manevi danışmanlık ve rehberlik alanında nasıl bir uygulama yapılabileceği noktasında öneri sunmak bu tezin önemini vurgulamaktadır.

Bu alandaki çalışmaların daha dar kapsamlı olması, manevi danışmanlık ve rehberlikle bu çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu alanda Doğan (2016)'ın "Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dinî Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması" adlı nicel çalışması, Kara(2008)'nın "Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ailelerin Çocuklarının Durumunu Dini Açıdan Değerlendirmeleri" adlı makalesi, Akgemik(2019)'in "Zihinsel Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Dini Başa Çıkma" isimli nitel çalışması, dini açıdan ele alınmış örnekler olarak gözlenmektedir. Bunun dışında konu kapsamı açısından bakıldığında "Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuklara Sahip Annelerin Çocukları ile Olan İlişkileri, Depresyon Düzeyleri ve Kişilik Özellikleri"(Lofçalı, 2019), "Özel Gereksinimli Çocuklarda(Otizm, Hafif Zihinsel Gelişim Bozukluğu, Özel Öğrenme Güçlüğü) Konuşma Akıcısızlıklarının İncelenmesi"(Işık,2021), "Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ailelerin Umut Düzeylerinin Başa Çıkma Yeterliği ve Yılmazlık Açısından İncelenmesi"(İşcan, Malkoç, 2017) gibi başlıca çalışmalar ile karşılaşılmaktadır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu çalışma, özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik konusunda belirli sınırlamalara tabidir. Bu sınırlamalar, araştırmanın kapsamını belirleme ve sonuçların genelleştirilebilirliğini etkileme potansiyeline sahiptir.

Bu tezde incelenen özel eğitime gereksinim duyan gruplar, otizm, down sendromu, serebral palsi ve zihinsel yetersizlik gibi belirli tanı gruplarıyla sınırlıdır. Diğer potansiyel özel eğitim gereksinimleri olan durumlar, bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu durum, farklı ihtiyaçlara sahip çocuklara yönelik manevi destek taleplerinin geniş bir yelpazesini kapsama potansiyelini sınırlamaktadır.

Tezin odaklandığı manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetleri, genel bir perspektife odaklanmakla birlikte bireysel farklılıkları ele almada tam kapsamlı bir yaklaşım sunmayabilir. Ebeveynlerin bireysel deneyimleri ve ihtiyaçları arasındaki geniş çeşitliliği ele almak, bu sınırlamaları göz önünde bulundurarak daha derinlemesine bir analize ihtiyaç duyabilir.

Bu tezde ele alınan konuların genel bir çerçevesi çizilse de, özel eğitime gereksinim duyan çocukların aileleri ile ilgili kültürel farklılıklar ve sosyoekonomik durumların etkisi üzerine detaylı bir analiz yapılmamıştır. Bu sınırlama, farklı kültürel bağlamlardan gelen ailelerin manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerine olan ihtiyaçlarını tam olarak anlamak konusunda kısıtlamalara yol açabilir.

Bu sınırlılıklar, çalışmanın belirli bir odak noktasına sahip olmasını sağlamakla birlikte, genel bir çerçeve sunmaktan uzaklaşmasına neden olabilir. Bu sınırlamaların dikkate alınması, tezin sonuçlarının ve önerilerinin daha spesifik bir bağlamda değerlendirilmesi gerekliliğini vurgular.

İKİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Teorik ve Kavramsal Çerçeve bölümü, araştırmanın temelini oluşturan teorik altyapıyı ve kavramsal çerçeveyi sunarak, çalışmanın bağlamını belirlemeyi amaçlar. Bu bölüm, özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini anlamak için kullanılacak teorik yaklaşımları ve temel kavramları açıklar.

Öncelikle, özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi, gelişimi ve aileleri üzerindeki etkilerini anlamak adına relevant literatürden seçilmiş teorik çerçeveler incelenecektir. Bu çerçeveler, özel eğitim alanındaki temel yaklaşımları, öğrenme teorilerini ve aile sistemlerini içerecektir.

Ayrıca, manevi danışmanlık ve rehberlik kavramları üzerinde durularak, bu alanda öne çıkan teorik yaklaşımların nasıl entegre edilebileceği ve özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ailelere yönelik hizmetlerin bu teorik temellere dayalı olarak nasıl tasarlanabileceği ele alınacaktır.

Bu bölüm, araştırmanın teorik temelini oluşturarak, özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ebeveynlere yönelik manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin etkili bir şekilde tasarlanması ve uygulanması için sağlam bir temel sunmayı amaçlamaktadır.

2.1. Eğitim

İnsan, akli melekeleri sayesinde doğumdan ölüme kadar olan süreçte her an yeni bir şeyler öğrenme ve benliğine yeni eklentiler yükleme halindedir. Henüz doğumdan itibaren eğitilme süreci başlamış olur; önce aile tarafından verilen bildirimler, sonrasında daha planlı şekilde okulda eğitim süreci ve bunlarla eş zamanlı olarak sosyal çevreden gelen kazanımlarla ömür boyu devam eden bir serüven olmaktadır.

Eğitim, bir bireyin kendini geliştirebileceği; bilişsel, duyuşsal, sosyal öğrenimler sağlayabileceği uzun soluklu bir kazanım sürecidir. Öğrenme ve yeni bilgiler üretme adımlarıyla kişisel bir yüksek yaşam şekli oluşturma ve bununla birlikte toplumsal düzeyde de gelişim göstermenin bir yoludur. Toplumsal ve sosyal yapının geleceğine etki etmesi açısından en önemli süreç olarak görülmektedir (Özyılmaz, 2013, ss. 2-3).

Eğitim için gösterilen çabaların asıl amacı yeni nesil için yetişmekte olan çocukların ve gençlerin, topluma verimli olabilecek nitelikte bir uyum sağlama sürecine adapte edilmesidir. Bu uğurda bireylerin yeteneklerinin gelişmesi için eğitim kanalı kullanılmaktadır.

Eğitim, bireylerin bilgi, beceri, değerler ve davranışları kazanmalarını sağlamak amacıyla planlı ve sistemli bir şekilde yapılan ğretim sürecini içeren bir kavramdır. Bu süreç, genellikle belirlenmiş hedeflere ulaşmak, bireylerin potansiyellerini geliştirmek ve toplum içinde etkili bir şekilde yer almalarını sağlamak amacıyla gerçekleştirilir. Eğitim, bireylerin kendi yeteneklerini keşfetmelerine, bilgi ve deneyim kazanmalarına, düşünme becerilerini geliştirmelerine ve sosyal etkileşimde bulunmalarına olanak tanır (zsoy vd., 1998).

Eğitim kavramı, geniş bir perspektifi içinde barındırarak bireylerin sadece akademik başarılarını değil, aynı zamanda karakter gelişimlerini, sosyal becerilerini ve duygusal zekalarını da kapsar (meroğlu, 1994). Bu bağlamda, eğitim sadece ders kitaplarından öğrenilen bilgilerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda bireyin içsel dünyasını şekillendiren bir süreç olarak da görülür.

Eğitim, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde de önemli bir rol oynar. Toplumların gelişimine katkıda bulunmanın yanı sıra, eğitim, bireyler arasında anlayış, hoşgörü ve işbirliğini artırarak daha sağlıklı toplumlar oluşturmayı hedefler. Bu nedenle, eğitim, bireylerin ve toplumların ilerlemesi için temel bir taşıyıcı olarak kabul edilir.

Eğitim, ğrencilere bilgi ve beceriler kazandırmanın yanı sıra, onların eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirmelerine, sorunları çözebilmelerine ve yaşamları boyunca öğrenmeye devam etmelerine olanak sağlar. Bu süreç, bireylerin kendi potansiyellerini keşfetmelerine, kişisel ilgi ve yeteneklerini geliştirmelerine ve kendi değerlerini oluşturmalarına olanak tanır (Akçamete, 2009).

Eğitim konusu, geniş bir yelpazede disiplinleri içerir. Temel eğitim alanları arasında matematik, fen bilimleri, sosyal bilimler, dil ve edebiyat bulunur. Ancak eğitim, sadece bu akademik alanları kapsamaz; aynı zamanda sanat, spor, kültür ve karakter eğitimi gibi unsurları da içerir. Bu eşitlilik, bireylerin çok yönlü bir şekilde gelişmelerine olanak tanır.

Eğitim, sadece bireylerin bilişsel gelişimine odaklanmanın ötesine geçerek, duygusal, sosyal ve kişisel gelişimlerini de ele alır. Bu bağlamda, öğrencilere sadece bilgi aktarmakla kalmaz, aynı zamanda problem çözme becerileri, iletişim yetenekleri, takım çalışması ve liderlik gibi sosyal becerilerin kazandırılması da hedeflenir. Eğitim, bireylerin toplumsal sorumluluklarını anlamalarını, çeşitliliklere saygı göstermelerini ve kültürel farklılıkları anlamalarını destekler (Avcıoğlu, 2012).

Özel eğitim ise bireyin özel ihtiyaçlarına odaklanarak, bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimleri sunar. Bu, öğrencilerin potansiyellerini tam anlamıyla ortaya çıkarmalarına yardımcı olurken, onların güçlü yönlerini keşfetmelerini ve zayıf yönlerini geliştirmelerini sağlar. Eğitim sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda bireylerin çok yönlü gelişimine, toplumsal uyuma ve sürekli öğrenmeye odaklanan bir süreçtir. Eğitim, bireylerin kendi potansiyellerini keşfetmelerine, toplumlarına katkıda bulunmalarına ve yaşamları boyunca başarıyla uyum sağlamalarına olanak sağlar (Aksoy, 2016).

2.1.1. Özel Eğitim

Her insan, doğduktan sonra bir gelişim evresine girmektedir. Bu gelişim, zihinsel, fiziksel, duyuşsal, davranışsal, sosyal boyutlar çerçevesinde olmaktadır. Ancak her insanın gelişim süreci birbiriyle aynı değildir. Bazı insanlar “normal” olarak tanımlanan ortalama bir gelişim seyrinin altında yahut üstünde kalabilmektedir. Bu bireylerin gelişim süreci farklı olduğu gibi ihtiyaçları da farklılaşmaktadır. Bu kişisel farklılıklar doğrultusunda, normal gelişime sahip bireylerden daha özel bir eğitim ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Kırcaali-İftar, 1998).

Özel gereksinimleri olan bireylerin kişisel farklılıkları ve ihtiyaçları çerçevesinde eğitilmesine ilişkin uygulamalar özel eğitim olarak adlandırılmaktadır (Güven, 2016). Kırcaali-İftar (1998)’e göre özel eğitim, genel açıdan bakıldığında ortalama öğrenci özelliklerinden farklılaşan öğrenciler için kişisel olarak planlanmış ve kişinin bireysel olarak hayatını idame ettirmesini hedefleyen eğitim hizmetlerinin tamamını kapsamaktadır (Kırcaali-İftar, 1998). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’ne göre özel eğitim, “Özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerin eğitim ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak üzere geliştirilmiş eğitim programları ve özel olarak yetiştirilmiş personel ile uygun ortamlarda sürdürülen eğitim”(MEB, 2021) şeklinde tanımlanmaktadır.

Özel eğitim, bireylerin öğrenme süreçlerinde belirli bir ihtiyacı olan, gelişimlerinde farklılık gösteren ve genel eğitim programlarından standart öğrenme metodolojileriyle yeterince fayda görmeyen öğrencilere özel olarak tasarlanmış eğitim programları sunan bir disiplindir. Bu kapsamda, özel eğitim, bireyin güçlü yönlerini öne çıkararak, zayıf yönlerini desteklemeyi amaçlar (F. Y. Özbey & Yıkmış, 2009, s. 130).

Özellikle özel eğitim, bireylerin belirli bir ihtiyaca ya da gereksinime sahip oldukları durumları kapsar. Görme, işitme, zihinsel yetersizlik, öğrenme güçlükleri gibi durumlar, özel eğitim gerektiren alanlardan sadece birkaçıdır. Bu kapsamda, eğitim, bireyin özel ihtiyaçlarına uygun olarak düzenlenir ve kişiye özel eğitim programları oluşturularak desteklenir (Cavkaytar, 1999).

Özel eğitim, genellikle bilişsel, duygusal, fiziksel ya da sosyal gelişim alanlarında belirgin farklılıklar gösteren öğrencilere yönelik özel olarak uyarlanmış eğitim programlarını içerir. Bu farklılıklar, öğrencilerin öğrenme süreçlerini etkileyebilecek durumları kapsar, örneğin öğrenme güçlükleri, otizm spektrum bozukluğu, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB), işitme ya da görme engelleri gibi.

Özel eğitim programları, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına odaklanarak öğrenme materyallerini, öğretim stratejilerini ve değerlendirme yöntemlerini özelleştirir. Bu bağlamda, öğrencilere özel eğitim veren öğretmenler, öğrencinin öğrenme tarzını anlamak ve bu doğrultuda eğitim planları oluşturmak için öğrenciye odaklı bir yaklaşım benimser (Mengi, 2020). Özel eğitim, sadece akademik becerileri değil, aynı zamanda sosyal becerileri, iletişim yetenekleri ve günlük yaşam becerilerini de kapsar.

Bu, öğrencilerin sadece sınıf içinde değil, aynı zamanda toplumları içinde de etkili bir şekilde yer almalarını sağlamayı amaçlar. Özel eğitim, bireylerin benzersiz ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen, farklılıkları destekleyen ve öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan bir eğitim modelidir. Bu disiplin, her öğrencinin öğrenme sürecine bireysel ve kapsamlı bir yaklaşım sunarak eğitimde adalet ve eşitlik ilkesini güçlendirmeyi amaçlar (Ünlü vd., 2019).

Özel eğitim gereksinimi olan çocuklar, genelde diğer çocuklardan farklı bilişsel, duygusal, fiziksel veya sosyal özelliklere sahip olan ve bu nedenle standart eğitim programlarından yeterince fayda görmeyen çocuklardır. Bu farklılık derecesi, çocuğun özel eğitime duyduğu ihtiyacı ve hangi tür özel eğitim programının gerekli olduğunu belirler. Özel eğitim gereksinimi olan çocuklar, bireyselleştirilmiş eğitim

programlarına (BEP) ihtiyaç duyarlar, bu da onların eğitimden en iyi şekilde faydalanmalarını ve özel ihtiyaçlarına uygun bir şekilde eğitim almalarını sağlar. Özel eğitim gereksinimi olan çocuklar terimi, geniş bir yelpazede öğrenme veya davranış sorunları bulunan, ortopedik sıkıntıları olan, duygusal bozuklukları olan ve zihinsel olarak üstün yeteneklilere kadar birçok durumu içerir (Akçamete, 2009).

Her çocuğun kendine özgü özelliklere sahip olması nedeniyle, bazı çocuklar diğerlerinden farklı görünüm ve davranış özellikleri sergiler ve bu çocuklara özel eğitim ihtiyacı duydukları söylenir. Dünya Sağlık Örgütü, özrürlülük kavramını açıklamak için hastalığın etkilerine ve sağlığın boyutlarına odaklanan kriterleri belirlemiştir. Bu kriterler arasında yetersizlik, özrürlülük ve engellilik tanımları bulunmaktadır (Karaman, 2018).

Ülkemizde özel eğitim hizmetleri, çeşitli yetersizlik durumlarına göre sınıflandırılmış özel eğitim okullarında sunulmaktadır. Bu okullar, özel eğitim gereksinimi olan kişilerin gereksinimlerini karşılamayı, topluma entegre olmalarını ve geleceğe hazırlanmalarını amaçlar. Özel eğitim ihtiyacı olan bireyler genellikle yedi farklı yetersizlik türü altında gruplandırılır: fiziksel ve zihinsel yetersizlik, sürekli hastalıklar, görme, işitme, dil ve konuşma güçlüğü, uyum güçlüğü, ve üstün yeteneklilik.

Bu sınıflandırma, öğretmenlere ve eğitim uzmanlarına öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun eğitim programları oluşturmak ve bireyleri daha iyi anlamak için rehberlik etmek adına önemli bir araç sağlar. Böylece, özel eğitim, her çocuğun potansiyelini en üst düzeye çıkarmayı ve topluma entegre bir şekilde yaşamalarını sağlamayı hedefler.

Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin sınıflandırılması, onların eğitim ihtiyaçlarına uygun programların tasarlanmasını ve uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla yapılmış önemli bir adımdır. Bu sınıflandırma, Milli Eğitim Bakanlığı, Özel Eğitim Tanıtım El Kitabı'nda; mental öğrenme yetersizliği, işitme ve duyma yetersizliği, görme yetersizliği, bedensel yetersizlik, dil ve konuşma bozukluğu, öğrenme güçlüğü, sosyal uyum güçlüğü, otizm, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu şeklinde belirlediği on kategoride ele alınmıştır. (MEB, 2021).

Bu sınıflandırma, her bir özel eğitim kategorisinin öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun bir şekilde karşılanmasını ve bireysel potansiyellerini en üst düzeye çıkaracak programların oluşturulmasını sağlamak amacıyla öğretmenlere rehberlik eder. Her bir

kategori, öğrencilerin özel eğitim gereksinimlerini daha etkili bir şekilde anlamak ve yönetmek için tasarlanmıştır (Kaner vd., 2012).

2.2. Özel Eğitime Gereksinim Duyan Çocuk

Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar, çeşitli nedenlere bağlı olarak fiziksel, bilişsel, duygusal veya sosyal alanlarda diğer akranlarından farklı ihtiyaçlara sahip olan bireylerdir. Bu çocuklar, genellikle tipik gelişim gösteren çocuklardan farklı öğrenme tarzlarına, duygusal ihtiyaçlara veya fiziksel yeteneklere sahiptirler. Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar arasında geniş bir yelpazede durum ve durumlar bulunmaktadır, bu da her birinin benzersiz bir destek ve öğrenme ortamına ihtiyaç duyduğu anlamına gelir (Sucuoğlu, 2007).

Fiziksel engelleri olan çocuklar, örneğin hareket kabiliyetinde kısıtlamalar veya bedensel rahatsızlıklar nedeniyle özel eğitim gereksinimi duyabilirler. Bilişsel gereksinimleri olan çocuklar, öğrenme zorlukları, özel öğrenme bozuklukları veya zihinsel engeller nedeniyle desteklenmeye ihtiyaç duyabilirler. Duygusal veya davranışsal zorluklar yaşayan çocuklar, örneğin dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) veya duygusal bozukluklar nedeniyle özel eğitim alabilirler. Ayrıca, sosyal beceri eksikliği, dil ve konuşma güçlükleri veya duygusal işleme sorunları gibi alanlarda da özel eğitime ihtiyaç duyan çocuklar bulunmaktadır.

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların desteklenmesi, bireysel ihtiyaçlarına uygun bir şekilde karşılanmasını gerektirir. Bu, özel eğitim programları, bireyselleştirilmiş öğrenme planları ve öğrenciye özel öğretim stratejileri içerebilir. Ayrıca, öğretmenler, öğrencinin güçlü yönlerini anlamak ve geliştirmek, zayıf yönleri üzerinde çalışmak ve bireysel öğrenme tarzına uygun bir ortam sağlamak için çeşitli öğretim teknikleri kullanabilirler (Zelyurt, 2020).

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitiminde işbirliği, öğretmenler, veliler, uzmanlar ve diğer eğitim profesyonelleri arasında etkili bir iletişimi içerir. Aileler, çocuklarının eğitimine katılım sağlayarak ve öğretmenlerle işbirliği yaparak bu süreçte önemli bir rol oynarlar. Ayrıca, bu çocukların toplumlarına entegre olmalarını desteklemek ve sosyal yaşamlarını geliştirmek de önemlidir. Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar, çeşitli alanlarda farklı ihtiyaçlara sahip bireylerdir. Bu çocuklar, uygun destek ve öğrenme ortamı sağlandığında potansiyellerini en üst düzeye çıkarabilir ve kendi benzersiz yeteneklerini geliştirebilirler. Bu nedenle, bireysel

ihtiyaçlara duyarlı bir eğitim ve destek sistemi, bu çocukların başarılı bir şekilde eğitilmelerini ve topluma entegre olmalarını sağlamak adına kritik bir öneme sahiptir. Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi, multidisipliner bir yaklaşım gerektirir ve bireyin ihtiyaçlarına özel olarak tasarlanmış bir öğrenme ortamını içermelidir. Bu çocuklar, genellikle tipik eğitim modelleri içinde ihtiyaçlarını karşılayamayacakları için özel eğitim programlarına ihtiyaç duyarlar. Bu programlar, bireyin güçlü ve zayıf yönlerine odaklanarak bireyselleştirilmiş bir eğitim sağlar (Dallos & Draper, 2011).

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitiminde öğretmenlerin rolü çok önemlidir. Öğretmenler, öğrencinin özel ihtiyaçlarını anlamak, bireyselleştirilmiş öğrenme planları oluşturmak ve öğrencinin potansiyelini en üst düzeye çıkarmak için çeşitli öğretim stratejileri kullanmakla görevlidirler. Aynı zamanda, öğrencinin duygusal ve sosyal gelişimini desteklemek, öğrencinin özgüvenini artırmak ve pozitif bir öğrenme ortamı sağlamak da öğretmenlerin sorumlulukları arasında yer alır (Kesici vd., 2013, s. 2).

Öğrencinin ailesi, eğitim sürecinde kilit bir rol oynar. Aileler, çocuklarının eğitimine aktif bir şekilde katılarak öğretmenlerle düzenli iletişim kurmalı, öğrencinin evde de desteklenmesini sağlamalı ve öğrenme sürecine entegre bir yaklaşım benimsemelidir. Aynı zamanda, ailelerin çocuklarının güçlü yanlarını tanıma, onları motive etme ve olumlu bir öğrenme ortamı sağlama konusundaki çabaları kritik öneme sahiptir.

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitiminde teknolojinin kullanımı da giderek artmaktadır. Öğrencilere interaktif öğrenme materyallerine erişim sağlamak, öğrenme oyunları ve uygulamalar aracılığıyla öğrenme deneyimini zenginleştirmek ve bireyselleştirilmiş öğrenme içerikleri sunmak teknolojinin eğitimdeki rolünü vurgular. Bu, öğrencilere öğrenme süreçlerini daha etkili ve ilgi çekici hale getirme fırsatı tanır.

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi, toplumun genel eğitim standartlarına uygun olmayan özel ihtiyaçlara duyarlı bir yaklaşımı gerektirir. Bireyselleştirilmiş eğitim programları, etkili öğretmenlik stratejileri, aile katılımı ve teknolojinin entegrasyonu, bu çocukların başarılı bir şekilde eğitilmesi ve topluma entegre olmalarını sağlamak adına hayati öneme sahiptir. Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi, karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu çocuklar, genellikle sadece akademik ihtiyaçları değil, aynı zamanda duygusal, sosyal ve fiziksel

ihtiyaçları da olan bireylerdir. Bu nedenle, eğitim sürecinin her aşamasında dikkate alınması gereken bir dizi faktör bulunmaktadır (Gladding, 2014).

Bu çocuklar arasında farklı zorluklarla karşılaşılabilmesi gibi, aynı zamanda benzersiz yeteneklere de sahip olabilirler. Öğretmenler ve diğer eğitim profesyonelleri, bu çocukların güçlü yanlarını keşfetmek, desteklemek ve geliştirmek için özel bir çaba göstermelidirler. Her çocuğun potansiyelini en üst düzeye çıkarmak, onlara özel bir öğrenme ortamı sunmak ve farklı öğrenme tarzlarına uygun stratejiler uygulamak, başarılı bir eğitim sürecinin temelidir (Gladding, 2014).

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitiminde işbirliği ve iletişim de büyük bir önem taşır. Öğretmenler, öğrencinin ailesiyle düzenli olarak iletişim kurmalı, ailelerin çocuklarının evde nasıl desteklenebileceği konusunda rehberlik etmeli ve birlikte çalışarak öğrencinin bütüncül gelişimine katkı sağlamalıdır. Ayrıca, okul içinde farklı disiplinlerden gelen uzmanlar arasında etkili bir işbirliği, öğrencinin ihtiyaçlarına uygun destek hizmetlerinin sağlanmasına yardımcı olabilir.

Ancak, özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi, sadece eğitim kurumları ve aileler arasında değil, aynı zamanda toplumun genelinde farkındalık ve kabul düzeyinin artırılmasını da gerektirir. Bu bireylerin topluma tam anlamıyla entegre olmalarını sağlamak için yaygın eğitim, duyarlılık kampanyaları ve destekleyici topluluk hizmetleri önemlidir (Gladding, 2014).

Özel eğitime gereksinim duyan çocukların eğitimi, bireyin tam potansiyeline ulaşabilmesi ve toplumlarına anlamlı bir şekilde katkı sağlayabilmesi için özenle planlanmış, çok katmanlı bir süreçtir. Bu çocuklara sağlanan kaliteli eğitim, sadece onların bireysel başarılarına değil, aynı zamanda toplumların daha kapsayıcı ve adaletli olmasına da katkı sağlar (Carlson vd., 1997).

2.3. Özel Eğitimde Engel Türleri ve Özellikleri

Özel eğitimde engel türleri ve özellikleri, bireylerin karşılaştığı çeşitli zorlukları anlamak ve onlara uygun destek sağlamak adına önemli bir rol oynamaktadır. Engeller genellikle fiziksel, bilişsel, duygusal veya sosyal alanlarda ortaya çıkabilir ve her bir bireyin ihtiyacı farklılık gösterebilir (Güven, 2016).

Fiziksel engeller, vücutta meydana gelen herhangi bir kısıtlamayı içerebilir. Bu, hareket yeteneğini etkileyen durumları, doğuştan gelen veya sonradan oluşan engelleri içerir. Örneğin, serebral palsi veya spinal kord yaralanmaları gibi durumlar, fiziksel

engellere neden olabilir. Fiziksel engellere sahip bireylerin günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirmekte zorlanabilecekleri veya ihtiyaç duydukları altyapıya uygun desteklerin sağlanması gerekebilir (Griffin, 1999).

Bilişsel engeller, bireylerin zihinsel işlevlerinde ortaya çıkan kısıtlamaları ifade eder. Bu, öğrenme güçlükleri, özel öğrenme bozuklukları veya zihinsel yetersizlik durumlarını içerebilir. Bu bireyler, akademik başarıda veya günlük yaşam becerilerinde belirgin zorluklarla karşılaşabilirler. Bu tür engellere sahip olan bireylerin eğitim programlarının bireyselleştirilmesi ve özel ihtiyaçlarına uygun desteklerin sağlanması önemlidir.

Duygusal ve sosyal engeller, bireylerin duygusal düzenlemelerinde veya sosyal ilişkilerinde yaşadıkları zorlukları ifade eder. Bu, duygusal bozukluklar, davranış sorunları veya sosyal uyum güçlükleri gibi durumları içerebilir. Bu tür engellere sahip bireyler, duygusal olarak desteklenmeye ve sosyal becerilerini geliştirmeye ihtiyaç duyabilirler. Okul ortamında ve toplum içinde bu bireylere sağlanacak uygun destekler, duygusal ve sosyal gelişimlerini olumlu yönde etkileyebilir (İdiz & Hovardaoğlu, 2009).

Her bir engel türü, bireyin güçlü yanlarını da içermektedir. Özel eğitimdeki temel amaç, bu güçlü yanları keşfetmek, desteklemek ve bireyin kendi potansiyelini en üst düzeye çıkarmaktır. Bu nedenle, engel türleri ve özellikleri hakkında bilgi sahibi olan eğitim profesyonelleri, bireyin ihtiyaçlarına özel olarak tasarlanmış bir öğrenme ortamı oluşturabilirler.

Engel türleri ve özellikleri konusundaki bilgi, öğrencilere bireyselleştirilmiş eğitim programları oluşturulmasında rehberlik eder. Aynı zamanda, bu bilgi, eğitimcilerin, ailelerin ve diğer uzmanların birlikte çalışarak bireylere daha etkili destek sağlamalarına yardımcı olur.

Bu sayede, özel eğitimdeki engel türleri ve özellikleri konusundaki anlayış, her bireyin kendi potansiyelini keşfetmesi ve topluma tam anlamıyla katılması için uygun bir temel oluşturabilir. Engel türleri ve özellikleri, öğretmenlerin öğrencileri daha iyi anlamalarına, ihtiyaçlarına uygun eğitim stratejileri geliştirmelerine ve bireyselleştirilmiş destek sağlamalarına yardımcı olur. Fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal engeller, her bireyin benzersiz bir öğrenme süreci ve ihtiyacı olduğunu vurgular (Yalçın, 2014).

Eğitim profesyonelleri, engelli öğrencilerle etkileşimde bulunurken duyarlılık ve anlayışa sahip olmalıdır. İletişim, empati ve pozitif bir öğrenme ortamı oluşturma çabaları, bu öğrencilerin kendilerini güvende hissetmelerine, özsaygılarını artırmalarına ve başarılarını maksimize etmelerine yardımcı olabilir (Özgen vd., 2022).

Ayrıca, toplumda engelli bireylere karşı farkındalığı artırmak ve pozitif bir bakış açısı geliştirmek önemlidir. Engelli bireylerin topluma tam katılımını desteklemek, ayrımcılıkla mücadele etmek ve eğitim fırsatlarına eşit erişim sağlamak, daha kapsayıcı bir toplumun temelini oluşturabilir. Engel türleri ve özellikleri konusundaki bilgi, öğretmenlerin, ailelerin ve toplumun, her bireyin benzersiz ihtiyaçlarına saygı göstererek eğitim sistemini daha etkili ve adil hale getirmelerine olanak tanır (Tuncay, 2006). Bu anlayış, özel eğitimdeki bireylerin potansiyellerini tam anlamıyla gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir ve toplumda daha büyük bir dayanışma ve inclusiveness duygusu yaratabilir.

2.3.1. Zihinsel Yetersizlik

Zihinsel yetersizlik, bireyin bilişsel yeteneklerinin normalden belirgin bir şekilde düşük olduğu bir durumu ifade eder. Bu durum genellikle zeka seviyesinin belirli bir sınıra kadar düşük olmasıyla karakterizedir. Zihinsel yetersizlik, bireyin günlük yaşam aktivitelerini sürdürmede, iletişim kurmada ve sosyal ilişkiler kurmada önemli zorluklar yaşamasına neden olabilir (Selimoğlu & Aydın, 2019, ss. 641-642).

Zihinsel yetersizlik, genellikle doğuştan gelir, ancak sonradan da edinilebilir. Genetik faktörler, gebelikteki komplikasyonlar, doğum sırasındaki sorunlar, çevresel etmenler veya erken çocukluk dönemindeki travmatik olaylar, zihinsel yetersizliğe neden olabilecek etkenler arasında yer alır. Bu durumu yaşayan bireylerin zeka seviyeleri genellikle belirli bir sınıra kadar olan bir aralıkta bulunur.

Zihinsel yetersizlik, genellikle hafif, orta, ağır ve derin olarak sınıflandırılır. Hafif zihinsel yetersizliğe sahip bireyler genellikle günlük yaşam aktivitelerini bağımsız olarak sürdürebilirler ve genellikle özel eğitim programlarından faydalanabilirler. Orta düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip bireyler, desteklenmiş bir yaşam tarzına ihtiyaç duyabilirler ve özel eğitim ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanabilirler. Ağır ve derin düzeyde zihinsel yetersizlik yaşayan bireyler ise genellikle yoğun ve sürekli bakım gerektirebilirler (Çetintaş, 2022).

Zihinsel yetersizlik, bireyin öğrenme süreçlerini etkilediği için özel eğitimde özel bir öneme sahiptir. Bireyselleştirilmiş eğitim programları, bireyin özel ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanmalıdır. Bu programlar, bireyin güçlü yanlarına odaklanarak, yaşam becerilerini geliştirmeye yönelik stratejiler içermelidir. Öğrencinin bilişsel seviyesi, öğrenme tarzı ve ihtiyaçları göz önüne alınarak, öğretmenlerin etkili öğretim yöntemleri uygulamaları önemlidir.

Ayrıca, zihinsel yetersizlikle yaşayan bireylerin sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek de büyük önem taşır. Bu bireyler, toplumlarına tam anlamıyla katılmaları ve kendi potansiyellerini keşfetmeleri için uygun destek ve fırsatlara ihtiyaç duyarlar. Toplumsal kabul, anlayış ve eşit fırsatlar, zihinsel yetersizlikle yaşayan bireylerin daha sağlıklı, mutlu ve bağımsız bir yaşam sürmelerine katkı sağlayabilir (Nuri vd., 2020).

Zihinsel yetersizlik, bireyin yaşam işlevselliğini etkileyen ve genellikle 18 yaşından önce ortaya çıkan bir durumdur. Bu durum, bireyin kişisel bakım, sağlık, iletişim, güvenlik, sosyal bağlar, boş vakitleri değerlendirme gibi yaşamsal alanlardaki performansını etkiler (F. Özbey & Diken, 2010, ss. 30-31). Temelde, zeka düzeyinin 70-75 ve altında olmasıyla tanımlanan zihinsel yetersizlik, çeşitli alt kategorilere ayrılmaktadır ve bu kategoriler, bireyin zihinsel durumunu ve ihtiyaçlarını daha spesifik bir şekilde belirlemede rehberlik sağlamaktadır.

Zihinsel yetersizliği olan bireylerin çoğunluğu hamilelik döneminde yahut doğum sonrasında fark edilmektedir. Bu çocuklar, genellikle kendi ihtiyaçlarını karşılamakta ve bağımsız hareket etmekte zorlanırlar (Eripek, 2009, ss. 22-23). Zihinsel kısıtlılıkları, öğrenme yetersizliği yaşamalarına neden olur ve dil gelişimi, sosyal ve duygusal gelişimleri zihinsel durumlarına bağlı olarak değişkenlik gösterir (MEB, 2006).

Zihinsel yetersizlik altındaki kategorilere geniş bir bakış açısıyla yaklaşmak önemlidir:

Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizlik (HDZY): Bu kategorideki bireyler genellikle duygusal ve motor becerilerde zorluklar yaşarlar. Temel okul olgunluğunu kazanabilirler, ancak genellikle akademik seviyeleri düşüktür. Sosyal ortamlarda fark edilmeme eğilimindedirler (Ş. Y. Özkan, 2007).

Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizlik (ODZY): Bu bireyler, genelde fiziksel bir hasara sahip olabilirler, ancak günlük yaşam sorumluluklarını bağımsız olarak yerine

getirebilirler. Erken tanı ve müdahale, hayatlarının ilerleyen süreçlerinde daha az bağımlı bir hayat sürme şanslarını artırabilir (Selimoğlu & Aydın, 2019).

Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizlik (ADZY): Bu kategorideki bireyler, genellikle doğumdan hemen sonra farkedilirler. Hem akademik gelişimlerinde hem de günlük yaşam becerilerinde daima destek gerektirirler. Hareket kısıtlılıkları ve dil konuşma becerilerinin yeterince gelişmemesi bu kategorideki bireylerin özellikleri arasında yer alır (Ş. Y. Özkan, 2007).

Bu sınıflandırmalar, zihinsel yetersizliği olan bireylerin bireysel ihtiyaçlarına uygun özel eğitim programlarının oluşturulmasında temel bir rehberlik sağlar. Her bir kategori, bireyin özel ihtiyaçlarına yönelik bireyselleştirilmiş eğitim planlarının geliştirilmesine yardımcı olur. Böylece, her birey kendi potansiyelini en iyi şekilde gerçekleştirebilir ve topluma daha iyi entegre olabilir.

2.3.2. Otizm

Otizm, genellikle çocukluk döneminde belli olan, bireyin yaşamı boyunca devam eden bir gelişimsel bozukluktur. Otizmin temel özellikleri arasında sosyal etkileşim ve iletişim becerilerinde belirgin zorluklar, sürekli aynı davranışları sergileme ve sınırlı ilgi alanları bulunmaktadır (Çengelci, 2009).

Otizm, genetik ve çevresel faktörlerin kompleks etkileşimine bağlı olarak ortaya çıkan bir spektrum bozukluğudur. Bu spektrum, bireyler arasında belirgin farklılıklar gösteren geniş bir yelpazeyi içerir. Otizm spektrum bozukluğu (OSB), hafiften şiddetliye kadar değişen belirtilerle kendini gösterebilir. Bu belirtiler arasında dil gelişiminde gecikme, sosyal etkileşim zorlukları, tekrarlayıcı davranışlar, belirli ilgi alanları ve duyu hassasiyet bulunabilir.

Otizmin belirtileri genellikle çocukluk döneminde fark edilmeye başlar. İlk belirtiler arasında bebeklik döneminde göz temasının zayıf olması, sosyal gülümsemelerin az olması, dil gelişiminde gecikmeler, tekrarlayıcı eller sallama veya nesne döndürme gibi davranışlar yer alabilir. Otizmliler genellikle duyu hassasiyet gösterirler, belirli seslere, dokunma hissine veya ışığa aşırı tepki verebilirler (Alagözoğlu, 2016).

Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin eğitimi ve desteklenmesi multidisipliner bir yaklaşım gerektirir. Erken tanı ve müdahale, bireylerin sosyal becerilerini, iletişim yeteneklerini ve yaşam kalitelerini artırabilir. Özel eğitim programları, dil terapisi,

bilişsel davranış terapisi ve diğer terapi yöntemleri otizmlı bireylerin gelişimine katkı sağlayabilir (Karabaş & Aydın, 2023).

Otizm, toplumda farkındalığın artması ve destekleyici ortamların oluşturulması ile daha iyi yönetilebilir. Aileler, eğitimciler ve sağlık profesyonelleri, otizmlı bireylere yönelik anlayış ve destek konusunda önemli bir rol oynar. Otizmin bir spektrum bozukluğu olması, her bireyin benzersiz ihtiyaçları olduğu anlamına gelir, bu nedenle bireyselleştirilmiş bir yaklaşım önemlidir (Kırcaali-İftar, 1998 :54).

Otizm, nörolojik bir gelişim bozukluğu olarak kabul edilir ve genellikle çocukluk döneminde belirgin hale gelir. Otizm spektrum bozukluğu (OSB), bireyler arasında geniş bir yelpazede belirtiler gösteren, karmaşık ve çok yönlü bir durumdur. Bu spektrum, hafif, orta, şiddetli ve çok şiddetli otizm özellikleri gösteren bireyleri kapsar. Otizmin belirtileri kişiden kişiye büyük farklılık gösterir, bu da her bireyin benzersiz bir deneyime sahip olduğu anlamına gelir.

Erken çocukluk döneminde ortaya çıkan otizm belirtileri arasında sosyal etkileşimde zorluklar, dil gelişiminde gecikmeler, tekrarlayıcı davranışlar, belirli ilgi alanları ve duyuşal hassasiyet yer alır. Bireyler genellikle diğer insanlarla bağlantı kurmakta zorlanabilir, göz kontağı kurmada sıkıntı yaşayabilir ve duyuşal ifadeleri doğru bir şekilde yorumlamakta zorlanabilir (Dostal & Langhinrichsen-Rohling, 1997, ss. 101-120).

Otizmlı bireylerin günlük yaşamları, belirli rutinelere ve tekrarlara ihtiyaç duyacak şekilde düzenlenebilir. Değişikliklere karşı hassasiyet gösterme eğiliminde olabilirler. Dil becerileri değişkenlik gösterir; bazı otizmlı bireyler konuşabilirken, diğerleri sınırlı veya hiç konuşmayabilir. Bununla birlikte, birçok otizmlı birey, iletişimlerini ifade etmek için alternatif yöntemlere yönelebilir, örneğin işaret dilini veya iletişim kartlarını kullanabilirler (Yazici vd., 2022).

Otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin eğitimi, bireyselleştirilmiş ve multidisipliner bir yaklaşım gerektirir. Özel eğitim programları, dil terapisi, bilişsel davranış terapisi, ergoterapi ve diğer terapiler, otizmlı bireylerin gelişimine destek olabilir. Ayrıca, ailelere yönelik eğitim ve destek programları, otizmlı çocukları olan ailelere bu süreçte rehberlik sağlayabilir.

Toplumda otizm farkındalığı ve kabulü arttıkça, otizmlı bireylere daha fazla destek ve fırsat sunmak da mümkün hale gelir. İş ve eğitim ortamlarının otizm dostu olması,

toplumun otizimli bireyleri anlaması ve onlarla etkileşimde bulunması için önemlidir. Otizmin bir spektrum olması, her bireyin güçlü ve zayıf yönleri olduğu anlamına gelir; bu nedenle, bu farklılıkları anlamak ve saygı göstermek, toplumun daha kapsayıcı ve destekleyici olmasını sağlar (Çengelci, 2009).

Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), genel olarak yaşamın ilk üç yılında belirgin hale gelen ve bireyin yaşamı boyunca süregelen nöro-gelişimsel bir yetersizliktir. Otizmin ana belirtileri, sosyal ve iletişimsel yetersizlikler ile tekrarlayıcı davranışlar olarak iki temel alanda görülür (Kulaksızoğlu vd., 2015, ss. 40-45).

Otizm ile birlikte genellikle zihinsel yetersizlik görülür, ve bu durum sosyal etkileşim, iletişim ve genel gelişim düzeyinde beklenenden belirgin şekilde aşağıda olan bireylerde eş tanı koymak için temel oluşturur (DSM-5, 2014).

Otizimle yaşayan bireyler, iletişim ve davranışları etkileyen bir gelişimsel bozuklukla karşı karşıyadır. Bu bozukluğun tanı sürecinde, DSM-5'te belirlenen kriterlere dayanarak sosyal etkileşimde zorluklar, kısıtlı ilgi alanları ve tekrarlayan davranışlar dikkate alınır. Otizimli bireylerin işlevselliğini geliştirmek ve semptomlarını yönetmek için bireyselleştirilmiş tedaviler ve hizmetler önemlidir.

Otizmin belirtileri arasında küçük veya tutarsız göz teması, dikkat çekme veya yanıt vermeme durumu, sosyal etkileşimlerde zorluklar, konuşma gelişiminde sorunlar, tekrarlayıcı davranışlar, ilgi alanlarına aşırı düşkünlük ve mimiklerle uyumsuz yüz ifadeleri bulunabilir. Bu belirtiler, otizmin geniş bir spektrumunu temsil eder ve farklı bireylerde farklı şekillerde ortaya çıkabilir (Alagözoğlu, 2016).

Amerikan Pediatri Akademisi, bütün yeni doğanların otizm için taranmasını önerir ve bu konuda farkındalık önemlidir. Otizimli bireylerin desteklenmesi için ailelere, eğitimcilere ve topluma düşen görevler, bu bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve toplumsal katılımlarını sağlamak amacıyla hayati öneme sahiptir (Bilgic, 2012).

2.3.3. Down Sendromu

Down sendromu, genetik bir bozukluk olan trizomi 21'e bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur. Normalde, bir bireyin hücrelerinde 23 çift kromozom bulunurken, Down sendromlu bireylerin hücrelerinde 21. kromozomun üç kopyası vardır. Bu durum, bireyin fiziksel ve bilişsel özelliklerinde belirgin farklılıklara neden olur. Genellikle doğuştan gelir ve çoğunlukla annenin yumurtasındaki genetik bir durumdan kaynaklanır (Atasoy, 2002).

Down sendromu olan bireylerin belirgin fiziksel özellikleri vardır, bu özellikler arasında düzleşmiş yüz profil, küçük burun köprüsü, küçük ve yuvarlak kulaklar, kısa boy, gevşek eklem bağlantıları ve çeşitli derecelerde zihinsel gerilik bulunur. Zihinsel engel, down sendromu olan bireylerin çoğunluğunu etkiler, ancak zeka düzeyi kişiden kişiye değişebilir. Buna ek olarak, dil ve konuşma becerilerinde gecikmeler görülebilir, ancak bireyler genellikle iletişim kurma yeteneklerini zamanla geliştirirler. Down sendromu ayrıca bireyin kalp, bağışıklık sistemi ve tiroid fonksiyonları gibi organ sistemlerini de etkileyebilir, bu nedenle bireylerin genel sağlık durumu düzenli sağlık kontrolleri gerektirebilir (Çalık vd., 2020).

Down sendromu toplumda geniş bir yelpazede destek ve kaynakları içeren bir durumdur. Eğitim ve erken müdahale programları, bireylerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarmaya yardımcı olabilir. Özel eğitim, fiziksel terapi ve konuşma terapisi, Down sendromlu bireylerin gelişimine katkıda bulunan önemli unsurlar arasındadır.

Toplumda farkındalığın artması ve olumlu tutumların yaygınlaşması, Down sendromlu bireylerin sosyal entegrasyonunu ve yaşam kalitelerini artırabilir. Down sendromu, bireyin güçlü yönlerine odaklanarak, onların potansiyellerini keşfetmelerine ve topluma değerli katkılarda bulunmalarına olanak tanıyan bir yaklaşım gerektirir. Ayrıca, ailelere duygusal ve pratik destek sağlayarak, Down sendromlu bireylerin ve ailelerinin yaşam süreçlerini kolaylaştırmak da önemlidir.

Down sendromu, genellikle doğuştan gelir ve çoğunlukla annenin yumurtasındaki genetik bir hatadan kaynaklanır. Down sendromu olan bireylerin belirgin fiziksel özellikleri vardır; bu özellikler arasında düzleşmiş yüz profil, küçük burun köprüsü, küçük ve yuvarlak kulaklar, kısa boy, gevşek eklem bağlantıları ve çeşitli derecelerde zihinsel gerilik bulunur. Ancak, her bireyde bu özellikler farklılık gösterebilir.

Zihinsel engel, Down sendromu olan bireylerin çoğunluğunu etkiler, ancak zeka düzeyi kişiden kişiye değişebilir. Bazı bireyler normal veya hafif bir zeka düzeyine sahipken, diğerleri orta ila şiddetli zihinsel engellilikle başa çıkabilirler. Ayrıca, dil ve konuşma becerilerinde gecikmeler görülebilir, ancak bireyler genellikle iletişim kurma yeteneklerini zamanla geliştirirler (Toker vd., 2019, ss. 42-43).

Down sendromu, bireyin fiziksel sağlığını da etkileyebilir. Kalp, bağışıklık sistemi ve tiroid fonksiyonları gibi organ sistemleri, Down sendromlu bireylerde daha sık

sorunlara neden olabilir. Bu nedenle, bireylerin genel sağlık durumunu takip etmek ve dzenli sağlık kontrollerine katılmak önemlidir.

Down sendromlu bireylerin eğitimi ve bakımı, multidisipliner bir yaklaşım gerektirir. Erken mudadahale programları, özel eğitim, fiziksel terapi ve konuşma terapisi gibi hizmetler, bireyin potansiyelini en ust dizeye cikarmaya yardımcı olabilir. Bu bireylerin topluma entegre edilmeleri ve sosyal yaşama katılmaları için destek ve fırsatlar sunmak da önemlidir. Özellikle bu alandaki oğreticilere hem zihinsel engellileri anlamaları hem de bu bireylere sunulan hizmetlerle, yapılan çalışmaları oğrenmeleri ve alana katkı sağlamaları açasından yararlı olacağı dűřünülmektedir (Sucuođlu, 2007).

Toplumda farkındalığın artması ve olumlu tutumların yaygınlaşması, Down sendromlu bireylerin sosyal entegrasyonunu ve yaşam kalitelerini artırabilir. Down sendromu, bireyin guçlü yönlerine odaklanarak, onların potansiyellerini keşfetmelerine ve topluma değerli katkılarda bulunmalarına olanak tanıyan bir yaklaşım gerektirir. Ayrıca, ailelere duygusal ve pratik destek sağlayarak, Down sendromlu bireylerin ve ailelerinin yaşam süreçlerini kolaylaştırmak da önemlidir.

Down sendromu, genellikle 46 yerine 47 kromozoma sahip olma durumuyla karakterize edilen genetik bir bozukluktur ve insanlar arasında en yaygın görülen kromozomal anormalliğidir (Bařđul & Kavak, 2006, s. 178). Tarih boyunca Down sendromlu bireylerin var olduğuna dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu durum, genellikle zihinsel kısıtlılıkla ilişkilendirilen bir kromozom bozukluğudur ve çeşitli vucut sistemlerini etkileyebilir, örneğin kalp problemleri, işitme yetersizlikleri gibi (Toker vd., 2019).

Zihinsel ve bilişsel gelişim, down sendromlu çocuklarda genellikle gecikmiştir. Konuşma ve dil becerileri, yaşaşitlarına göre daha yavaş gelişebilir. Davranışsal sorunlar arasında dikkat eksikliği, obsesif/kompulsif davranışlar ve inatçılık bulunabilir. Ayrıca, bazı down sendromlu bireyler otizm spektrum bozukluklarıyla teşhis edilebilir (Çengelci, 2009).

Down sendromu, genetik bir temele sahip olmasına rağmen, bireylerin potansiyellerini en ust dizeye cikarmak için erken mudadahale, özel eğitim ve multidisipliner bir yaklaşım gerektirir. Bu bireylerin topluma entegre edilmesi, sağlık kontrollerine dzenli katılımı ve ailelere destek sağlanması önemlidir (Gören, 2015).

2.3.4. Serebral Palsi

Serebral Palsi (SP), genellikle bebeklik döneminde oluşan bir beyin hasarı sonucu ortaya çıkan, kas kontrolünü, hareketi ve duruşu etkileyen bir grup kalıcı motor bozukluğu ifade eder. Bu durum, hamilelik sırasında, doğumda veya doğum sonrasında meydana gelen anormalliklere bağlı olarak gelişebilir. SP, bireyin yaşamı boyunca sürebilen bir durumdur ve genellikle ömür boyu devam eden bir bakım ve tedavi gerektirir (Konuskan vd., 2012).

Serebral Palsi, genellikle 3 yaşına kadar ortaya çıkan semptomlarla tanınır. Bu semptomlar arasında kas sertliği veya gevşekliği, dengesizlik, koordinasyon eksikliği, yavaş veya anormal hareketler, titreme ve kas kontrolünde zorluklar bulunabilir. SP'nin belirtileri bireyden bireye büyük farklılıklar gösterebilir ve bir kişideki belirtiler zaman içinde değişebilir (El vd., 2007).

Bu durum, genellikle birincil motor alanın yanı sıra bireyin konuşma, işitme, görme veya zeka gibi diğer alanlarına da etki edebilir. SP'li bireylerin çoğu, normal zeka seviyelerine sahiptir, ancak motor becerilerindeki zorluklar nedeniyle günlük yaşam aktivitelerini yerine getirme konusunda zorluk yaşayabilirler. Serebral Palsi'nin temel nedeni, beynin motor kontrolü ve hareketi düzenleme yeteneğini etkileyen bir hasar veya anormalliktir. Bu hasar genellikle hamilelik sırasında oluşur, ancak bazen doğum sırasında veya doğum sonrasında da meydana gelebilir (Akkök, 1989, ss. 28-30).

Prematüre doğum, düşük doğum ağırlığı, anne ve bebek arasındaki Rh uyumsuzluğu, bebeğin oksijen eksikliği yaşaması gibi faktörler, SP'nin riskini artırabilir. Serebral Palsi tedavisinde erken müdahale önemlidir. Fizyoterapi, konuşma terapisi, rehabilitasyon, ilaçlar ve cerrahi müdahaleler, bireyin ihtiyaçlarına ve semptomlarına bağlı olarak uygulanabilir. Tedavi, bireyin günlük yaşam aktivitelerini ve bağımsızlığını artırmayı hedefler. Ayrıca, ailelere ve bakıcılara destek sağlamak, bu durumu yönetmekte önemli bir rol oynar.

Serebral Palsi, bireyin yaşamı boyunca etkileyen bir durum olabilir, ancak uygun tedavi ve destekle bireyin potansiyelini en üst düzeye çıkarmak mümkündür. Toplumun bilinçlenmesi, erken tanı ve uygun müdahalelerle SP'li bireylerin yaşam kalitesini artırmak mümkündür.

Serebral Palsi, genellikle kompleks ve çeşitli bir durum yelpazesini kapsayan bir nörogelişimsel bozukluktur. Bu durum, beynin motor kontrol ve hareket düzenleme

yeteneklerini etkileyen bir hasar sonucunda ortaya çıkar. Hamilelik sırasında, doğumda veya doğum sonrasında meydana gelen anormalliklere bağlı olarak gelişen bu durum, bireyin kas kontrolünü, hareketini ve duruşunu etkiler. Serebral Palsi genellikle ömür boyu devam eden bir durumdur ve bireyin yaşamında geniş kapsamlı etkiler yaratabilir (Ünay vd., 2003, ss. 158-163).

Bu durumun belirtileri geniş bir spektruma yayılabilir. Bazı bireylerde kas sertliği ve koordinasyon eksikliği belirginken, diğerlerinde gevşek kas tonusu ve dengesizlik daha baskın olabilir. SP'li bireylerde görülen motor sorunlar sadece temel hareket yetenekleriyle sınırlı kalmayabilir, aynı zamanda konuşma, işitme, görme ve zeka gibi diğer alanları da etkileyebilir (Gülaldı, 2010).

Serebral Palsi'nin temel nedeni genellikle beynin motor kontrolü üzerinde bir etki bırakan bir hasar veya anormalliktir. Bu hasar, hamilelik sırasında yaşanan sorunlar, doğum komplikasyonları veya doğum sonrasında gelişen durumlarla ilişkilendirilebilir. Risk faktörleri arasında prematüre doğum, düşük doğum ağırlığı, anne ve bebek arasındaki Rh uyumsuzluğu gibi durumlar yer alır (Aydın & Egin, 2018a, s. 29).

Tedavi genellikle multidisipliner bir yaklaşımı içerir. Fizyoterapi, konuşma terapisi, rehabilitasyon, ilaçlar ve cerrahi müdahaleler, bireyin spesifik ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir. Erken müdahale, tedavinin etkinliğini artırabilir ve bireyin yaşam kalitesini geliştirebilir.

Serebral Palsi, bireyin yaşam boyu süren bir durum olabilir, ancak uygun tedavi ve destekle bireyin potansiyelini en üst düzeye çıkarmak mümkündür. Bu durumla yaşayan bireylerin, ailelerin ve toplumun genel bilinç düzeyinin artırılması, serebral palsiyle ilgili önyargıları azaltabilir ve bu bireylerin toplumsal katılımını destekleyebilir (Küçükler, 2001, ss. 2-8).

SP, 1860'lı yıllarda İngiliz Cerrah Dr. William John Little tarafından “yaşamın erken döneminde meydana gelen, emekleme ve yürüme yeteneklerini etkileyen kas sertliği ile karakterize bozukluk” olarak tanımlanmıştır. Uluslararası Serebral Palsi Tanımlama Yürütme Komitesi SP'yi “Doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası gelişimi tamamlanmamış beyinde, ilerleyici olmayan bir lezyon sonucu meydana gelen; kalıcı hareket, postür ve motor fonksiyon bozukluğu” olarak tanımlar. SP motor bozukluklarına; genellikle algı, duyu, biliş, iletişim ve davranış bozuklukları, epilepsi

ve sekonder olarak iskelet-kas sistemi problemleri eşlik eder. SP'nin kesin bir tedavisi olmaması nedeniyle tedavinin temelini semptomların kontrol altına alınması oluşturmaktadır. SP'de beklenen yaşam süresi kişisel faktörlere göre değişiklik göstermektedir. Beslenme yetersizliği ve mobilite yaşam süresini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Bu faktörlere göre ortalama beklenen yaşam süresi 40 yaş veya üstüdür (Coşkun & Akkaş, 2009, ss. 214-219).

1956 yılında Amerikan Serebral Paralizi Akademisi'nin yaptığı SP sınıflandırması günümüzde en sık kullanılan sınıflandırmadır. Bu sınıflamaya göre SP'nin klinik çeşitleri; spastik, hipotonik, ataksik, diskinetik, miks tip olarak belirlenmiştir.

2.4. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri

Aile, bireyin hayata geldiği andan itibaren yaşamında önemli bir yer tutan, tüm temel ihtiyaçların karşılandığı birincil yerdir (Yavuz, 2019). Şüphesiz çocuk sahibi olacak her ebeveynin en doğal arzusu, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen sağlıklı çocuk sahibi olmaktır (Karagöz, 2010). Bu nedenle normal gelişim gösteren çocuklardan daha farklı özellik ve gelişime sahip bir çocuğun dünyaya gelişi ebeveynler için beklentilerin dışında bir durum ve hayal kırıklığı oluşturmaktadır. Engelli çocuğa sahip olmak ailenin yeniden yapılandırılmasını gerekli kılabilmekte, aile dinamiklerini, yaşam biçimlerini, planlarını etkileyerek ebeveynlerin farklı hisler yaşamasına, aile içi rollerde yeni düzenlemeler ve değişikliklere sebep olabilmektedir (Güler, 2021). Bunun sonucunda da ebeveynlerin öfke, endişe, depresyon, panik atak, anksiyete gibi psikolojik durumlar yaşama ihtimalleri yüksektir (Benson & Karlof, 2009). Bu durum ebeveynlerde farklı duygusal tepkilerin açığa çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu tepkileri sınıflandırmaya yönelik pek çok model geliştirilmiştir. Bu modeller;

a. Aşama Modeli : Bu model, ebeveynlerin çeşitli aşamaları seyrederek kabul ve uyum aşamasına ulaştığını varsaymaktadır (Akkök, 2005). Birincil, ikincil ve üçüncül tepkiler şeklinde üç grup halinde sınıflandırılan, şok ile başlayıp sonunda uyum ile sonuçlandırılan duygusal bir süreç olmaktadır. Ebeveynler ilk evrede “şok, reddetme, acı çekme ve depresyon” gibi durumlar yaşayarak duygusal bir karmaşıklık içinde hissederler. İkinci evrede “yas, hayal kırıklığı, aşırı üzüntü, kaygı, ret, suçluluk ve savunma” durumları yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Üçüncü evrede ise “Neler yapabilirim? soruları, kabul, uyum ve duruma alışma” şeklinde gerçekleşmektedir (Sucuoğlu, 2007). Bu aşamaları şöyle sıralayabiliriz:

Birincil Tepkiler

Şok ve İnkâr : Çocuğunun özel gereksinimli olduğu haberini alan ebeveynlerde ilk gözlemlenen tepki şok ve inkar olmaktadır. Dona kalma, ağlama, çaresiz hissetme, tepkisizlik gibi şekillerde açığa çıkabilir (Darıca vd., 2005). Şok ve inkar aşamasının ne kadar süreceği aileden aileye farklı olabilmektedir. Kimi aileler bu durumu daha çabuk kabullenerek bu aşamayı daha kısa yaşarken, kimi aileler için bu aşama oldukça uzun olabilmektedir. Bu durum sadece anne babaları değil diğer aile üyelerini de etkilemekte, kardeşler, büyükanne ve büyükbabalar gibi yakın çevre tarafından da durumun kabullenilmesi konusunda zorluklar yaşanabilmektedir (Güler, 2021).

Ebeveynlerin ve diğer aile üyelerinin yaşanan bu zor ve karmaşık duygularla başa çıkabilmeleri için çocuğun engelinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu durumun gerçekliği ile yüzleşmekten kaçmaya çalışan anne babalar, ilk anda tanılamamanın yanlış olduğunu düşünerek inkar yoluna başvurmak isterler. Bu durum, bilinmeyen ve ilk defa karşılaşılan bir duruma karşı hissedilen korkudan ve çocuğun geleceği hakkında duyulan endişe ve tedirginlikten kaynaklanabilmektedir (Darıca vd., 2005). Bu durumlarda tıbbi ve eğitsel olarak şüphelerin giderilmesine, ebeveynlerin bakış açılarını değiştirmelerine yahut yeni anlamlar yüklemelerine ve farkındalık kazanmalarına yardım edilmesi gerekmektedir (Karpas & Girli, 2012).

Acı Çekme ve Depresyon : Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olacağını öğrenen ebeveynler, hayallerinde ve beklentilerindeki çocuğa veda etmek durumunda kaldıkları için büyük bir hayal kırıklığı yaşamaktadırlar. Bu veda, sevilen birinin kaybedilmesi durumunda yaşanan acıyla eş değer bir acıyı ortaya çıkarmaktadır (Karagöz, 2010). Yaşanan bu acı sürecinin sonunda da depresyon ortaya çıkabilmektedir. Kendilerini büyük bir sorumluluk altında hisseden ebeveynler, bu sorumluluğa gücünün yetemeyeceği endişesi taşıyarak bir depresyon süreci yaşayabilmektedir. Ebeveynlerin kendilerini suçladıkları, öfkelenedikleri, şikâyet ettikleri ve kendilerine kızdıkları görülebilmekte ve bunun sonucunda geri çekilme ve sosyal etkileşimden uzak durma davranışları ortaya çıkabilmektedir (Akkök, 1997). Acı ve depresyon hali her ne kadar doğal olsa da durumun uzun sürmesi, çocuğun engel durumunu kabullenme sürecini güçleştireceği için bir an önce kontrol altına alınması gerekmektedir. Aileler bu özel durumla ilgili danışmanlık aldıkça acı ve depresyon sürecini daha sağlıklı ve daha kısa sürede çözümlenebilmektedirler (Darıca vd., 2005).

İkincil Tepkiler

Suçluluk Duyuma : Özel gereksinimli bir çocuğa sahip ebeveynlerde acı çekme ile beraber suçluluk duygusu da yoğun bir biçimde kendini göstermektedir. Çocuktaki bu özel durumun kendilerinden ya da yaptıkları hatalı bir davranıştan kaynaklandığı ve bunun sonucunda Allah'ın kendilerini cezalandırdığı inancı bu suçluluk duygusunun sebebi olabilmektedir. Bu süreç boyunca ebeveynler duydukları suçluluğu azaltmak istediklerinden dolayı, çocukları için sürekli bir şeyler yapabilme çabası içerisinde olmaktadır (Darıca vd., 2005).

Kararsızlık : Bazı ebeveynler bu özel duruma kolaylıkla uyum sağlayabilirken, bazı ebeveynler için bu süreç çok daha uzun ve daha güç olabilmektedir. Duruma uyum sağlama ve kabullenmede görülen kararsızlık, ebeveynlerin ya da aile üyelerinin birbirini suçlama veya birbirlerini ihmal etmelerinden dolayı olabilmektedir. (Darıca vd., 2005; Güler, 2021).

Kızgınlık Duyuma : Kızgınlık, ebeveynlerin duderumu kabullenme evresine geçebilmesini engelleyen bir tepki olmaktadır. Genellikle “Neden ben/biz?” sorularıyla ortaya çıkan kızgınlık, zaman zaman kişinin kendisine, çevresine yöneltilmesi şeklinde kendisini göstermektedir. Bu haberi vermeleri açısından doktorlar bu kızgınlık duygusunun karşısındaki ilk kişiler olabilmektedir. Öğretmenler, terapistler, aile üyeleri, diğer insanlar ve hatta engelli çocuk kızgınlık duyulan kişiler arasında olabilmektedir. (Karpaz & Girli, 2012). Ebeveynler bu duygunun kısa süre içerisinde kontrol altına alınması için profesyonel desteğe ihtiyaç duyabilmektedir (Darıca vd., 2005).

Utanma : Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynler, çocuklarının çevre tarafından dışlanma, alay edilme, küçümsenme, reddedilme gibi tepkilerle karşılaşacağı endişesi sebebiyle utanma duygusu yaşayabilmektedir. Bu duygular bir süre sonra ebeveynlerin engelli çocuklarından utanma şekline dönüşebilmektedir. Bunun sonucunda, anne babalar çocuğunu ve kendilerini kısıtlayarak, diğer insanlarla görüşmeme, topluma karışmama, evden dışarı çıkmama şeklinde tepkiler geliştirebilmektedir (Şanlı, 2012). Ancak ebeveynlerin bu olumsuz duyguları zamanla hoş görebilmeyi ve kabullenmeyi öğrenmeleri gerekmektedir (Darıca vd., 2005).

Üçüncül Tepkiler

Pazarlık Etme : Bu aşama, ebeveynlerin kabullenme evresine yaklaştığı aşamalardan biridir. Anne babalar, çocuklarının durumu ile ilgili bir ışık gördüğünde; onun iyileşebileceğini ya da eğitilebileceğini belirten kişilere, uzman görüşlere ya da Allah'a olan inançlarına bağlı olarak davranışlarında gelişimler gösterebilmektedir (Çetintaş, 2022).

Uyum Sağlama ve Kabul Etme : Ebeveynlerin bu aşamaya gelebilmeleri için ilk tanının üzerinden belli bir süre geçmesi, tepkilerin ve endişelerin azalmış olması gerekmektedir. Ebeveynlerin çocuklarının bu özel durumundan dolayı utanma ya da rahatsızlık hissetmeyecek duruma gelmeleri, korku ve kaygılarının azaldığını hissetmeleri, kendine ve çocuğa yeterli olabileceklerini farketmeleri bu aşamaya geçtiklerinin belirtilerindedir. Artık aile üyeleri engelli çocuğun varlığını kabul etmiş, çocuklarıyla daha olumlu iletişim kurabileceklerinin farkına varmış ve çocuk için neler yapabileceklerinin planını yapmaya başlamış olurlar (Coşkun & Akkaş, 2009). Bu süreç içerisinde eşlerin ve diğer aile üyelerinin birbirine destek olmaları, aynı duyguları paylaşmaları geleceğe umutla bakmaları açısından büyük önem arz etmektedir (Darıca vd., 2005).

b.Sürekli Üzüntü Modeli : Ebeveynler hem içindeki zorlu durumdan hem de çevresel açıdan karşılaştıkları tepkiler sonucu sürekli bir üzüntü ve kaygı halinde olabilirler. Bu ebeveynler çocuğun farklı olduğunu kabul ederken bir yandan da üzüntü yaşayabilir ve kabullenme/uyum sağlama süreci bu şekilde gelişebilir (Sucuoğlu, 2007). Engelli çocuğunun durumuna üzülen ebeveyn, aynı anda çocuğun gelişimi için çabalayan bir ebeveyn olabilmektedir (Akkök, 2005).

c.Kişisel Yapılanma Modeli : Duygulardan ziyade mantık ve bilincin ön planda olduğu bu model, ebeveynlerin gösterdiği tepkileri farklı yorumlama şekline bağlamaktadır. Aileler, buldukları çevrenin çizdiği değer yargılarına bağlı kalarak kendi hayatlarına ve çocuklarının geleceğine ilişkin yeni bir plan oluştururlar. Bu özel durumla ilk karşılaştıkları aşamada farklı özellikteki çocuğun dünyaya gelişi ile yoğun kaygı ve endişeler yaşayabilir ve bu şok evresinden sonra, yeniden bir yapılanma sürecine girmiş olur(Akkök, 1989; Sucuoğlu, 2007).

d.Çaresizlik, Güçsüzlük ve Anlamsızlık Modeli : Engelli bir çocuğun ebeveynde yarattığı duygular, yakın çevreden görülen tepkilerle ilişkili olmaktadır (Akkök,

1997). Çevredeki insanların bu özel durumu bir çaresizlik ve güçsüzlük olarak algılaması, ebeveynin de aynı duygulara kapılmasına sebep olmaktadır. Yakın çevrenin bu durum karşısında takındıkları tavır ve gösterdikleri tepkiler ebeveynlerin duygu ve tepkilerinin şekillenmesinde rol oynamaktadır (Akkök, 2005).

2.4.1. Özel Gereksinimli Bir Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Yaşadığı Sorunlar

Özel gereksinimli çocuklar ve aileleri, geniş bir yelpazede farklı ihtiyaçlara sahip olan bireyleri ve bu bireylerin yaşamını paylaşan aileleri kapsayan önemli bir konsepttir. Bu kategori, zihinsel veya fiziksel engeller, öğrenme güçlükleri, duygusal işlev bozuklukları, otizm spektrum bozuklukları, serebral palsi gibi çeşitli durumları içerir. Her bir özel gereksinimli çocuğun yaşadığı durum farklıdır ve bireysel ihtiyaçları, yetenekleri ve güçlükleri benzersizdir. Bu çocukların aileleri, genellikle sadece çocuklarının ihtiyaçlarına değil, aynı zamanda toplumun bu özel gereksinimli bireylere nasıl yanıt vereceğine dair endişelerle karşı karşıya kalır. Aileler, çocuklarının eğitimi, sağlığı, sosyal entegrasyonu ve duygusal refahı gibi bir dizi konuda ek sorumluluklar üstlenir. (Zelyurt, 2020).

Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, ebeveynlerin özel hayatları, aile içi dinamikler, anne baba rolleri, diğer aile bireyleri, sosyal çevreleri, hayat planları, iş hayatları, maddi koşullar gibi konular üzerinde büyük derecede etki etmektedir (Tanrıverdi, 2015). Ebeveynler çocuğun özel durumu hakkında birbirlerini suçlayabilmekte ve bu tutumlar da aile ilişkilerini zedeleyebilmekte, ebeveynlerin boşanması, kötü alışkanlıklara başvurma, sorumluluklardan kaçma, evi terketme gibi durumları beraberinde getirebilmektedir. Özel gereksinimli çocuğun bakım ihtiyaçları, tedavisi, eğitimi, ihtiyaçların maddi açıdan getirdiği yükler aile bireylerinin özel yaşamlarında kısıtlılıklara sebep olmasına ve diğer aile üyelerine ayrılan vakitte azalmalar olmasına neden olabilmektedir. Özel gereksinimli çocukların engelleriyle ilgili toplumsal tepki, tutum ve davranışlar ailenin sosyal çevresi ile ilişkilerde güçlüklerle, çocuğun geleceği hakkındaki belirsizliklerin var olması kaygı ve endişe gibi sorunları doğurmaktadır (Ün, 2021).

Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, psikolojik zorlanmalara sebep olmaktadır; stres altında hissetme, umutsuzluğa düşme, kendine acıma gibi duyguların etkisi gün yüzüne çıkmaktadır (Çalışır vd., 2018). Ebeveyn yüklendiği ağır sorumluluk

karşısında mutsuzluk, ümitsizlik, hayal kırıklığı, üzüntü, başarısızlık hisleri yaşayabilmektedir (Çengelci, 2009).

Ailenin karşılaştığı sosyal sorunlar, çocuklarının sosyal alanlardan kısıtlanması, çevreden gelen tepkiler, etiketlenmiş ve reddedilmiş hissetmeleri (Selimoğlu & Aydın, 2019), bakım yükünün artması, teşhis ve tedavi problemleri (Şanlı, 2012), çocuk için okul, eğitim ve sosyal becerilerin kazandırılması (Diken, 2012), günlük iş ve aktivite kısıtlılığı, ailenin diğer üyelerinin özel alanlarında kısıtlamalar (Toker vd., 2019), ekonomik sorunlar, kardeşlerle ilgili uyum problemleri (Çetintaş, 2022) gibi çeşitli sorunlar ailelerin psikolojik olarak zorluklar yaşamasına sebep olmaktadır.

Özel gereksinimli çocukların ve ailelerinin yaşadığı bu zorluklarla başa çıkmak için destek sistemleri, uzmanlık, duyarlılık ve dayanışma gereklidir. Bu çocukların topluma tam katılımı ve yaşam kalitelerinin artırılması, sadece ailelerine değil, aynı zamanda toplumun geneline büyük bir zenginlik katmaktadır (Coşkun & Akkaş, 2009).

Özel gereksinimli çocuklar ve aileleriyle ilgili daha derinlemesine bir bakış açısı kazanmak, bu özel bireylerin ve ailelerinin günlük yaşamlarını, zorluklarını ve başarılarını anlamak için önemlidir. Özel gereksinimli çocukların eğitiminde iş birliği ve iletişim kritik bir öneme sahiptir. Aileler, öğretmenler, terapistler ve diğer eğitim uzmanları arasında sürekli bir iletişim ağı kurulması, çocuğun bireysel öğrenme planının oluşturulmasında ve güncellenmesinde önemlidir. Ayrıca, bu iş birliği, çocuğun evde ve okulda tutarlı bir destek ve rehberlik almasını sağlar (Akçamete, 2009).

Eğitim alanında, özel gereksinimli çocuklar için bireyselleştirilmiş öğrenme planları, özel eğitim programları ve uygun kaynaklar sağlanmalıdır. Bu çocuklar, potansiyellerini en üst düzeye çıkarmak ve güçlü yönlerini geliştirmek için desteklenmelidir. Ayrıca, öğretmenlerin, eğitim uzmanlarının ve diğer profesyonellerin bu çocuklara yönelik özel eğitim becerilerini geliştirmeleri önemlidir.

Sağlık alanında, özel gereksinimli çocukların sağlık hizmetlerine erişimi, düzenli tıbbi kontroller ve spesifik tedavilere yönelik destek, sağlık bakım sistemlerinin bu çocuklara uygun ve duyarlı olması gerektiğini vurgular. Özellikle erken tanı ve müdahale, bu çocukların yaşam kalitesini artırabilir (Kırcaali-İftar, 1998, s. 45).

Toplumsal düzeyde, özel gereksinimli çocukların toplumsal katılımı ve kabulü teşvik edilmelidir. Farkındalık artırma kampanyaları, toplumu bu çocuklara karşı daha duyarlı ve anlayışlı hale getirebilir. Engellilik konusundaki önyargıların azaltılması ve dahil edici bir toplum yaratma çabaları, özel gereksinimli bireylerin tam olarak hissetmelerine ve potansiyellerini gerçekleştirmelerine yardımcı olabilir (Ün, 2021, ss. 23-26).

Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar arasında, zihinsel yetersizlik, ortopedik engeller, işitme veya görme sorunları gibi çeşitli engel türleri ve özellikleri bulunmaktadır. Bu çocuklar, özel eğitimde farklı stratejilere ve öğretim yöntemlerine ihtiyaç duyarlar. İşte bu noktada, öğretmenlerin ve eğitim uzmanlarının bu farklılıkları anlamaları ve çeşitli öğrenme stillerine uygun yöntemleri benimsemeleri kritik bir öneme sahiptir (Kazak & Marvin, 1984, ss. 69-72).

Özel eğitimdeki engel türleri ve özellikleri anlamak, öğrencilere daha iyi bir destek sağlamak için temel bir adımdır. Zihinsel yetersizlik, öğrenme güçlükleri, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB), otizm spektrum bozuklukları, işitme kaybı, görme bozuklukları gibi farklı engel türleri, özel eğitimde karşılaşılan çeşitli durumları tanımlar (Mengi, 2020).

Özel gereksinimli çocuklar ve aileleri, toplumun bu bireylere sağladığı destek ve anlayışla doğrudan etkilidir. Bu destek, eğitim kurumlarından sağlık sistemine, aile içi ilişkilere kadar geniş bir perspektifte olmalıdır. Bu bireylerin topluma tam katılımını teşvik etmek, ayrımcılığı azaltmak ve genel olarak toplumsal bilinci artırmak, her bireyin potansiyelini gerçekleştirmesine olanak tanır ve daha kapsayıcı bir toplumun temellerini atar (Eripek, 2009; H. Sarı, 2004).

Yeni bir bireyin aileye katılması, aile dinamiklerinde önemli değişikliklere neden olur. Bu değişim, özellikle aile yapısını ve üyeler arasındaki ilişkileri etkiler. Ebeveynler arasındaki beklentiler, yaşam tarzları, iş hayatlarından ve toplumdan beklentileri bu süreçte değişim gösterir. Normal bir gelişim beklenen bir çocuğun farklı bir gelişim göstermesi, aile içindeki dinamikleri daha karmaşık hale getirir. Aile, bu değişen beklentilerle başa çıkmak zorunda kalır (Aktürk, 2012, ss. 20-24).

Genel olarak bakıldığında engellilik sürekli devam eden bir durumdur. Aile açısından bakıldığında, engelli çocuğun gereksinimleri her daim artarak devam eder ve sürekli bu ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. Engelli çocuğun fiziksel ihtiyaçları, bakım

gereksinimleri, onun gelişimini sağlayacak ekstra materyaller, eğitim masrafları, ailenin ekonomik giderleri, varsa diğer kardeşlerin giderleri, toplumun engelli çocuklara tutum ve davranışları, çocuğun şimdiki durumu ve gelecekte durumunun nasıl ilerleyeceği gibi belirsizlikler aile için her biri birer stres faktörüdür. Aile bu problemle etkili bir şekilde başa çıkma gerçekleştiremediği takdirde de tüm bu stresin artarak devam etme durumu söz konusu olup daha büyük ruhsal problemlere sebep olabilmektedir (Turan, 2009).

Özel eğitime ihtiyaç duyan bir çocuğa sahip olmanın, aileler üzerindeki etkileri, çocuğun durumunu kabullenmekten, çocuğun ihtiyaçlarını karşılamaya kadar geniş bir yelpazede yaşanabilir. Her ailenin bu değişimlere farklı tepkiler vermesi, ailenin sistemik yapısına ve içsel kurallarına bağlıdır. Ayrıca, ailelerin başa çıkma yöntemleri ve becerileri de bu süreçte önemli bir rol oynar (Değirmenci, 2019).

Özel eğitime ihtiyaç duyan çocuğa sahip olan ailelerin başa çıkma stratejileri ve yetenekleri, bir dizi faktöre bağlıdır. Aile yapıları, bireylerin özellikleri, inançlar, ekonomik durum, çevrenin desteği ve toplumun genel özellikleri, ailenin bu zorluklarla başa çıkma sürecini etkiler. Ayrıca, çocuğun tanısı, engel düzeyi, cinsiyeti, ailedeki diğer çocuk sayısı ve kardeş sıralaması gibi faktörler de ailenin psiko-sosyal durumunu etkileyebilir.

Özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların ebeveynlerinin tutumları da çeşitlilik gösterir. Kimi ebeveynler, çocuklarını koruma eğiliminde olup çocuğun gelişimine yönelik potansiyel faydalı etkinlikleri sınırlandırabilirler. Diğer ebeveynler ise beklentilerini yüksek tutarak çocuğun gerçekçi olmayan bir seviyede başarılı olmasını bekleyebilir, bu durum ise çocuğun gelişimsel süreçlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bazı ebeveynler ise çocuklarının özel eğitime ihtiyacı olmadığını iddia edebilir ve bu hususu kabullenmekte güçlük yaşayabilirler (Coşkun & Akkaş, 2009, ss. 215-216).

Özel eğitime ihtiyaç duyan bir çocuğa sahip olmanın getirdiği bu zorluklar, aile içindeki ilişkileri, duygusal durumu ve yaşam tarzını derinden etkiler. Ancak, ailelerin bu zorlu süreçte destek alabilmeleri, birbirleriyle açık iletişimde bulunmaları ve çocuklarının özel ihtiyaçlarını karşılamak adına uygun stratejiler geliştirmeleri, aile bütünlüğünü sürdürmelerine yardımcı olabilir.

Özel eğitim ihtiyacı olan bir çocuğa sahip olmak, ailenin hayatını temel olarak çocuğun gereksinimlerine odaklanmış bir şekilde şekillendirir. Çocuğun engel türüne

bağlı olarak, ebeveynlerin iş saatleri, evde geçirecekleri zaman ve dışarıdaki aktiviteleri planlamaları etkilenebilir. Aileler, toplumsal yaşam alanlarında çocuklarının özel ihtiyaçları nedeniyle çeşitli zorluklarla karşılaşabilirler, bu da sosyal izolasyona yol açabilir. Aynı zamanda, ailelerin yakın çevreleri tarafından sağlanan tutum ve destek, bu sürecin yönetimini büyük ölçüde etkiler (Kavak, 2007).

Ayrıca, aile içinde 'normal gelişim' gösteren çocuklarla 'farklı gelişim' gösteren çocuklar arasında ilişkide farklılıklar ortaya çıkar. Ailelerin 'normal' çocuklarıyla iletişimlerinde serbestlik, sıcaklık ve daha fazla esneklik hakimken, farklılıklara sahip çocuklarıyla iletişimlerinde bu özellikleri görmek daha zor olabilir. Bu durum, 'farklı gelişim' gösteren çocuklarla iletişim kurmanın zorluklarını göstermektedir (Zelyurt, 2020).

Özel eğitim ihtiyacı olan çocuklara sahip olmak, ailede olumsuz durumların yanı sıra olumlu gelişmelere de yol açabilir. Bu süreç, aile üyelerine stresle başa çıkma ve zorluklara uyum sağlama becerileri kazandırabilir. Aynı zamanda, ailenin kendi güçlerini farkederek, toplumla etkili bir dayanışma içinde olabileceğini gösterir (Şanlı, 2012, ss. 13-21).

Günümüzde yürütülen özel eğitim hizmetlerinin, çocuğa odaklandığı gözlemlenmektedir. Ancak modern yaklaşımlara göre, çocuğu tanımanın ve davranışlarını anlayabilmenin yolu, içinde bulunduğu aile yapısını anlamaktan geçer. Ailede herhangi bir değişiklik, aile üyelerinin yaşantılarında ve aile içi dinamiklerde değişikliğe yol açar. Bu noktada, özel eğitime ihtiyacı olan çocuğa sahip ailelerin özelliklerini anlamak amacıyla geliştirilen modeller önemli bir rol oynamaktadır (Ünay vd., 2003, ss. 158-159).

Aile özellikleri, aile bireylerinin genel yapısını belirleyen temel unsurları içerir. Ailedeki birey sayısı, eğitim durumu, coğrafi konumu ve sosyodemografik yapısı gibi faktörler, ailenin özellikleri kategorisini oluşturur. Bu unsurların yanı sıra, aile bireylerinin özel durumları ve karakteristik özellikleri de bu kategori içinde değerlendirilir. Bu, aile üyelerinin zorluklarla başa çıkma yöntemleri, sağlık durumları, yetersizliğin türü ve derecesi gibi kişisel özellikleri içerir. Ayrıca, ekonomik sıkıntılar veya ailede özel gereksinimi olan bir bireyin olup olmaması gibi, aileye ait zorluklar da bu kategori altında ele alınır (Sucuoğlu, 2007).

2.5. Manevi Danışmanlık ve Rehberlik

2.5.1. Maneviyat

İnsanın fiziksel, sosyal, duygusal ihtiyaçları olduğu gibi ruhsal ihtiyaçları da vardır. Fiziksel ihtiyaçlarını giyinme, barınma, beslenme gibi faktörlerle tamamlayan insan, sosyal ihtiyaçlarını insanlarla, hayvanlarla ya da doğa ile kurduğu iletişimle gidermeye çalışır; duygusal ihtiyaçlarını ise sevme sevilme gibi duyguların varlığı ile doldurmaya çalışır, ancak bunların tam olması insan ihtiyaçlarının tamamlandığı anlamına gelmez, insan aslında içsel olarak tatmin hissettiğinde varlığını anlamlandırabilir. İnsan, ruhsal ihtiyaçlarını tatmin edebildiği ölçüde içsel huzura kavuşur.

Maneviyat, insanın içsel dünyasını, ruhsal boyutunu ve yaşamına anlam katan derin duygusal deneyimleri kapsayan geniş bir kavramdır. Bu terim, bireyin değerleri, inançları, manevi yönelimleri, ahlaki ilkeleri ve yaşamına anlam katan unsurları içerir. Maneviyat, genellikle dini bağlamda anılır, ancak dini olmayan birçok kişi için de önemli bir yaşam boyu süren gelişim alanıdır.

Maneviyatın temelinde, bireyin hayatındaki derin anlamlar, değerler ve amacın bulunması yatar. Bu, bireyin kimlik oluşturmada, yaşamına anlam katmasında ve zorluklarla başa çıkmasında kilit bir role sahiptir. Maneviyat, bireyin içsel bir denge ve huzur bulmasına katkıda bulunarak, yaşamın anlamlı ve amaçlı hissedilmesini sağlar (Park & Paloutzian, 2013).

Maneviyat, sadece bireyin kendi iç dünyasını anlamasıyla değil, aynı zamanda başkalarıyla olan ilişkilerini, doğayla bağını, evrenle olan ilişkisini ve genel olarak yaşamın büyük resmini anlama çabasını içerir. Bu, insanın sadece maddi dünyaya odaklanmanın ötesine geçerek, derin düşünce, içsel keşif ve ruhsal gelişimle ilgilenmesini içerir (Kasapoğlu, 2017).

Maneviyatın önemi, bireyin yaşamındaki anlamı ve değeri anlamasında yatar. Bu, bir kişinin etik değerleri anlamasına, başkalarına yardım etme isteğine, bağlılık hissetmesine ve daha büyük bir anlam ve amacın peşinden gitme arayışına yol açabilir. Maneviyat aynı zamanda kişinin zorluklarla başa çıkma becerilerini güçlendirir ve içsel bir dayanıklılık geliştirmesine katkıda bulunur (Karagül, 2012)

Maneviyat kavramı, birçok kültürde farklı şekillerde ifade edilmiş ve çeşitli dini, felsefi ve kültürel bağlamlarda ele alınmıştır. İnsanın varoluşsal sorulara cevap arama, kendi değerlerini ve inançlarını anlama çabası, maneviyatın temelini oluşturur. Bu

süreç, bireyin ruhsal büyümesini destekler ve yaşam deneyimine daha derin bir anlam katmasına yardımcı olur.

Manevi kelimesi, sözlükte maddeye zıt bir anlam taşır ve genellikle soyut, görünmeyen, ve ruhsal anlamlarını taşır. Maneviyat terimi, Arapça kökenlidir, "ma'na" kelimesinden türemiştir ve kelime anlamıyla "kelimelerin anlamı"nı ifade eder. Bu terim geniş bir perspektifle maddi boyutlardan sıyrılmış, insanın manevi olan ihtiyaçları, inandığı şeyler, dini, insani ve ahlaki değerler, huzur, mutluluk, barış, güvenlik gibi konuları içerir. Türkçe sözlüklerde "manevi" kelimesi, madde karşılığı olarak, "tinsel, ruhsal, görünmez " gibi kavramlarla açıklanır. Maneviyatın İngilizce karşılığı ise Latince kökenli "spiritus" kelimesinden türetilen ve "nefes alan ve hayat veren" anlamına gelen "spirituality"dir (A. Özkan, 2019).

İslam ve Hristiyan geleneğinde maneviyat, 'İlah-Tanrı-Yüce ile ilişki' olarak tanımlanır. Ancak, zaman içinde gelişen felsefeler, kültürel değişimler ve dini dışı inanç hareketleri, maneviyat kavramının genişlemesine ve değişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, maneviyat artık sadece dini bağlamda değil, aynı zamanda bireyin kendi içsel keşfi, yaşamın anlamını sorgulaması ve kişisel gelişimiyle ilgili bir kavram olarak da anlaşılmaktadır (Kula, 2006).

Maneviyatın Türkçe karşılığı "ruhsallık" olarak ifade edilir. Maneviyat, insanın maddi, duygusal ve ruhsal bütünlüğünü ifade eder ve insanın hayatındaki anlam, amaç ve değer ile ilgilidir. Bu bağlamda, maneviyatın insanın varoluşsal sorulara cevap arama, kendi değerlerini ve inançlarını anlama çabası, ruhsal büyüme ve yaşamın anlamına daha derin bir bakış açısı kazandırma işlevi vardır (Zinnbauer & Pargament, 2013, ss. 61-66).

Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) maneviyat tanımına göre, maneviyat; ruhani değerler ve ilahi güçlerle bağlantı kurmak, anlam aramak, kendini gerçekleştirmek için dini ve manevi uygulamalara ve düzenlemelere katılmaktır. DSÖ'nün tanımı, maneviyatın hem bireyin kendini gerçekleştirmesini sağlayan bir güç hem de kendinden aşkın olanla bağlantı kurmak ve dini aktivitelere ilgi göstermek olarak birçok yönden anlam yüklendiğini gösterir (Demir, 2023).

Maneviyat, dinle sıkça ilişkilendirilse de, din dışı unsurları da içerir ve kapsamı sadece dinin ötesine geçer. Bu nedenle, maneviyat, bireyin kendi içsel keşfi, yaşamın anlamını

sorgulaması ve kişisel gelişimiyle derin bir şekilde bağlantılı olan evrensel bir kavramdır(Kula, 2016).

2.5.1.1. Maneviyat ve Din

Maneviyat konusunun en sık konuşulan problemlerinden biri din ile olan ilişkisidir. Gündelik bakış açısında maneviyat ve din birbirinin yerine kullanılabilen yahut birbirini çağırıştıran terimler olarak kabul görse de akademik çerçevede bu iki kavram hakkında oldukça farklı yorumlara rastlanmaktadır. Çoğu araştırmacı, din ve maneviyat terimlerinin eş anlamlı olmadığı konusunda orta noktada birleşmektedir. Fakat bu iki kavramın arasındaki ilişki bağlamında literatürde çok farklı görüşlere rastlanmaktadır.

Maneviyatla ilgili yapılan tanımlamalara tarihsel olarak bakıldığında geçmişten günümüze pek çok değişikliğe evrildiği görülmekte ve üç farklı yaklaşımdan ilerlediği gözlenmektedir. Bunlardan ilki, din ve maneviyat kavramlarının aynı anlamlara geldiğine yönelik yaklaşımdır. İkincisi, dinin daha geniş bir kavram olduğu ve maneviyatın da din içerisinde bir bölüm olarak değerlendirildiği görüşüdür. Üçüncüsü de din ve maneviyatın farklı olgular olduğunu ele alan anlayışlardır (Düzgüner, 2016).

Maneviyat ve din, insanın hayatında önemli birer boyuttur ve genellikle birbirleriyle sıkı bir ilişkilidir. Maneviyat, geniş bir kapsamda, insanın içsel dünyasını, ruhsal deneyimlerini ve yaşama anlam katan derin duygusal boyutları ifade ederken, din genellikle belirli bir inanç sistemine dayanan ve bu inanç sistemine göre şekillenen bir dizi ibadet, ritüel, ahlaki kurallar ve toplumsal normları içerir (Horozcu, 2010).

Din, genellikle bir topluluğun veya kültürün ortak bir inanç sistemine dayanarak bir araya gelmesini sağlar. Bu inanç sistemleri genellikle tanrı veya tanrılara, kutsal metinlere, ibadet pratiklerine ve ahlaki kurallara odaklanır. Din, bireyler arasında bir topluluk duygusu oluşturabilir ve insanlara hayatlarını anlamlandırma, güvenlik bulma ve moral bir rehberlik kaynağına erişme imkanı sunar (Köylü & Altaş, 2017).

Maneviyat ise daha geniş bir anlam taşır ve dini olmayan, evrensel bir kavramdır. İnsanın içsel dünyasını, değerlerini, anlam arayışını ve duygusal deneyimlerini içerir. Maneviyat, bireyin kendisiyle, başkalarıyla ve evrenle olan ilişkisini anlamlandırma çabasıdır. Dini bağlamdan bağımsız olarak, maneviyat insanın yaşamına anlam katan derin duygusal ve ruhsal deneyimleri içerir.

Din, genellikle belirli bir topluluğun kültürünü ve değerlerini şekillendirirken, maneviyat daha bireysel bir deneyimdir ve kişinin içsel dünyasıyla derinlemesine bağlantılıdır. İnsanlar genellikle dinin sağladığı topluluk duygusunu ve ahlaki rehberliği maneviyatla birleştirirler. Bu nedenle, birçok insan için maneviyat ve din, birbirini tamamlayan ve bir arada yaşayan iki önemli boyuttur (Sözcün, 2017).

Her ne kadar din ve maneviyat sıklıkla birbirleriyle iç içe geçmiş olsa da, din dışı veya dini olmayan bir maneviyat da mümkündür. Yoga, meditasyon, doğa ile bağlantı kurma gibi pratikler, kişinin manevi ihtiyaçlarını karşılamak için din dışı yollar sunabilir. Bu, insanların içsel bir denge bulmalarına, stresle başa çıkmalarına ve yaşamlarına daha derin bir anlam katmalarına yardımcı olabilir (Park & Paloutzian, 2013).

Maneviyat ve din, insan yaşamının önemli unsurlarıdır ve her ikisi de bireyin içsel dünyasını, değerlerini ve anlam arayışını şekillendirir. Her ikisi de insanların bir topluluğa aitlik duygusu bulmalarına, moral rehberlik bulmalarına ve yaşamlarını daha anlamlı kılmalarına yardımcı olabilir. Ancak, her bireyin manevi ve dini ihtiyaçları farklı olduğu için, bu kavramlar kişiseldir ve herkes için farklı bir anlam taşıyabilir.

Maneviyat ve din, insan varlığının temel yönlerini etkileyen derin kavramlardır. Her ikisi de bireyin hayatına anlam katan, içsel bir derinlik ve değerler bütünü sağlayan unsurlardır. Maneviyat geniş bir perspektife sahipken, din genellikle belirli inanç sistemleri etrafında şekillenen bir toplumsal düzeni içerir. Bu iki kavram, insanların varoluşsal sorularına cevap arama, anlam ve değerler bulma çabalarını içsel bir düzeyde yansıtır (Pargament, 2005).

Maneviyat, kelime anlamıyla "görünmeyen" ve "ruhani" anlamları içerir. Bu, insanın maddi dünyanın ötesine yönelen bir arayış içinde olduğunu ifade eder. Maneviyat, inançlar, değerler, ahlaki prensipler, barış, güvenlik, mutluluk gibi konuları kapsayan geniş bir spektrumu içine alır. Aynı zamanda, bireyin içsel deneyimleri, duygusal zenginlikleri ve evrenle olan bağlantısıyla ilgili bir alanı ifade eder. Türkçe'de "antimadde" veya "madde karşıtı" gibi kavramlarla da ilişkilendirilen maneviyat, zihinsel, duygusal ve ruhsal boyutları içerir (Cebeci, 2010, ss. 55-58).

Din, genellikle belirli bir inanç sistemine dayanan bir topluluğun ortak bir düzenini ifade eder. Tanrı, kutsal metinler, ibadet ritüelleri, ahlaki kurallar gibi unsurları içerir ve genellikle bir toplumun kültürünü belirler. Din, insanları bir araya getirir, bir

topluluk duygusu oluşturur ve ortak inançlar etrafında birleştirir. İnsanların hayatlarını anlamlandırma, moral rehberlik ve toplumsal normlarını belirleme konusunda önemli bir rol oynar.

Maneviyat ve din arasındaki ilişki karmaşıktır. Birçok insan, dinin sunduğu topluluk duygusu ve ahlaki rehberlikle birlikte maneviyatı birleştirir. Ancak, maneviyatın sadece dini olmayan bir deneyim olduğu durumlar da mevcuttur. Yoga, meditasyon, doğa ile bağlantı kurma gibi pratikler, kişinin manevi ihtiyaçlarını karşılamak için dini olmayan yollar sunabilir (Zinnbauer & Pargament, 2013).

Dünya Sağlık Örgütü'nün maneviyat tanımı, insanın ruhsal değerler ve ilahi olanla bağlantı kurma çabası olarak açıklanır. Bu, maneviyatın insanın kendini gerçekleştirme için bir güç olduğu kadar, bir üst varlıkla bağlantı kurma ve dini etkinliklere katılma arzusunun da içerir.

Maneviyat ve din, insan varlığının derinliklerine dokunan evrensel kavramlardır. Her iki alan da bireyin içsel dünyasını zenginleştirir, anlam arayışına rehberlik eder ve yaşamın derin anlamlarını keşfetme çabalarını şekillendirir. Ancak, her bireyin manevi ve dini deneyimi kişiseldir ve farklı bir anlam taşır. İnsanlar genellikle bu kavramları kendi benzersiz yaşam deneyimleri ve değer sistemleriyle bütünleştirirler (Gürses, 2010).

2.5.1.2. Maneviyat ve Ruh Sağlığı

Maneviyat ve ruh sağlığı arasındaki ilişki, bireyin içsel denge ve huzurunu anlamada önemli bir rol oynar. Maneviyat, genellikle bireyin derin inançları, değerleri, yaşam amacı ve anlam arayışları gibi ruhsal boyutlarını kapsayan bir kavramdır. Ruh sağlığı ise bireyin duygusal, zihinsel ve sosyal olarak iyi bir durumda olmasını ifade eder. Bu iki kavram, birbirini etkileyen dinamik ve karşılıklı bir ilişki içindedir (Ekşi, 2001).

Maneviyatın güçlü olduğu bireyler genellikle yaşamın anlamını daha derinlemesine düşünürler ve bu, kişisel bir amaç ve bağlam hissi geliştirmelerine katkıda bulunabilir. Bu derin bağlam hissi, stresle başa çıkmak, zorluklarla yüzleşmek ve yaşamın getirdiği değişimlere uyum sağlamak gibi zorlu durumlarla başa çıkma yeteneğini güçlendirebilir (A. Özkan, 2019).

Ruh sağlığı ile maneviyat arasındaki bu bağlantı, pozitif bir ruh hali, duygusal denge ve stresle başa çıkma becerilerini içerir. Maneviyat, bireylere içsel bir güç kaynağı sağlayabilir ve yaşamın getirdiği zorluklar karşısında dayanıklılığı artırabilir. Bu

bağlamda, manevi değerlere bağlılık, bir kişinin olumlu bir yaşam kalitesi sürmesine ve yaşamın zorluklarına anlam katmasına yardımcı olabilir.

Dinî veya manevi pratiklerin ruh sağlığı üzerinde pozitif anlamda etkileri olduğu birçok çalışmada vurgulanmıştır (Ekşi, 2001; Horozcu, 2010; Karagöz, 2010). Meditasyon, dua, ritüeller ve benzeri manevi uygulamalar, stresi azaltma, zihinsel odaklanma ve duygusal huzur sağlama konusunda etkili olabilir. Bu uygulamalar, bireyin içsel dünyasıyla bağlantı kurmasına ve yaşamın derin anlamlarını keşfetmesine olanak tanır (Top, 2009).

Maneviyatın güçlü olduğu durumlarda, bireyler genellikle başkalarına yardım etme, cömertlik ve empati gibi pozitif sosyal davranışlar sergilerler. Bu sosyal bağlantılar, ruhsal iyi oluşu destekler ve bireyin toplumlarına daha olumlu bir şekilde katılmasını sağlar. Dolayısıyla, maneviyat ve ruh sağlığı arasındaki bu ilişki, bireyin hem içsel hem de sosyal anlamda bütünlüğünü etkileyen önemli bir faktördür (Horozcu, 2010).

Ancak, bu ilişki karmaşıktır ve bireylerin maneviyatlarını farklı şekillerde deneyimlediği ve anladığı unutulmamalıdır. Her bireyin manevi değerleri farklıdır ve bu değerler, kişisel gelişim ve ruh sağlığı üzerinde benzersiz bir etkiye sahiptir. İnsanların yaşadıkları manevi deneyimler, onların duygusal ve zihinsel sağlıklarını şekillendirir, bu da ruh sağlığı alanında bireysel farklılıkları anlama ve değerlendirmede önemli bir unsurdur (Çakır, 2023).

Maneviyat ve ruh sağlığı, bireyin içsel dünyasını, değerlerini, anlam arayışlarını ve yaşam amacını kapsayan önemli unsurları bir araya getiren kritik bir ilişkiyi yansıtır. Maneviyat, genellikle dini inançlar, ritüeller, meditasyon gibi pratikler aracılığıyla ifade edilen kişisel bir bağlamı içerir. Ruh sağlığı ise bireyin duygusal, zihinsel ve sosyal yönden iyi bir durumda olmasını ifade eder. Bu iki kavram arasındaki etkileşim, bireyin yaşam kalitesini ve genel refahını belirlemede önemli bir rol oynar.

Maneviyatın ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkileri, bireyin stresle başa çıkma becerilerini güçlendirme, olumlu bir yaşam perspektifi geliştirme ve duygusal dengeyi koruma gibi alanlarda kendini gösterir. Derin inançlar, bireyin yaşamının anlamını derinleştirir ve bu, yaşamın getirdiği zorluklara karşı direnç oluşturabilir. Maneviyat, insanın içsel güç kaynaklarına erişimini sağlayarak duygusal dayanıklılığı artırabilir (Çelikten, 2021).

Maneviyatın bireyler üzerindeki etkisi kişiseldir ve her bireyin manevi deneyimleri farklılık gösterir. Dinî inançlar, yaşam değerleri ve manevi pratiklere yaklaşım, bireyin ruhsal sağlığını şekillendiren özgün faktörlerdir. Bu nedenle, bireyin manevi dünyasını anlamak için dikkate alınması gereken önemli bir çeşitlilik bulunmaktadır. Maneviyat ve ruh sağlığı arasındaki bu derin ilişki, bireyin yaşamını anlamlandırma, stresle başa çıkma ve sosyal ilişkilerinde olumlu etki yaratma konusunda önemli bir etmen olarak öne çıkar. Maneviyatın bireyin ruh sağlığına etkilerini anlamak, bireysel ihtiyaçlara uygun destek ve rehberlik sağlamak adına önemlidir (Saraçoğlu, 2019, ss. 89-93).

2.5.1.3. Maneviyat ve Başa Çıkma

Maneviyat ve başa çıkma becerileri arasındaki ilişki, bireyin yaşamındaki zorluklarla baş etme sürecindeki derin etkileşimi yansıtır. Maneviyat, bireyin içsel kaynaklara erişimini sağlayarak, yaşamın getirdiği stres, kayıp, ve belirsizlikle başa çıkmasına yardımcı olabilir. Başa çıkma mekanizmaları, bireyin zihinsel, duygusal ve sosyal olarak zorlayıcı durumları nasıl algıladığı ve ele aldığıyla ilgilidir.

Maneviyatın başa çıkma becerilerine olan etkisi, bireyin güçlü bir içsel temele sahip olmasını sağlayarak ortaya çıkar. Dinî inançlar, yaşamın anlamını derinleştirir ve bireye zorluklar karşısında bir anlam bulma perspektifi sunar. Bu, bireyin yaşamındaki olumsuz olayları daha anlamlı bir bağlamda ele almasına ve bu olaylara daha etkili bir şekilde tepki vermesine yardımcı olabilir (Öztürk, 2023).

Maneviyat aynı zamanda bireyin duygusal zorluklarla baş etme yeteneğini güçlendirebilir. Dini ritüeller, dua ve meditasyon gibi manevi uygulamalar, bireye içsel bir sükunet ve huzur sağlayarak duygusal dengeyi korumasına yardımcı olabilir. Bu, bireyin stresle baş etme kapasitesini artırabilir ve duygusal olarak daha dirençli olmasına katkıda bulunabilir (Çakır, 2023).

Baş çıkma becerilerindeki manevi boyut, bireyin yaşamındaki anlamı ve amaçları derinleştirebilir. Bu, bireyin karşılaştığı zorlukları aşma motivasyonunu artırabilir ve yaşamındaki hedeflere odaklanmasına yardımcı olabilir. Maneviyatın bu şekilde, bireye pozitif bir perspektif sunarak baş etme becerilerini desteklediği görülmektedir.

Maneviyat ve başa çıkma arasındaki bağlam, bireylerin yaşamındaki zorlayıcı durumlarla baş etme yeteneklerini anlamak açısından büyük önem taşır. Maneviyat, genellikle bireyin içsel dünyasına, inanç sistemlerine ve değerlerine derinlemesine bir bakış açısı sunar. Bu bağlamda, maneviyatın başa çıkma becerilerine etkisi, bir kişinin

güçlü bir manevi temele sahip olup olmamasına, yaşam olaylarına nasıl anlam verdiğine ve bu anlamları nasıl değerlendirdiğine bağlıdır (Memiş, 2018).

Maneviyat, kişinin zorlayıcı durumlarla karşılaştığında içsel bir dayanak noktası bulmasına yardımcı olabilir. Dini inançlar, bireye hayatın anlamını, amacını ve değerlerini düşünme fırsatı sunar. Bu, bireyin karşılaştığı zorluklara daha geniş bir bakış açısıyla yaklaşmasına ve bu zorlukları aşma stratejileri geliştirmesine olanak tanır.

Baş çıkma becerileri, genellikle bireyin duygusal, zihinsel ve sosyal uyumunu etkiler. Maneviyat, bu alanlarda destek sağlayabilir. Örneğin, dua ve ibadet gibi manevi uygulamalar, bireyin duygusal dengeyi korumasına ve zihinsel sağlığını güçlendirmesine yardımcı olabilir. Aynı zamanda, dini topluluklara katılım, sosyal destek ağlarını genişleterek baş çıkma süreçlerini güçlendirebilir (Karagöz, 2010).

Bireylerin manevi temelleri, dini inançlar, meditasyon, dua gibi uygulamalar aracılığıyla güçlenir. Bu manevi temeller, zorlayıcı durumlarla baş etme stratejilerini şekillendirebilir ve bireylere anlam arayışlarında rehberlik edebilir. Örneğin, bir kişi dini inançlarını güçlü bir şekilde yaşarken, bu inançlar ona yaşadığı zorluklara anlam katma ve bu zorluklarla baş etme gücü sağlayabilir. Ancak unutmamak önemlidir ki, baş çıkma becerileri bireyseldir ve kişinin deneyimlerine, kültürel bağlamına ve benzersiz özelliklerine bağlı olarak değişebilir. Maneviyatın herkes için aynı ölçüde etkili olmayabileceği anlaşılmalı ve bireylere özgü ihtiyaçlara odaklanan destek sağlanmalıdır (Aka, 2020).

Maneviyat ve baş çıkma arasındaki ilişki çok yönlüdür ve bireyin içsel güçlerini güçlendirebilir, anlam arayışına rehberlik edebilir ve sosyal destek ağlarını genişletebilir. Ancak, bireylerin bu faktörlere nasıl tepki verdikleri bireyseldir, bu nedenle kişiselleştirilmiş destek sağlamak, maneviyat ve baş çıkma becerilerinin entegrasyonunu daha etkili hale getirebilir.

2.5.2. Manevi Danışmanlık Tanım ve Özellikleri

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ruhsal ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak, duygusal dengeyi sağlamak, kişisel gelişimlerini desteklemek ve yaşamla ilgili anlam arayışlarına rehberlik etmek amacıyla kullanılan bir hizmet alanını ifade eder. Bu disiplin, bireylerin içsel dünyalarıyla, inanç sistemleriyle, değerleriyle ve yaşam amaçlarıyla ilgilenir (Karlık, 2021).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, genellikle bir danışman veya rehber tarafından sunulan bir hizmettir. Bu profesyoneller, bireylerin yaşadıkları zorluklar, kaygılar, endişeler ve anlam arayışlarıyla başa çıkabilmelerine yardımcı olmak için özel eğitim almışlardır. Bu süreçte, bireyler genellikle kendi içsel dünyalarını keşfeder, inanç sistemlerini anlamaya çalışır ve yaşamlarındaki anlamı daha derinlemesine kavramaya çalışırlar (Park & Paloutzian, 2013).

Manevi danışmanlığın temelleri, 19. yüzyıla kadar uzanan köklere sahiptir ve özellikle Batı Hristiyanlığına dayanmaktadır. Bu alan, Amerikan Psikoloji Derneği (APCC) tarafından din ve maneviyatı araştırmaya başladığında şekillenmeye başlamıştır. Bu alandaki erken çalışmalar genellikle dini ayinler kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlere odaklanmıştır (Cebeci, 2010; Kula, 2016).

Manevi danışmanlık, "pastoral" terimiyle sıkça anılır ve bu terim genellikle papazlar tarafından uygulanan Hristiyan merkezli danışmanlık faaliyetlerini ifade eder. Bu kapsamda, "spiritual" ve "religious" terimleri de sıklıkla kullanılır. "Spirituel" kelimesi, dini ve dini olmayan çağrışımları içerir. "Religious counseling" terimi ise Hristiyanlık gibi tüm dini uygulamaları kapsayan bir çerçeveyi temsil eder.

Manevi danışmanlık, Amerikan Psikoloji Derneği (AAPC) tarafından ABD'de standartlar belirleyen ilk kuruluş olarak tanımlanır. AAPC'ye göre manevi danışmanlık, bireyin iyi olması ve kişisel gelişimi açısından hem dini/manevi kaynakları hem de psikolojik kaynakları kullandırılarak eşsiz bir danışmanlık biçimi ortaya çıkmaktadır (Demir, 2023).

Pastoral care (dini danışma) ile ilgili faaliyetleri bilimsel yöntemle ele alan çalışmaları yapan ilk isim Amerikalı psikolog Anton Boisen'dir. 1926 yılında Teolojinin Metodları ve Görevi (The Task and Methods of Theology) ismiyle kaleme aldığı eserinde manevi açıdan insanları anlamının yollarını gösteren Boisen, fedakarlık konusunda yarış içerisinde olunması gerektiğini söylemiştir. İnsanlara yardım edebilmek ve bir şeyler katabilmek için bireyin kişiliğinin, gelişiminin ve yaşam kurallarının bilinmesinin gerektiğini vurgulamış ve dini şahsiyetlerin de bu minvalde yetiştirilmesinin gerekliliğini savunmuştur. Artık papazların yalnızca itiraf dinleme pozisyonundan çıkıp insanları rahatlatma, huzura erdirmeye, kötülüklerin karşısında tavır geliştirmeye destek olma gibi görevleri de üstlenen dini danışmanlar olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bunun için de dini ilimlerin haricinde insan bilimlerine ve

özellikle de psikolojiye ağırlık verilmesinin doğru olacağını ifade etmiştir. Bu çerçevede pastoral care hizmetlerinin genişletilmesi, bu işi yapacak olan din adamlarının yetiştirilmesinde danışma psikolojisi, klinik psikoloji gibi alanların yöntem ve kurallarının öne çıkarılması ile pastoral psikoloji alanı ortaya çıkarak, din konusunda psikoloji alanı ve bunları geliştirme çalışmalarını içermektedir (Cebeci, 2010).

1976'da Amerikan Psikoloji tarafından din ve maneviyatın insan duygu, düşünce ve davranışlarıyla ilişkisi resmi olarak kabul edilerek din psikolojisi bölümünün kurulması ile birlikte aslında manevi danışmanlık ve rehberlik alanının temelleri atılmıştır (Park & Paloutzian, 2013). İlk olarak Batı dünyasında, Hristiyan geleneği çerçevesinde Hz. İsa'nın hastalar ile ilgilenmesi görevini temel alan kilise tarafından geliştirilen manevi danışmanlık ve rehberlik uygulamaları, sonrasında bu alanı genişleterek pozitif bilimin çizgisine doğru hareket etmeye başlamıştır (Köylü & Altaş, 2017).

Lartey(1993) manevi danışmanlığı, kişinin yaşamında kutsal bir boyut olduğunu kabul eden, alanında profesyonel kişilerin yürüttüğü, sözel ya da sözel olmayan, doğrudan ya da dolaylı, literatürde var olan ya da sembolik iletişim biçimlerini içeren, kişilerin stres, kaygı ve endişesiyle başa çıkmalarını sağlamaya yönelik tüm yardım etme biçimlerini kapsayan özel bir danışmanlık türü olarak açıklamaktadır (Karlık, 2021).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, özellikle hastalık, yaşlılık, sakatlık gibi zorlayıcı yaşam koşullarıyla başa çıkmak isteyen bireylerin anlam arayışlarını destekler. Bu hizmet, insanların bedensel, psikolojik, duygusal, sosyal ve ruhsal iyi oluşunu destekleyen disiplinler arası bir yapıyı temsil eder. Bu alandaki terimler Türkçe literatürde farklı şekillerde kullanılsa da son zamanlarda "Manevi Danışmanlık" olarak standardize edilmeye başlanmıştır (Demir, 2023).

Ali Ayten'e göre manevi danışmanlık ve rehberlik, yaşamın zorlayıcı durumlarıyla başa çıkmak isteyen bireylerin anlam arayışlarını destekler. Aynı zamanda, bu süreçte bireyleri manevi aleme yaklaştırarak gelişim fırsatları sunar. Diyanet İşleri Başkanlığı'na göre manevi danışmanlık ve rehberlik, dini kaynaklara bağlı bir inanç ve din desteğidir ve bu destek, anlam ve kontrol kazanma üzerinde odaklanır (Ayten, 2012).

Manevi danışmanlık İslam geleneğinde de ele alınmaktadır. Hz. Muhammed'in bireylere genel, toplu veya bireysel dini/manevi danışmanlık yaptığı belirtilir. Ancak

İslam geleneğine göre manevi danışmanlık bir meslek dalı olmaktan ziyade, insani bir sorumluluk olarak kabul edilir.

Dini/manevi danışmanlığın çeşitli kaynaklarda farklı tanımlarının bulunduğu göze çarpar. Bazı tanımlara göre, manevi danışmanlık davranış uyumunu ve değişikliğini kolaylaştırmayı hedefler ve klinik uygulamanın meşru bir alanıdır. Koç'a göre ise manevi danışmanlık, bireylerin kendilerini geliştirmelerini ve onurlu bir hayat idame ettirmelerini sağlayan bir uzmanlık alanıdır (Koç, 2012).

Aka'ya göre manevi danışmanlığın tanımı, kişinin çevresindeki ilişkilerinde negatif etkilere neden olan duygusal rahatsızlıkların tanı ve tedavisini, dini/manevi kaynaklar ve psikolojik danışma teknikleriyle kişinin davranış gelişimini ve uyumunu kolaylaştıracak biçimde yapmaktır. Manevi danışmanlığın bu çeşitli tanımları, bireyin ruhsal ve duygusal iyilik haline odaklanarak, dini, psikolojik ve sosyal boyutları birleştirme amacını yansıtmaktadır (Aka, 2020b).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, geniş bir yelpazede konuları kapsayabilir. Bu, bireylerin yaşam amaçları, değerler, etik sorunlar, ilişki zorlukları, kayıplar, anlam arayışları ve kişisel gelişim gibi konularda destek alabilecekleri bir platform sunar. Bu süreçte, bireyler genellikle kendi içsel güç kaynaklarını keşfeder, olumlu bir yaşam perspektifi geliştirir ve duygusal olarak daha sağlıklı bir denge elde etmeye çalışırlar.

Manevi danışmanlık ve rehberlik, birçok kişi için yaşamın derin ve anlamlı yönlerini anlamalarına yardımcı olabilir. Bu hizmet, bireylerin ruhsal sağlıklarını güçlendirmek, stresle başa çıkmak, yaşam krizleriyle baş etmek ve daha anlam dolu bir yaşam sürdürmek için kullanılır. Aynı zamanda, bu süreç, bireylerin içsel kaynaklarına bağlı olarak kendi inanç sistemlerini keşfetmelerine ve bu inançlarına dayalı olarak yaşamlarını yönlendirmelerine yardımcı olabilir (A. Özkan, 2019).

Manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin duygusal ve manevi ihtiyaçlarını karşılamada önemli bir role sahiptir. Bu hizmet, bireylerin içsel bir denge bulmalarına, yaşamları üzerinde anlam bulmalarına ve daha anlamlı bir yaşam sürdürmelerine yardımcı olur. Profesyonel danışmanlar ve rehberler aracılığıyla sunulan bu destek, bireylerin içsel keşiflerine rehberlik ederken, aynı zamanda yaşamları üzerinde olumlu değişikliklere kapı aralar (Çakır, 2023, s. 34).

Ayrıca, manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin yaşam krizleriyle başa çıkmalarına, stresle baş etmelerine ve genel ruhsal sağlıklarını güçlendirmelerine

odaklanır. Bu hizmet, bireylerin içsel kaynaklarına erişim sağlamalarına ve bu kaynakları kullanarak yaşamlarını daha anlam dolu hale getirmelerine yardımcı olur(Memiş, 2018).

Manevi danışmanlık, genellikle dini inançlarla bağlantılı olsa da, sadece dini olmayan bir alan değildir. Bu alan, farklı dini geleneklere ve inanç sistemlerine saygı gösterirken, aynı zamanda dini olmayan ya da farklı dini inançlara sahip bireylerle de çalışabilir. Temel amacı, danışanların ruhsal büyüme, anlam arayışı ve yaşamın derin anlamlarını keşfetmelerine destek olmaktır.

Manevi danışmanlık, bireyin yaşamındaki zorluklarla başa çıkarken, bu süreçte manevi kaynakları ve değerleri kullanmasına yardımcı olur. Danışmanlar, bireylerin hayatlarında anlam bulmalarına, içsel huzura ulaşmalarına ve kendi inanç sistemlerini anlamalarına rehberlik ederler. Bu süreçte, bireylerin manevi kaynakları keşfetmeleri ve bu kaynakları güçlü bir şekilde kullanmaları teşvik edilir (Ekşi, 2001).

Manevi danışmanlık, genellikle bireysel seanslar, grup terapisi veya atölye çalışmaları gibi farklı yöntemleri içerebilir. Bu süreçlerde danışmanlar, bireylerin ruhsal ihtiyaçlarını anlamak için empati, anlayış ve dinleme becerilerini kullanırlar. Aynı zamanda, bireylerin inançlarına saygı gösterirken, onları kendi içsel kaynaklarına yönlendirmek için çeşitli teknikleri uygularlar (Dilan & Kayıklık, 2022).

Bu sayede, bireylerin yaşamlarında anlam, huzur ve derin bir bağlantı hissi bulmalarına yardımcı olurlar. Manevi danışmanlık, bireylerin ruhsal, dini ve manevi boyutlarına odaklanan bir danışmanlık alanı olarak öne çıkar. Bu disiplin, bireylerin yaşamlarındaki derin anlamları, inanç sistemlerini ve içsel kaynaklarını anlamalarına yardımcı olmayı amaçlar. Genellikle din ve spiritüalite ile ilişkilendirilse de, manevi danışmanlık sadece dini bir bakış açısıyla değil, aynı zamanda dini olmayan veya farklı inanç sistemlerine sahip bireylerle de çalışabilir. Temel prensibi, bireylerin manevi yaşamlarını anlamalarına, bu alanda kişisel büyüme sağlamalarına ve yaşamlarında anlam bulmalarına rehberlik etmektir (Ekşi & Kaya, 2016).

Manevi danışmanlık, bireylerin kendilerini derinlemesine anlamalarına ve yaşamlarının anlamını keşfetmelerine odaklanır. Bu bağlamda, danışmanlar, bireylerin içsel dünyalarına duyarlılıkla yaklaşarak, onları kendi manevi kaynaklarına yönlendirir ve bu kaynakları kullanmalarını teşvik ederler. Ayrıca, bireylerin

yaşamlarındaki amacı bulmalarına, değerli ilişkiler kurmalarına ve içsel bir denge sağlamalarına yardımcı olurlar (Karlık, 2021).

Manevi danışmanlık, bireylerin ruhsal ve manevi boyutlarını anlamak için psikolojik, duygusal ve sosyal açıdan bütünsel bir yaklaşım benimser. Danışmanlar, sadece belirli bir inanç sistemine odaklanmak yerine, bireylerin kendi içsel yolculuklarına rehberlik etmeye odaklanırlar. Bu sayede, bireylerin yaşamlarında anlam, huzur ve içsel bir huzur bulmalarına katkıda bulunurlar.

2.5.2.1 Manevi Danışmanlık Gerektiren Durumlar ve Konusu

Manevi danışmanlık, genellikle bireylerin yaşamındaki zorlayıcı durumlar, içsel çatışmalar veya manevi anlam arayışlarıyla başa çıkmalarına yardımcı olmayı amaçlar. Bu tür danışmanlık, bireylerin manevi değerlerini anlamalarına, kişisel inanç sistemlerini keşfetmelerine ve yaşamları boyunca anlam dolu bir yön bulmalarına destek olur. Aşağıda, manevi danışmanlığın gerektiği durumlar ve konular hakkında geniş kapsamlı bir bakış sunulmaktadır.

Manevi danışmanlık, kayıp, ölüm ve yas süreçlerinde bireyleri desteklemek amacıyla etkili bir rol oynar. Kişinin manevi inançları, ölümler ve kayıpla nasıl başa çıkabileceğini etkiler. Manevi danışmanlar, bu tür durumlarda bireyin manevi kaynaklarına yönelerek onlara rehberlik ederler (Aka, 2020b).

Bireyler, yaşamlarının farklı aşamalarında içsel çatışmalarla karşılaşabilirler. Kimlik bulma, yaşamın anlamını sorgulama ve kişisel değerlere uyum sağlama gibi durumlar manevi danışmanlığın müdahale ettiği alanlardır. Bireyin manevi değerlerini keşfetmesi ve anlam arayışına odaklanması için destek sağlanır.

Manevi danışmanlık, evlilik veya ilişki zorlukları yaşayan bireylere yönelik de etkili bir destek sunar. Bireyler, ilişkilerindeki manevi boyutları keşfetmek ve bu konuda anlam yaratmak istediklerinde manevi danışmanlar, bu süreçte rehberlik ederler

Ciddi hastalıklar veya sağlık sorunları, bireylerin manevi yaşamlarını etkileyebilir. Manevi danışmanlık, sağlık sorunlarıyla başa çıkmak, hastalık sürecinde anlam bulmak ve iyileşme sürecinde manevi destek sağlamak konularında önemli bir rol oynar (Yaylak, 2021).

Manevi danışmanlık, yaşamın çeşitli geçişlerinde veya kriz anlarında bireyleri destekler. Bu, emeklilik, yaşlanma, iş değişiklikleri gibi durumları da içerebilir.

Manevi danışmanlar, bu geçişlerde bireyin manevi güçlerini anlamalarına yardımcı olurlar. Manevi danışmanlık, bireylerin yaşamları boyunca karşılaştıkları etik sorunlar ve değer çatışmaları konusunda rehberlik sağlar. Bireyler, manevi inançlarına uygun etik kararlar almak için destek ararlar (Karlík, 2021).

Bireyler, günlük yaşamlarının anlamını sorguladıklarında manevi danışmanlık, bu anlam arayışında rehberlik eder. Bu, kişinin manevi inançlarına dayanarak günlük yaşamındaki olaylara anlam kazandırma sürecini içerir.

Manevi danışmanlık, geniş bir yelpazede yaşam durumlarına ve konularına hitap ederek bireylerin manevi güçlenme ve anlam arayışlarını destekler. Her bir durumda, bireyin özgün manevi ihtiyaçlarına odaklanarak kişiselleştirilmiş bir danışmanlık yaklaşımı benimser (Kula, 2006).

2.5.2.2. Manevi Danışmanlığın Gerekliliği ve Önemi

İnsan, dünya aleminde pek çok imtihandan geçer, kimi zaman varoluşsal kaygılar yaşar, dönem dönem hayatın anlamını sorgular, pek çok sıkıntı ile karşı karşıya kalır. Zor dönemlerle karşılaştığında bu zorlukları tek başına atlatamayacağını hissedebilir ve bir desteğe ihtiyaç duyar. Bu destek kimi zaman bir yakını olabileceği gibi kimi zaman da içsel bir dayanak olan dini/ manevi değerleri olabilir. Bu dayanağın kullanılması için bazen içsel rehberlik yeterli olurken, bazen de profesyonel bir desteğin yardımına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu destek insanların sıkıntılı, ümitsiz, yalnızlık gibi zorlanma hallerinde ve hayatlarındaki ani gelişme ve değişimlerle gelen (hastalık, ameliyat, sakatlık, mahkumluk gibi) kriz hallerinde yanlarında olmak; din ve inanç boyutunda destek olabilmek, problemlerini analiz edebilmek, soru ve sorunlarına danışmanlık etmek, varoluşlarına yeni bir anlam yüklemeye eşlik edebilmek adına resmi ve profesyonel bir biçimi olan manevi destek olabilir (Karagül, 2012).

Dünya genelinde hızla değişen koşullar, din anlayışında da evrimlere ve gelişmelere neden olmaktadır. Bu, dinî hayatı etkileyen bir değişimi ifade eder. İnsanlar, zaman içindeki gelişmelerle başa çıkarken manevi bir çıkış arayışına girmekte ve bu süreçte dini görüşleri ve tutumları anlamak, manevi yardım ve destek bulmak istemektedirler.

Manevi danışmanlığa duyulan ihtiyaçların arasında, dindar bireylerin sorunlarını dini ve manevi kaynaklarla çözebileceklerine olan inanç önemli bir yer tutar. Diğer yandan, bazı insanlar inançlarından kaynaklanan endişeler nedeniyle psikolog veya

psikiyatriste başvurmak istemeyebilirler. Örneğin, bir kişinin patolojisinin dini kökenlere dayanması durumunda, profesyonel manevi danışmanlık gerekebilir. Bu durumları çeşitlendirmek mümkündür ve bu noktada manevi danışmanlık hizmetinin, ilahiyat, psikoloji ve tıp eğitime sahip, problem çözme ve ikna kabiliyeti güçlü bireyler tarafından verilmesi önemlidir (Öztürk, 2023).

Maneviyatın ortaya çıkışı, modern çağlarda maddi öğelerin hayatın her yerine girmesiyle ilişkilendirilebilir. Ancak, maneviyatın arka plandaki tetikleyicisinin daha sonraki süreçte tanıtılan postmodernizm olduğu söylenebilir. Modernizmin revaçta olduğu süreçte, bir eleştirisi biçiminde ortaya çıkan postmodernizm, pek çok bilim dalında etkili olmuştur (Çakır, 2023).

Manevi danışmanlık hizmetlerinin yaygınlaşması, dünya genelinde depresyon oranlarını azaltabilir. İnsanlar, sevgiye ihtiyaç duyduğu kadar saygı, destek görme ve onaylanma ihtiyacı da duyan varlıklardır. Ruh sağlığı ile ilgili verilen danışmanlık hizmetleri kişilere, kendilerine olan öz benlik saygısını artırma ve farkındalığını geliştirme fırsatı sunarak olumsuz hayat şartlarının etkisini azaltmayı hedefler (Ekşi, 2001).

İnsan, biyolojik, psikolojik, sosyal ve ruhsal bir varlık olarak düşünülmelidir. Bireyin manevi ihtiyaçları, bu temel ihtiyaçlarla birlikte değerlendirilmelidir. Doğal afetler, evlilik, ebeveyn olmak, hastalık, sakatlık, geçimsizlik, ölüm gibi durumlarla karşı karşıya kalırken, manevi ihtiyaçlar ve insanın bunları anlamlandırmasına dair çeşitli sorular öne çıkar. Bu hususta kişi, bunları anlamlandırma gayesiyle kim olduğunu, varlığının amacını, yaşadıklarının anlamını, nereden geldiğini, nereye gittiğini bulmak için bu soruların cevaplarını bulma çabası içinde olabilir. Bu nedenle, insanlar bu unsurlardan ayrılamazlar ve manevi olarak bir dine bağlı olsunlar ya da olmasınlar, manevi açıdan kendilerini iyi hissedecekleri bir destekle kendi durumlarını nitelendirmek ve anlam yaratmak isterler. Bununla birlikte göz ardı edilmemesi gereken bir diğer durum ise, insanların ruhsal ihtiyaçlarını gideren bazı içsel hissiyatlar ve güdülerinin olduğudur. Örneğin bir insana beklediği saygı gösterilmediğinde, buna ihtiyacı olan kişi kaygılı ve endişeli olabilir ve hissiyatla birlikte psikolojik problemler açığa çıkabilir. Bu güdülerden biri de inanç kaynaklıdır. Terapide inancı ve maneviyatı görmezden gelmek, insan yapısına ters olmaktadır (Belen, 2014).

Hz. Peygamber (sav) dahil olmak üzere insanların hayatta karşılaştıkları problemler, stres ve çeşitli sıkıntılardan dolayı başkalarının desteğine ve rehberliğine ihtiyaç duyabilmektedirler. İnsan doğası gereği, yaşamını sürdürebilmek adına doğumdan ölüme kadar önce kendini yaratan, sonra da çevresindeki diğer insanlara muhtaç bir varlıktır. Bu nedenle insanlar zaman zaman bilgiye ve ilgiye ihtiyaç duyarlar. Hz. Peygamber'e İslam'ın ilk vahyi indirildiğinde, Hz. Hatice'nin Peygamberimize gösterdiği özel ilgi ve onun Peygamberimiz (sav)'i Varaka'ya götürmesi, manevi danışmanlık konusunda bir örnek teşkil edebilir (Şentürk, 2020).

Eski toplumlarda din hizmetleri genellikle klasik öğretim diliyle yürütülüyordu. Ancak, insanları derinden etkileyen problemler, hastalıklar, doğal felaketler ve ölüm gibi insana psikolojik ve ruhsal sıkıntı veren durumlar, genellikle çevrenin desteğiyle doğal süreçler içinde aşılabılırdi. Ancak günümüzdeki değişen ve farklılaşan hayat şartları, insanların öncelikleri, ihtiyaçları, duygusal sıçramalar, kilise hizmetine farklı bir perspektif getirmeyi gerektirmektedir. Modern zamanın içinde yaşayan insanların anlam arayışlarında, zorlukları atlattıklarında manevi rehberliğe ihtiyaç duyması ve dönemin dinamikleri ile desteklenmesi gerekmektedir (Sözgün, 2017).

Bu yazıda öne çıkan bir diğer önemli nokta ise insanların maruz kaldığı zorlayıcı olaylarda manevi destek almanın, özellikle din psikologları ve manevi danışmanlar aracılığıyla, anlamlandırma sürecinde önemli bir rol oynayabileceğidir. Dindar bireylerin, sorunlarını daha rahat bir şekilde ifade edebilmeleri için uygun koşulların oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Travma terapisi deneyimlerine dayanarak, insanların kriz ve çaresizlik anlarında dini inançlarına yönelme eğiliminde olduğu belirtilmiştir (Karlık, 2021).

Danışmanlık süreçlerinde en sık başvurulan müdahale yöntemleri arasında dua, tövbe, şükran, dini metinlerin okunması ve yönlendirmeler yer almaktadır. Psikolojik danışmanlık sürecinde din temelli müdahalelerin kullanılmasının, danışmanın etkili olmasına önemli katkılar sağladığı çeşitli vakalar üzerinden görülmüştür. Ancak, bu dini teknikler, kullanılabilecek tek yöntem değildir. Danışman, danışanın dini inançları hakkında bilgi ve deneyimiyle birleştirilerek yeni müdahale teknikleriyle danışana farkındalık geliştirebilir (Park & Paloutzian, 2013).

Manevi danışmanlığın insan hayatındaki önemini anlamak, her insanın manevi destek ihtiyacı olduğunu kabul etmek gerekir. Modern psikolojinin, maneviyatın insan

hayatındaki kilit rolünü genellikle görmezden geldiği bir gerçektir. Kültürel değerler ve inançlar, bireylerin hayatlarını nasıl yaşamaları gerektiği konusunda önemli bir rehberlik sağlayabilir. Bu nedenle, dini ve manevi danışmanlık alanında eğitimli uzmanlara olan ihtiyaç önemlidir.

Manevi danışmanlık, insanın bedensel yanının yanı sıra ruhsal yönünü de ele alır. İnsanın ruhsal yönündeki güçler, tüm yaşamını etkiler. Dini danışmanlık, bu ruhsal yönü besleyerek kaliteli hizmetlerin gelişmesine katkıda bulunabilir. Bu bağlamda, insanların içsel çatışmalarını paylaşma ve anlama ihtiyaçları, manevi danışmanlık süreçlerini ortaya çıkarmıştır (Öztürk, 2023).

2.5.3. İslam'da Manevi Rehberlik

İslam'da manevi rehberlik, bireylerin dini, ahlaki ve ruhsal gelişimlerini destekleyen önemli bir kavramdır. İslam dinine göre, insanlar sadece bedensel ihtiyaçlarını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda manevi bir boyutta da doyuma ulaşmalıdır. Maneviyat, İslam inançlarına göre, kişinin Allah'a yaklaşmasını, ona teslim olmasını ve içsel bir dengeye ulaşmasını sağlar (Köylü & Altaş, 2017).

Kur'an, Müslümanlara rehberlik eden temel kaynaktır ve hayatlarına yön veren prensipleri içerir. İslam'da manevi rehberlik, bu kutsal kitaptan alınan öğretilere dayanır. Müslümanlar, hayatlarını düzenlerken Kur'an'ın rehberliğine başvurarak, etik değerlere uygun bir şekilde yaşamaya çalışırlar.

İslam toplumlarında, manevi rehberlik genellikle din alimleri, hocalar veya manevi liderler aracılığıyla sağlanır. Bu kişiler, İslam hukuku, ahlakı ve ibadetleri konusunda derin bilgi sahibi olarak, toplum üyelerine rehberlik ederler. Eğitimli manevi rehberler, bireylerin dini sorularını yanıtlamaktan tutun, günlük hayatta karşılaştıkları zorluklara dini bir perspektiften yaklaşımlarının yanı sıra psikolojik danışma teknikleriyle de yardımcı olmaya kadar geniş bir yelpazede hizmet verirler (Aka, 2020b).

İslam'da manevi rehberlik, sadece dini görevlerin yerine getirilmesiyle değil, aynı zamanda bireyin içsel bir bağlamda kendini bulmasını, ruhsal olarak büyümesini ve topluma daha iyi hizmet etmesini sağlamayı amaçlar. Bu rehberlik, insanların günlük yaşamlarını dini değerlere uygun bir şekilde yönlendirmelerine yardımcı olarak, toplumsal bir denge ve huzur oluşturmayı hedefler. İslam'ın manevi rehberlik anlayışı, bireyin hem dünya hem de ahiret huzurunu elde etmesini amaçlayan kapsamlı bir yaşam felsefesini içerir (Ertürk, 2022).

İslam'da manevi rehberlik, sadece dini bir öğreti veya ritüel değil, aynı zamanda bireyin içsel bir dönüşüm sürecine girmesini sağlamak, ahlaki değerleri pekiştirmek ve toplum içinde daha etkili bir rol oynamasını desteklemek amacını taşır. İslam'ın manevi rehberlik anlayışı, kişisel gelişim ve toplumsal sorumlulukları iç içe geçmiş bir şekilde ele alır (Yaylak, 2021).

Kur'an, Müslümanlara rehberlik eden temel kaynaktır ve bu kitap, bireylere hem dünyevi hem de ahiretsel meselelerde rehberlik eder. İslam'ın manevi rehberlik prensipleri, Allah'a teslimiyet, adalet, merhamet, sabır gibi temel ahlaki değerlere vurgu yapar. İslam toplumları, bu değerleri günlük hayatta yaşayarak, etik ve insani ilkeler çerçevesinde hareket etmeye teşvik edilir (Hamjah & Akhir, 2014).

İslam'ın manevi rehberlik anlayışı, bireyin içsel bir bağlamda kendini bulmasını, Allah'a yaklaşmasını ve bu bağlamda ruhsal bir zenginlik elde etmesini hedefler. İnsanın içsel yolculuğunda maneviyat, bireye kendini anlama, affetme, başkalarına yardım etme ve toplumsal sorumluluklarını yerine getirme fırsatı sunar. Bu bağlamda manevi rehberlik, bireyin dünya ve ahiret huzurunu bir arada ele alarak kapsamlı bir yaşam vizyonu sunar.

Manevi rehberlik, İslam toplumlarında bireylerin dini bağlamda güçlenmelerini ve bu güçlenmeyi toplumlarına yayarak daha sağlıklı ve dengeli bir sosyal yapı oluşturmalarını hedefler. Bu anlamda manevi rehberlik, İslam'ın insan hayatına bütünlük ve anlam katan bir boyutunu temsil eder (Ekşi, 2001).

2.5.4. Engellilik, Din ve Maneviyat

İslam dinine göre insan, bu kainatta yaratılmış en özel varlıktır. Kur'an-ı Kerim'de insan akli ve iradesi sebebiyle ayrıcalıklı ve Allah'ın yaratmış olduğu varlıkların en kıymetlisi ve en üstünü olarak ifade edilmektedir. Böylesine özel yaratılan insan, yaratıldıktan sonra başıboş bırakılmamış ve bir takım sınavlara ve imtihanlara tabii tutulmuştur. Bu durum Kur'an'da (Tin Suresi, 4; Bakara Suresi, 155) ifade edilmiştir (Yazır, 2018). Öyle ki, insan kimi zaman maddi olarak mallarıyla, kimi zaman canıyla, evlatlarıyla, manevi sıkıntılarla ya da bedensel veya zihinsel olarak noksanlıklarıyla imtihan edilmiştir. Engellilik durumu da bu imtihanlardan biridir.

Engellilik, din ve maneviyat arasındaki ilişki, bireylerin yaşam deneyimini etkileyen karmaşık ve derin bir konudur. Engelli bireyler, hem fiziksel hem de duygusal açıdan

farklı zorluklarla karşılaşabilirler ve bu zorluklar, maneviyatın ve dini inançların rolünü daha da önemli hale getirebilir (Gören, 2015).

Birçok din, insan hayatına anlam katan, rehberlik eden ve güç veren bir kaynak olarak görülür. Engelli bireyler, dinin sunduğu moral, destek, umut, güç alma ve anlam arayışında önemli bir dayanak noktası bulabilirler. Özellikle zorlu durumlarla başa çıkarken, dini inançlar engelli bireyler ve ailelerine içsel bir güç ve direnç kaynağı sağlayabilir (Kara, 2008).

Maneviyat, engelli bireylerin yaşamındaki anlam arayışında merkezi bir rol oynayabilir. Dini ritüeller, ibadetler ve manevi uygulamalar, engellilikle başa çıkma sürecinde bireylere rehberlik edebilir ve duygusal sağlamlık kazandırabilir. Engelli bireyler, dini topluluklar içinde bir destek ağı bularak, benzer deneyimlere sahip diğer insanlarla bağlantı kurabilir ve bu bağlamda manevi bir bütünlük hissi geliştirebilirler. Bu durumda, maneviyatın sağladığı destek, sosyal bağlantılar ve dayanışma, engelli bireylerin bu tür zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir (Coşkun & Akkaş, 2009).

Engelli bireyler ve aileleri sıklıkla dini inançları ve manevi değerleri, yaşadıkları zorluklarla başa çıkmak ve anlam arayışlarını sürdürmek için bir destek kaynağı olarak görürler (Aka, 2020a). Dini topluluklar, bu bireylere sosyal bağlantılar, dayanışma ve kabul sağlayarak manevi bir destek ağı oluşturabilir. Özellikle engellilikle ilgili konularda benzer deneyimlere sahip insanlar arasında bu tür bağlantılar, bireylere güç ve umut verir.

Maneviyat, engelli bireylerin yaşamındaki anlam arayışında merkezi bir rol oynayabilir. Dini ritüeller, dua, meditasyon veya diğer manevi uygulamalar, bu bireylerin içsel bir denge bulmalarına yardımcı olabilir. Bu süreç, bireyin yaşadığı zorlukları anlamlandırma, kabul etme ve üzerinden gelme sürecini etkiler (Ünal, 2018).

Engelli bireylerin dini inançları, genellikle bireyin kültürel, ailesel ve sosyal bağlamından etkilenir. Bu bağlamda, din ve maneviyat, engellilikle başa çıkma stratejileri üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Bireyin dini inançları, kendi değer sistemini ve yaşam anlayışını şekillendirirken, aynı zamanda toplumlarındaki algıları ve tutumları da etkiler (Kula, 2006).

Engellilik, din ve maneviyat arasındaki etkileşim, toplumların daha kapsayıcı ve anlayışlı olması için farkındalık yaratma potansiyeline sahiptir. Engelli bireylerin dini ihtiyaçlarının anlaşılması ve desteklenmesi, toplumsal bir dönüşümü beraberinde getirebilir. Bu nedenle, bu konuda yapılan araştırmalar, eğitimler ve farkındalık kampanyaları, engellilik, din ve maneviyatın karmaşıklığını daha iyi anlamamıza katkı sağlar (Aktürk, 2012).

2.5.4.1. Din ve Maneviyatın Engelli Bireyler ve Aileleri için Anlamı

Engelli bireyler ve aileleri için din ve maneviyatın anlamı, yaşadıkları zorluklarla başa çıkma, içsel bir güç kaynağı bulma ve yaşam anlamını anlamlandırmada önemli bir role sahiptir. Engellilik, bireyin hayatında bir dönüm noktasıdır ve bu süreçte din ve maneviyat, bir tür rehberlik ve destek sunarak bireyin içsel bir denge bulmasına yardımcı olabilir (Cebeci, 2010).

Din, engelli bireyler ve aileleri için bir anlam kaynağı olarak işlev görebilir. Çoğu din, yaşamın zorluklarına anlam katma, sınavlar karşısında sabır ve dayanıklılık geliştirme konusunda rehberlik eder. Engelli bireyler, dinin sağladığı manevi çerçeve içinde yaşadıkları durumu anlamlandırabilir ve bu duruma anlam katabilirler (Çakır, 2023).

Maneviyat, engelli bireylerin içsel bir güç kaynağına ulaşmalarına yardımcı olabilir. Engellilikle başa çıkma sürecinde, manevi pratikler ve inançlar, bireylere içsel bir güç ve motivasyon kaynağı sağlar. Bu, engelli bireylerin yaşadıkları zorluklarla mücadele etmelerine ve hayatlarını daha olumlu bir şekilde şekillendirmelerine olanak tanır (Karagöz, 2010).

Engelli bireylerin aileleri için din ve maneviyat, sıklıkla birbirlerine destek olma ve dayanışma duygularını güçlendirir. Zorluklarla başa çıkma sürecinde, aileler dinî inançlarını ve manevi değerlerini paylaşarak birbirlerine destek olabilirler. Bu, ailenin birlikte güçlenmesine ve dayanıklılığını artırmaya katkı sağlar. Din, engelli bireyler ve aileleri için bir anlam kaynağı olarak işlev görür. Birçok dini öğreti, yaşamın doğasındaki zorlukları anlamlandırmada rehberlik eder ve engelli bireylere bu zorlukları aşma konusunda ilham verir. Din, engelli bireylerin yaşadıkları durumu anlamlandırmalarına ve bu duruma anlam katmalarına yardımcı olabilir (Ünal, 2018).

Maneviyat, engelli bireylerin içsel güçlerini keşfetmelerine ve bu güçleri kullanarak yaşamlarını zenginleştirmelerine olanak tanır. Engellilikle başa çıkma sürecinde, manevi uygulamalar ve inançlar, bireylere içsel bir dayanma mekanizması ve

motivasyon kaynağı sunabilir. Bu, engelli bireylerin zorluklarla mücadele etmelerini kolaylaştırabilir.

Engelli bireylerin aileleri için din ve maneviyat, aile bağlarını güçlendirebilir ve birlikte yaşadıkları zorluklarla başa çıkmada bir dayanışma hissi oluşturabilir. Ortak inançlar, aile üyelerini bir araya getirerek birbirlerine destek olma ve anlayışlarını paylaşma konusunda bir platform sağlayabilir. Din ve maneviyatın engelli bireyler ve aileleri için anlamı, bireylerin kendi inanç sistemleri doğrultusunda engellilikle başa çıkma süreçlerini şekillendirmelerine olanak tanır. Bu çeşitlilik, farklı dini perspektiflerin ve inanç sistemlerinin sunduğu zenginlikleri ortaya koyar (Kara, 2008).

2.5.4.2. İlgili Çalışmalar

Yapılan çalışmalarda dinin ve maneviyatın, özel gereksinimli bireyler ve ailelerine etkisini inceleyen pek çok araştırma mevcuttur. Bu çalışmalardan örnek verecek olursak;

Doğan (2016), özel gereksinimli çocuğa sahip anne babalar ile sağlıklı çocuk sahibi anne babalar karşılaştırdığı çalışmada dini başa çıkma, umut düzeyi ve sabır düzeyini ele almıştır. Bu çalışmada, olumlu dini başa çıkmada engelli çocuğa sahip ebeveynlerin puanlarının, sağlıklı çocuk sahibi ebeveynlerin puanlarından daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra olumlu dini başa çıkmanın Allah'a yönelme ve dini yalvarma alt boyutlarında da engelli çocuk sahibi anne babaların puanlarının, sağlıklı çocuk sahibi anne babaların puanlarından daha yüksek olduğu bulgulanmış, ancak iki grubun olumsuz dinî başa çıkma, umut ve sabır düzeyi puanları arasında anlamlı bir farklılık bulgulanmamıştır. Engelli çocuk sahibi ebeveynlerin problemleriyle başa çıkmada dini başa çıkma yöntemlerine sıklıkla başvurdukları, sabır ve umuttan destek aldıkları görülmüştür. Her iki grubun dinî başa çıkma, umut ve sabır düzeyleri arasındaki fark, engelli bireylerden ziyade aile bireylerine verilecek dini hizmetler ve manevi desteğin içeriğinin belirlenmesinde ve planlanmasında olumlu dini başa çıkma, umut ve sabır konularına detaylıca yer verilmesinin gerekliliğini önemle ortaya koymaktadır. Kara(2008), ebeveynlerin, özel gereksinimli çocuklarının durumunu dini bakış açısıyla değerlendirmelerini incelediği çalışmada, özellikle maneviyatı güçlendirme hususunda dini inançların önemli bir rolünün var olduğunu bulgulanmıştır. Çalışmanın anket sonuçlarına göre; ankete %73.17'lik kısmı bu özel durumun Allah'ın takdiri olduğunu, çoğunluğun çocukları için sürekli dua ettiklerini ve onlar için dua

etmenin iyi geldiğini ve psikolojilerini olumlu anlamda etkilediğini, yarısından çoğunun çocuklarının engelinin kader olarak değerlendirdiğini ve zorlandıkları zamanlarda sabrettiklerini dile getirmişlerdir. Ebeveynlerin büyük çoğunluğu zor durumlarda ibadet ve dua ederek Allah'tan yardım istediklerini ifade etmişlerdir.

Akgemik(2019)'in “Zihinsel Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Dini Başa Çıkma” çalışmasında zihinsel engel durumunu anlamlandırma hususunda ve bunu açıklamada dini öge ve kavramlara başvurulduğu ve bu durumla başa çıkmada dinin önemli bir yerinin ve işlevinin bulunduğu gözlemlenmiştir.

Karagöz(2010)'ün “Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma” isimli çalışmasında otizmi anlamlandırma ve durumu açıklamada dini öğelere başvurulduğu bulgulanmış ve dini başa çıkma tarzlarına daha fazla yer verilerek; bu metodlarla otizmle başa çıkma arasında olumlu bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Karagöz(2020)'ün bir diğer araştırması olan “Manevi İçerikli Grup Rehberliğinin Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Annelerin Dini Başa Çıkma, Psikolojik İyi Oluş ve Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi” çalışmasında ise, karma desen uygulanmıştır. Etkililiği ön-test, son-test, izleme I ve izleme II ölçümleriyle test edilen manevi içerikli grup rehberliği programının, özel gereksinimli çocuk annelerinin olumlu dini başa çıkma düzeylerini önemli derecede artırdığı ve olumsuz dini başa çıkma düzeylerini anlamlı düzeyde azalttığı tespit edilmiştir. Manevi içerikli grup rehberliği programının özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamlı derecede artırdığı ve sürekli kaygı ve durumluluk kaygı düzeylerini de anlamlı derecede azalttığı bulgulanmıştır.

Öztürk (2022)'ün “Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Psikolojik Sağlamlığı ile Maneviyat İlişkisi” isimli çalışmada, özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin psikolojik sağlamlığı ile maneviyat arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Aka (2020)'nin psikolojik danışma sürecindeki dini boyutu araştırdığı çalışmasında, bilişsel davranışçı terapi teknikleri uygulanmış ve bu tekniğe dini ve manevi öğeler de eklenmiştir. Araştırmada, dinî boyutun dahil edildiği psikolojik danışma sürecinin danışanların psikolojik belirtilerini olumlu yönde etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu tespit edilmiştir. Danışanların depresyon, paranoid düşünceler, obsesif-kompulsif

bozukluklar, anksiyete, somatizasyon, kişiler arası alınganlık gibi problemlerini azaltmada etkili olmuş ve bu etkinin kalıcı olduğu sonucu bulgulanmış ve bunların klasik psikolojik danışma uygulamasından önemli düzeyde daha etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Çelikten (2021)'in "Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Çocukların Manevi İhtiyaçları ve Annelerine Uygulanan Manevi Güçlenme ve Bakım Programının Etkisi" isimli çalışmasında, katılımcıların, program öncesindeki psikolojik iyi oluş puanları ile program sonrasındaki puanları arasında olumlu yönde farklılık olduğu görülmüştür. Aynı şekilde olumsuz/korku odaklı Tanrı algılarının azaldığı sonucuna varılmıştır. Programdan belli bir süre sonra yapılan izleme testi ise programın katılımcılar üzerinde kalıcı etki bıraktığı gözlemlenmiştir.

2.5.4.3. Engelli Birey ve Ailelerinin Hz. Muhammed'in Hayatından Model Aldıkları Yönler

İnsan, yaşadığı zorluklarla başa çıkma hususunda benzer şeyler yaşamış kişilerin mücadelelerini model alarak bazı şeyleri aşabilme yeteneği kazanabilir. Gözlemleyerek öğrenme ya da sosyal öğrenme olarak da bilinen model alma yöntemiyle öğrenmede başkalarının davranış biçimlerini taklit ederek olumlu sonuçlar almak söz konusu olabilmektedir. Burada esas olan şey, model olarak içselleştirilen bireyin kendine uygun bulduğu ve cazip gelen bir model ile özdeşleşmesi olmaktadır. Model alarak öğrenme biçimi kullanılarak üç davranış şekline erişmek mümkündür: yeni davranışlar ortaya çıkarmak, istenmeyen davranışlar hususunda engellemeler yapabilmek ve daha önceden öğrenilen davranışların pekişmesini sağlamaktır (Elden, 2003). Bu yöntemle bireye, yaşadığı stres sebebiyle çevresinden birileri, benzer sıkıntıları yaşamış önemli kişiler ya da kahramanlar rol model alınarak stresle başa çıkma hususunda yardımcı olabilir.

Engelli birey ve ebeveynleri de yaşadıkları sıkıntı ve zorlukları aşma konusunda kendileri gibi bazı engelleri, sıkıntıları yaşamış ve aşmış şahsiyetleri, kişileri kendilerine örnek model alabilirler. Bu noktada dini ve kültürel hayatımızda çok önemli bir yeri olan Hz. Muhammed'in yaşamından pek çok konuda örnek alınan davranış modellerinden engelli birey ve ebeveynlerinin de model alabilecekleri davranışlar mevcuttur (Kula, 2011). Bunlar arasında sabır, dua, imtihan, mükafat, şükür gibi kavramları sıralayabiliriz.

Sabır: Bir şeylerden engellenme duygusu, insanın tahammülünü, dirayetini, gayretini, cesaretini, dayanma gücünü zayıflatabilmektedir. Böyle durumlarda insan bununla başa çıkabilecek bir içsel dayanak aramaktadır. Engelli birey ve aileleri de baş başa kaldığı sıkıntı ve zorluklar sonucunda engellenme duygusu yaşamaktadırlar. Bu durumlarla başa çıkma ve üstesinden gelme konusunda yardımcı olabilecek manevi destek vasıtalarından olan sabır deneyimine başvurumaktadırlar (Doğan, 2014, s. 91).

Sabır, insanı üzen bir olay karşısında kendini tutabilmek, isyan etmekten ve öfkeli davranışlardan kaçınmak, şikayet etmemek, sıkıntı, bela, felaket ve acı durumlarında soğukkanlı olmak, kolayca bırakıp vazgeçmemek, tahammül göstermek manalarına gelmektedir (Izutsu, 1991). Doğan (2014)'e göre sabır, insanın yaşadığı pek çok zorluk ve kayıplar karşısında gönüllü olarak dayanmak, direnmek ve yaşanan durumun sonucunu beklemek ve bununla birlikte bireyin başarı ve mutluluk hedefine ulaşmasına yardımcı olan varoluşsal bir olgudur (Doğan, 2014, s. 94). Peygamberimizin hayatı, yaşadığı zorluklar ve sıkıntılar karşısında sergilediği tutumlar çerçevesinde sabır kavramı örnek model olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kula(2011), engelli birey ve ailelerinin Hz. Muhammed'in hayatından neler öğrendiklerini tespit etmeye çalıştığı araştırmasında, engelli birey ve ailelerinin Peygamberimizin hayatından yola çıkarak kendilerine örnek olarak aldıkları sabırlı davranmanın, yaşadıkları zorlukları atlatmada yardımcı olabilecek davranış modellerinden olduğunu bulgulamıştır (Kula, 2011). Bu çalışmadaki katılımcılardan biri olan, zihinsel engelli bir çocuk sahibi anne, çocuğunun bakımı ve tedavisi esnasında karşılaştığı zorluklar karşısında Peygamberimizin hayatından aldığı örneklerden yola çıkarak sabretmeyi öğrendiğini şu ifadelerle dile getirmiştir :

“Çocukluğumdan beri Peygamberimizin başına gelen sıkıntılara sabrettiğini duyuyordum. Ben de özürlü çocuğum olunca ilk zamanlar çok sıkıntı yaşadım. Onun bakımı çok zordu. Yeme içmesine ben yardımcı oluyordum. Yanından pek ayırlamıyordum. Aklıma hep Peygamberimizin yaşadığı sıkıntılar gelir, Allah'a onun sabrını bana vermesi için dua ederdim. Bir çok sıkıntıyı sabır ve dua ile aştım.”

Hemen hemen tüm dinlerde bireyin olumlu karakter özelliklerinin gelişmesine yardım eden temel değerler arasında görülen sabır, İslam inancında da derin anlamlara sahip olarak zorluklara pasifçe tahammül etmek değil, aktif bir eylem niteliğinde

değerlendirilmiştir (Doğan, 2014, s. 105). Sabır negatif süreçlerden geçen bireyin, pozitif süreçlere doğru yönelmesini, yaşadığı sıkıntılı duruma dayanmasını ve direnmesini mümkün kılan ahlaki bir güçtür ve bireyin bu süreçten sonraki hayatında karşılaşacağı çeşitli güçlükler karşısında direnç kazanmasını sağlamaktadır. Nimetlerin farkına varmayı sağlayan sabır, yaşanan durumları farklı bakış açısıyla değerlendirmeye katkı sağlar. Hayatta farklı zorluklarla karşılaşan birey sabretmekle, yaratıcısına sızlanıp şikayet etmekten uzak olmanın ötesinde, yaşanan duruma yönelik bir nevi dua, ibadet içerisinde olarak manevi bir hal içinde olur (Tokur, 2018).

Dua: Dua, kişinin Allah ile iletişime geçme, ondan yardım isteme halidir. İnsan dua ederek Allah ile iletişim kurduğunu ve onun huzurunda bulunma durumunda olduğunun bilinci içerisinde olmaktadır. Dua eden kişiye göre Allah insanın acizyetlerine, sıkıntı ve zorluklarına yardım edendir, her şeye gücü yeten, her şeyi yapabilecek bir varlıktır. Bu uğurda birey istek, arzu ve dileklerinin kabul olacağı ümidi içerisinde Allah'a karşı sıkı bir bağ ve güven duygusu geliştirmektedir (Hökelekli, 1998). Peygamberimizin de yaşadığı sıkıntı ve zorluklar karşısında Allah'a dua ettiğini, ondan yardım dilediğini, onu zora sokanları Allah'a havale ederek dayanma gücü oluşturduğunu görmekteyiz. Bu hususta engelli birey ve ebeveynlerinin de karşılaştıkları sıkıntıları ve zorlukları aşma konusunda Peygamberimizi model aldıkları, dua ile Allah'tan yardım dileyerek Allah'a sığındıkları, iyileşme konusunda Allah'tan ümitlerini kesmedikleri gözlenmiştir (Kula, 2011).

İmtihan: Allah'ın kullarını farklı sıkıntılarla denemesi anlamına gelen imtihan kavramı için literatürde pek çok tanım mevcuttur. Gümrükçüoğlu(2015)'e göre imtihan, Allah'a itaat eden insan ile isyan eden insanın ayrışmasına yarayan, süzmek, elemek, temizlemek, bir şeyin gerçekliğine vakıf olmak, bir şey üzerinde ayrıntılı ve derinlemesine düşünmek manalarını da içeren, kişinin manevi olarak arınmasını sağlayan bir süreç demektir (Gümrükçüoğlu, 2015). Kur'an-ı Kerim'e göre imtihan, hayr ve şerri içerisinde barındıran her türlü olayı kapsayan, kişiyi bir amaca ve olgunluk sürecine hazırlayan bir olgudur (Tokur, 2018).

Peygamberler tarihine bakıldığında da sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmamış bir peygamber görmek imkansızdır. Horlanma, dışlanma, hakaret, alay edilme, maddi manevi işkence, hicrete zorlanma, boykot, hapsedilme, ölümle tehdit edilme gibi farklı engeller ve sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bundan dolayıdır ki, Peygamberimiz'e insanların imtihanının en çetin olanı sorulunca "Peygamberler ve

sonra da derece derece müminlerdir. Kişi, dini oranında imtihan edilir.” Şeklinde buyurmuştur (Kula, 2011, s. 187).

Kula(2011) engelli çocuğa sahip anne-babalarla yaptığı çalışmasında, yaşadıkları durumu imtihan olarak değerlendiren, Allah’ın en sevdiği kullarına daha çok sıkıntı verdiğini ve bu imtihan karşısında çocuğuna baktığı için sevap aldığını düşünen ebeveynlerin çoğunlukta olduğunu bulgulamıştır (Kula, 2011).

İmtihan kavramı genelde kişilerin nazarında hastalık, ölüm, engel, sakatlık, doğal afetler gibi bireylerin çeşitli bela ve musibetle sınanması olarak karşılansa da kişinin yaşam sürecinde gerçeklerle yüzleşme, hayat serüvenini bir anlam çerçevesi içerisinde değerlendirme hususuna destek olmasına yardım eder (Tokur, 2018). İnsanın farklı farklı durumlarda olumlu ya da olumsuz olaylarla sınanması, onun terbiye edilmesini içererek, olgunlaşmasına ve arınmasına fırsat sunabilmektedir.

Birey, sıkıntı ve zorluklarla karşı karşıya bu dönemde bir anlam bulma ve hayatının kontrolünü sağlama gayesiyle dini referanslara başvurur. Bu süreçte dinin öğretisinin yaşanan farklı travmatik olguları bir imtihan vesilesi kabul eden yaklaşımı, kişinin karşılaştığı hastalık, borçlu olma, sevdiklerini kaybetme, iflas, sakatlık gibi durumları anlamlandırmasına destek sağlar (Ayten, 2015, s. 22). Yaşanan bu olaylar çerçevesinde dinin sınanma esasını yerleştirmek, kişinin yaşamını anlamlı ve değerli kılarak, tekdüzelikten uzaklaştırma gücünü özünde barındırır (Gümrükçüoğlu, 2015, s. 422). Yaşanan durumları imtihan olarak değerlendiren insan, bunu bir sınanma vasıtası olarak görebilmekte, sınanırları hususlarda başarılı olacaklarına dair bir motivasyonları ve kazanım elde edebilecek olmalarına dair motivasyonları önem kazanabilmektedir (A. Özkan, 2019, s. 52).

Karagöz’ün(2010), otistik çocuk sahibi anne-babalar üzerinde yaptığı araştırmada otizmi algılama ve içinde bulunan durumu anlamlandırmada başvurulan dini referanslı kaynakların içinde yaşanan durumun imtihan olarak kabul edilmesinin azımsanmayacak oranda olduğu tespit edilerek, imtihan çerçevesinde açıklayanların sınanma temasına vurgu yaptıkları gözlenmiştir (Karagöz, 2010, s. 71).

Zor ve sıkıntılı durumlar yaşayan kişilerin bu süreçleri Allah’ın bir imtihanı olarak görmesi, sabretmenin sonucunun selamet olduğunu ve yaşanan bu durumların kendilerini olgunlaştıracağını ve güçlendireceğini düşünmesi, yaşanan sıkıntıları hayra yormaya yardım ederek mücadele, değişim, dönüşüm ve gelişimi de içine alan aktif

bir süreçle bireyin iyi oluşuna, yaşanan sıkıntıları aşmaya yönelik çözümler üretme yönüne katkı sağlayan bir sürece dönüşebilir (Ayten, 2012; Kula, 2016; Tokur, 2018). Sonrasında ise kişi dini referanslardan aldığı destek ile başına gelen olayın çözümü mümkün ise sabrederek mücadele ve gayret eder, ancak çözümü mümkün değilse de teslimiyetle durumu kabul edebilir (Ayten, 2015, s. 23).

Mükafat: İnsan başına gelen zorluklar ve sıkıntılar sebebiyle altında ezilmiş, çaresiz, tükenmiş hissedebilir ve bu sıkıntılara dayanma nedeniyle feraha kavuşmak, karşılığında bir şey elde etmek ister. İyi tutumların karşılığı, ödül manalarına gelen mükafat, beğenilen davranışların artması amacıyla, olumlu davranışları değerlendirmeyi kapsamaktadır (Ay, 1992). Mükafat ile iyi ve onaylanan davranışların teşvik edilerek içselleştirilmesi, bilinçte derinlemesine yer etmesini sağlamak ve kişilerin üzerindeki etkisini artırmak amaçlanmaktadır (Hümbetova, 2011).

Yaşanan sıkıntılı halleri bir mükafat olarak değerlendirmek, var olan sıkıntıları aşmak için insana destek olmaktadır. Böylelikle bireyler, yaşadıkları zor durumu hayatlarına anlam ve değer katan, olgunlaştıran, zenginleştiren, tecrübe katan birer deneyim olarak görebilmektedir (Karagöz, 2010, s. 170). Bu hususta ahiret inancı da, mükafat ve ceza nitelendirmeleri karşısında bireye dini bir motivasyon sağlar ve bu durumda bireyin yaşadıklarını olumlu bir dönüşüm olarak görmesi, uyum, anlamlandırma ve başa çıkma gayretine destek olma potansiyelini içerisinde barındırır ve kişi için bir kazanım sağlar. Kazanım, yaşanan durumların sonucunda kendini başarılı hissedenlerin ve imtihan sürecinde başına gelenlerden bir şeyler elde ettiğini düşünenlerin vardığı bir sonuçtur (A. Özkan, 2019, s. 65).

Zorluklara göğüs germenin, sıkıntılar karşısında direnmenin sonunda mükafatla ödüllendirileceğini bilme ve buna inanma bireye bu zorluğa direnme gücü katabilir ve yaşanan durumlar karşısında sitem, kızgınlık, öfke ve isyan duygularını engelleyici bir etki ve manevi kazanımlar sağlayabilir. Peygamberimiz, içinde bulunduğu maddi darlıktan, başına gelen zorluk ve sıkıntılardan şikayet etmeden, zerre kadar umutsuzluğa düşmeden, ye'se kapılmadan yaşadığı sıkıntılara göğüs germiş, Allah nezdindeki sevabı ve mükafatı hatırlatarak sahabesini de metanetli olmaya ve sabır göstermeye davet etmiştir. Engelli birey ve aileleriyle yaptığı çalışmada Kula (2011), bu itibarla engelli birey ve ebeveynlerinin de Peygamberimizin bu örneğini model aldığı, zorluklara katlanmanın mükafatının alınacağına, Allah tarafından özel

seçilmiş olduklarına, cennetin anahtarının bu durumla mücadelede olduğuna inandıklarını tespit etmiştir (Kula, 2011).

Zor ve sıkıntılı süreçler yaşayan kişiler için dini inançlar yadsınamayacak bir öneme sahiptir; yaşanan durumun bir rastlantı sonucu başına gelmediği, bu zorlukların kişinin gelişimine katkıda bulunacağı, kendi başına küçük gibi görünse de yaşanan her şeyin büyük bir planın parçası şeklinde değerlendirilebileceği fikrini sağlayarak, içinde bulunulan bu sıkıntılı durumlarda kişiye destek ve katkı sağlamaktadır. Öyle ki bireyin yaşadığı bu zor durumlar, zaman içerisinde dini inançlarla birlikte kişi için bir yaşam tarzı haline gelmektedir (Göcen, 2014, s. 132)

Şükür: Şükür, nimeti vereni hatırlamak, nimetin yalnızca Allah'tan geldiğini bilmek, bu nedenle O'na saygıyla eğilmek, Allah'a duyulan minneti dile getirmek, verdiği nimetlerden dolayı O'na karşı müteşekkir olmak anlamlarına gelmektedir (Göcen, 2014, s. 71).

Elinde sahip olduklarıyla yetinip bunlara rıza gösterme ve duruma şikayet etmeme gibi hususlarıyla insanın hayat memnuniyetini olumlu şekilde etkileyen şükür duygusu, dini başa çıkmaya yönelik çalışmalarda önemli bir manevi güç olarak nitelendirilmektedir. Kişinin yaşadığı sıkıntılı durumlarda gösterdiği şükür hali, bireyin bu durumun ortaya çıkardığı stres, umutsuzluk, endişe, kaygı ve anlamsızlık gibi duygularla başa çıkma sürecinde destek olabilmektedir (Ayten, 2012).

Peygamberimizin hayatında da yoğun örnekliğini gördüğümüz şükür duygusu, engelli birey ve aileleri için de Peygamberimizi model aldıkları bir nokta olmaktadır. Peygamberimizin yaşadığı sıkıntılara rağmen şikayet etmemesi, sızlanmaması ve her daim şükür duygusu içinde olması, engelli birey ve ebeveynleri için bir referans niteliğinde olup, şükrederek durumu kabullendiğinde olayların olumlu taraflarını görmeye başlayabileceği, iyimserliğin verdiği hissiyatı tadarak manevi huzuru ve mutluluğu yaşayabileceği tespitini getirmektedir (Kula, 2011, s. 189).

Bireyin dikkatini sahip olduklarına yönelten ve pozitif yönüne vurgu yapan şükür, kişinin yaşadığı zor durumlar karşısında olumlu düşüncelere sahip olması, mahrum olduklarından uzak tutmayı sağlaması tarafıyla bireyin psikolojik iyi oluşunu, yaşam kalitesini artırmasını ve olumlu davranışlar sergilemesini sağlamaktadır (Göcen, 2014; Tokur, 2018).

Engelli bireyler ve ailelerinin, Hz. Muhammed'in hayatından aldıkları modeller, İslam toplumunda sevgi, hoşgörü, dayanışma ve adalet gibi değerlere odaklanan bir perspektif sunar. Hz. Muhammed'in hayatı, onun insanlar arasında eşitlik, merhamet ve yardımlaşma prensiplerine olan bağlılığını sergileyerek, engelli bireyler ve aileleri için güçlü bir ilham kaynağıdır (Aka, 2020b).

Hz. Muhammed'in adalet anlayışı, engelli bireylerin toplum içinde tam katılımını destekler. Onun yönetiminde, engellilerle ilgili konularda eşitlik ve adil davranışlar öne çıkar. Engelli bireylerin toplumsal hayatta tam anlamıyla yer alabilmeleri için Hz. Muhammed'in hayatı, onlara eşit haklar ve fırsatlar tanınmasının önemini vurgular.

Hz. Muhammed'in merhamet ve şefkatle dolu tavırları, engelli bireylere karşı anlayışlı olma ve onlara yardım etme çağrısını içerir. Engellilikle karşılaşan bireylere, Hz. Muhammed'in hayatından alınan örnekler, toplumun geniş kesimlerinin onlara karşı duyarlı olmalarını ve yardımlaşma ruhunu beslemelerini teşvik eder.

Ayrıca, Hz. Muhammed'in engelli bireylere yönelik yaklaşımı, onları toplumun dışına itmeyip, tam aksine onlara aktif bir şekilde katılım fırsatları sunma amacını taşır. Engellilikle mücadele eden bireyleri izole etmek yerine, toplum içinde tam anlamıyla var olmalarını sağlama vizyonu, Hz. Muhammed'in örnek hayatından alınan bir perspektiftir (Karlık, 2021).

Hz. Muhammed'in hayatındaki sabır ve direniş, engelli bireylerin kendi zorluklarıyla başa çıkma sürecine ışık tutar. Engelli bireyler ve aileleri, Hz. Muhammed'in sabrını örnek alarak yaşadıkları zorluklar karşısında direnç gösterme ve olumlu bir tutum benimseme yolunda ilham bulabilirler.

Bu şekilde, Hz. Muhammed'in hayatından alınan modeller, engelli bireylerin ve ailelerinin yaşamlarını anlamlandırmalarına, güçlenmelerine ve toplumlarıyla daha sağlam bir bağ kurmalarına yardımcı olur. Onun öğretileri, sevgi, saygı, hoşgörü ve yardımlaşma gibi temel değerleri vurgular, bu da engelli bireylerin toplum içinde daha aktif ve katılımcı olmalarını teşvik eder (Kula, 2011).

Engelli bireyler ve aileleri için dinin ve maneviyatın anlamı oldukça derin ve dokunaklıdır. İslam inancına göre, her birey Allah'ın yarattığı bir varlıktır ve bu nedenle engellilik, kişinin değerini veya Allah'a olan yakınlığını etkilemez. Engellilik, İslam toplumunda insanların birbirlerine karşı sorumluluklarını hatırlatan bir fırsat olarak görülebilir.

Maneviyat, engelli bireylerin ruhsal sağlıklarını güçlendirebilir. Sabır, şükran ve dayanışma gibi manevi değerler, engelli bireylerin yaşadığı zorluklarla başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Aynı zamanda, maneviyatın sağladığı içsel güç, engelli bireylerin ruhsal iyiliklerini destekleyerek duygusal dayanıklılıklarını artırabilir (Top, 2009).

Engelli bireylerin ve ailelerinin din ve maneviyatla buldukları anlam, zorlukların üstesinden gelmelerine ve yaşamlarını daha olumlu bir şekilde sürdürmelerine katkıda bulunabilir. İslam inancı, her bireyin Allah'a karşı eşit bir sorumluluğa sahip olduğunu öne sürer, bu da engelli bireylerin toplumsal hayatta tamamen yer alabilmeleri için önemli bir temel oluşturur.

2.6. Manevi Danışmanlıkta Modeller

2.6.1 İhsan Modeli

2013 yılında Turgay Şirin tarafından geliştirilen İhsan Modeli, bir modelde bulunması gereken tüm unsurları bünyesinde barındıran bir dini/manevi danışmanlık modelidir. Teolojik alt yapısı İslam dininin inanç esasları olan bu modelin danışmanlık yaklaşımını ise bilişsel-davranışçı psikoterapi yaklaşımı oluşturmaktadır. Terapide kullanılan uygulamalar ise, bilişsel-davranışçı psikoterapi teknikleri ile beraber, dini uygulamalardır. Model, psikotik bozukluk, zihinsel gerilik gibi hususların dışında kalan yani psikiyatrik tedavi gerektiren hastalar dışında; ruhsal ve duygusal problemler çerçevesinde kullanılmaktadır (Yıldırım, 2022, s. 54). Şirin (2018), dini danışmanlık yaklaşımı olarak geliştirdiği İhsan Modelini şu şekilde tanımlamaktadır: “Kişinin din veya maneviyatla ilişkilendirdiği sorunlarının çözümünü sağlamak amacıyla, İslam dini zemininde hareket ederek, modern danışma uygulamaları ile dini/manevi yöntemleri beraber yapılandıran eğitimli uzmanlarca yürütülen; psikoterapide yürütülen süreçlerden beslenen, klinik tetkiklerin çerçevesine göre akıl ve ruh sağlığı yerinde olan bireylere, yaşadığı problemler konusunda davranış uyumunu ve davranış değişikliğini sağlamak hedefiyle yapılan bir danışmanlık uygulamasıdır” (Şirin, 2018, s. 76).

Dini zemini İslam dini olan modelin, insanı erıştirmek istediği hal İslam tasavvuf anlayışında bulunan “İslam, iman, ihsan” üçlemesinin sonundaki mertebe olan “ihsan” mertebesidir. Bu nedenle beş aşamalı psikoterapötik danışmanlık aşamalarını ifade

eden, her aşamanın baş harflerini içeren “İ.H.S.A.N. Modeli” şeklinde bir isimlendirme yapılmıştır (Şirin, 2016, s. 192).

İlk iletişim ve ihtiyaçların tespiti, hedef belirleme, stratejik eylem planı yapma, adım atarak sürecin yürütülmesi, sonuçlandırma aşaması şeklinde beş aşamadan oluşmaktadır.

İhsan modeli, psikopatolojik değerlendirmelere göre akıl ve ruh sağlığı yerinde olan, amacı problemi hususunda davranış uyumu ve davranış değişikliği sağlamak olan bireylere İslam’ın dini kaynaklarını ve modern psikolojik danışma tekniklerini birlikte kullanarak, bireyin ilişkilerinde işlev bozukluğuna sebep olan problemlerin çözümünü sunmayı amaçlayan bir dini danışmanlık yapısına sahiptir (Şirin, 2016, ss. 192-193).

İhsaan modelinin kaynaklarının ilk basamağı Kur’an-ı Kerim ve Peygamberimiz Hz. Muhammed’in hadisleri bağlamında oluşmaktadır. Sonrasında ise İslam tasavvuf geleneği, İslami düşünce ve ritüeller modelde yer almaktadır (Memiş, 2018, s. 60). İslamiyet, psikoterapötik danışmanlığı ilgilendiren hususları da ele almıştır. İhsan modelinin kaynağı olan İslami ilkeler, kişilerin mutluluk, sevinç, huzur ve barışa nasıl ulaşacağına formüllerini belirlediği gibi, mutsuzluk, hüznün, huzursuzluk ve başarısızlık olgularından nasıl çıkılacağına yollarını gösterir. İnsanı psikopatolojik rahatsızlıklara sürükleyen kaygılar, onların nelerden beslendiği, bunlarla nasıl başa çıkılacağı, bu tarz sorunların ortaya çıkmasının nasıl önüne geçileceği gibi konular Kur’an, hadis ve tasavvufun mühim durumları arasında yer almaktadır (Şirin, 2018, ss. 85-89). Bireyin psikolojik sağlamlığına engel olan her noktaya dikkat çekilerek, ruhsal sağlığına iyi gelecek şeyler anlatılarak, her daim gelişen ve ruhsal olarak kamil insan olmanın metotları itina ile açıklanır. Anlatma ve açıklamanın yanı sıra emirleri yerine getirmenin karşılığı olarak cennet vaat edilir, yasaklar çiğnendiğinde ise cehennem ile korkutularak yapılması istenen davranışların yerleştirilerek içselleştirilmesi kolaylaştırılmış olunur (Şirin, 2013, s. 128).

İhsan modelinin temel özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Modelin teolojik zemini İslam dinidir.
- 2) Model, Kur’an-ı Kerim’den bolca istifa ederek, aynı zamanda tasavvufi anlayışla beslenen yapıdadır.

- 3) Yapılandırılmış bir danışmanlık modeli olarak öngörülen İhsan modeli, psikoterapi yaklaşımı olarak bilişsel-davranışçı psikoterapi yaklaşımını temel kabul etmekle beraber, eklektik ve disiplinler arası bir yaklaşımı benimsemektedir.
- 4) İhsan modelini, bireyin gelişimini ve bilinçliliğini Batılı geleneksel zihin sağlığı ilkelerinin ilerisine götürmek için oluşturulmuş bir çaba olarak nitelendirmek mümkündür. Nitekim, bireyin dinin evrensel kaynaklarını danışmanlık boyunca kullanarak, oluşturmaya çalıştığı kimliğini, varlığın dini boyutlarıyla birlikte ele alarak faydalanmasını mümkün kılar.
- 5) İhsan modeli, her bireyin kendini iyileştirme potansiyeli olduğunu varsayar fakat danışmanın tedavi etmek gibi bir gayesi yoktur, sadece danışana kendi iç kaynakları ve yetenekleriyle barışmayı, onları kontrol etmeyi öğretir. Bireyin dini inancı ile bütünleşmesini sağlayarak ruhsal iyileşme ve imani iyileşmenin bir arada gerçekleşmesine yardım eder. En temel amaç, bireyin ruhsal değişiminin Kur'an-ı Kerim'de bahsedilen temel ilkeler etrafında gerçekleşmesidir.
- 6) Bireyin kendini tanıması ile başlayan danışmanlık süreci, kendi problemlerine karşılık bir farkındalık geliştirmesiyle devam eder ve iman ile bütünleşmesiyle sona erer. Danışmanlık sürecinde sınırlar ve hedefler açık bir biçimde belirlenmeli ve danışma disiplinine uyulmalıdır.
- 7) İhsan modeli, bireyin kendi dine bakışı ile başka dünya görüşleri arasında bir bağlantı oluşturmaya destek olan bir yaklaşımı benimsemektedir. Bunun sonucunda, dini alanla ilgili sorunlu durumların ortaya çıkmasını engelleyici bir yaklaşımla, oluşan problemler karşısında ise müdahale edici bir yaklaşımı içeren danışmanlık modelidir.
- 8) İhsan modeli de tüm psikoterapi danışmanlık yaklaşımları gibi, danışan bireyin çevresel uyumunu artırmak ve problemlerinin çözümüne dair farkındalık oluşturmayı amaç edinir.

2.6.1.1. İhsan Modelinin Uygulama Aşamaları

Bilişsel-davranışçı terapi ile bütünleştirilmiş ve 5 aşamadan oluşan İhsan modelinin uygulama aşamaları şöyledir:

1. Aşama: İlk İletişim ve İhtiyaçları Belirlemek (Yapılandırma Aşaması)

Danışanla psikoterapötik ilişkinin kurulduğu, İhsan modelinin en önemli aşamasıdır. Sürecin bu aşamasında danışanın öyküsü dinlenir ve hikayelerine farkındalık

geliştirmelerine yardım edilir. Bu aşama, danışmanlığın nasıl bir süreç olduğu ve neler yapılacağı anlatıldığı, danışanın hayatında nelerin ters gittiğinin, hangi kaynakların kullanılmadığının bulgularının bulunduğu aşamadır. Burada amaç danışanların kendisini anlamasını, dini/manevi hayatlarında ve dünyevi hayatlarında neler olduğunu keşfetmelerini, eksiklerinin tespitini yapabilmelerini, neleri ikinci plana attıklarını fark etmelerini, kendi inanç olgularını tanımalarını ve bu doğrultuda bir anlam çıkarmalarını sağlamaktır (Şirin, 2018, ss. 163-165).

2. Aşama: Hedef Belirleme Aşaması

Bu aşamada, danışmanlık boyunca gerçekleştirilmesi istenen hedefler belirlenir. Bu kısımda danışman, danışanın isteklerini(hedeflerini) anlamak, danışanın zihninde hedefi netleştirmek, danışana hedefleri doğrultusunda bir yol haritası çizdirerek bu yolda yürüme motivasyonu sağlamak ve sorumluluk bilinci kazandırmakla yükümlüdür (Şirin, 2018, s. 165). Danışman, danışanın hedefleri için farklı olasılıkları fark etmesini sağlayarak umudunu artırmak, gerçekten ne istediğine dair farklı sorularla, yeni bakış açılarıyla gündemi danışanın oluşturmasından sorumludur. (Şirin, 2013, s. 157).

3. Aşama: Stratejik Eylem Planı Yapılması (İzlenecek Yolun Belirlenmesi)

Danışmanlık boyunca karar verilen hedeflere ulaşma noktasında nasıl ilerleneceğinin, hangi adımların atılacağı belirlendiği, stratejilerin planlandığı ve sürecin yürütüldüğü aşamadır. Danışman, danışanla beraber amaca uygun düzenlemeler yapar. Danışanın koyduğu hedeflere ulaşması için neler yapması gerektiğine dair yönlendirmelerle, atılması gereken adımları belirlemekle, gerekli uygulamaların yapılmasında destek olmakla ve süreci bir düzen ve disiplin içerisinde, hazırlanan eylem planı çizgisinde titizlikle yürütmekle sorumludur (Şirin, 2018, s. 165).

Burada önemli olan danışan için en uygun stratejileri belirlemektir. Danışanın eyleme geçebilme isteği ve mevcut potansiyeli göz önüne alınır. Öncelikle olabildiğince küçük adımlarla başlamak ve ilerleyen oturumlarda danışanın durumuna göre büyüyen basamaklarla ve daha hızlı ve etkili ilerlenebilir. Süreç danışman açısından çok iyi takip edilmelidir (Şirin, 2013, s. 166).

4. Aşama: Adımlama (Sürecin Yürütülmesi ve Takip)

Bu aşama, Şirin tarafından danışmanlık süreci için olmazsa olmaz bir aşama olarak ifade edilmektedir. Tespit edilen hedeflerin ve yapılan stratejik eylem planının hayata

geçirildiği, bir yandan bilişsel-davranışçı terapi tekniklerinin diğer yandan dini danışmanlığa ait tekniklerin devreye sokulduğu aşamadır (Yıldırım, 2022, s. 47).

Belirlenen stratejik plan dahilinde kalmak ve psikoterapi disiplinine dikkat ederek itina ile süreci yönetmek önemlidir. Bazen problem tartışılırken konu başka taraflara kayarak amaç dışına çıkabilir, bu noktalarda danışmanın müdahale ederek konuyu amaca uygun tartışma alanında tutabilmesi ve hedeften sapmayı önleyebilmesi gerekmektedir (Memiş, 2018, s. 61).

5. Aşama: Sürecin Sonlandırılması

Danışmanlık sürecinin başında konan hedeflere ulaşıldığı anlaşıldığında sonlandırma aşamasına geçilir. Bu sonlandırma, danışanın sorunları karşısında belli bir noktaya geldiğine inandığında veya danışmanın gözlemleri sonucunda uygun gördüğünde geçilmesi gereken aşamadır. Bu aşama için acele edilmemelidir. Danışan hazır olmadan sonlandırma yapmak hem danışma sürecine hem de danışana zarar verebilir. Danışan sürecin sonuna yaklaşıldığı konusunda bilgilendirilmelidir. Danışmanlık süreci özetlenerek, gelinen noktaya kadar genel bir değerlendirme yapılmalıdır. Danışma süreci sonrasında aralıklarla takip edilmesi de önemlidir. Danışana ihtiyaç durumunda görüşmelerin olabileceği bilgisi aktarılmalıdır (Memiş, 2018, s. 61).

2.6.1.2. İhsan Modelinde Kullanılan Dini/Manevi Teknik ve Uygulamalar

İhsan modelinde kullanılacak dini/manevi teknik ve uygulamalar, Batı'da kullanılan dini danışmanlık teknikleri ile benzer noktalar içerdiği gibi, İslam inancının temel öğelerine ve İslami kültür ve gelenek alt yapısına uygun olacak biçimde oluşturulmuştur. İhsan modelinde kullanılan teknik ve uygulamalar, bilişsel-davranışçı terapi müdahalelerine benzer biçimde, ödev verme biçiminde kullanılabilmesi gibi, danışanla beraber seans esnasında uygulanabilmektedir. Bu noktada hangi müdahalenin nerede ve ne zaman kullanılacağı, danışmanlık aşamalarının içeriklerine göre belirlenmektedir. Danışanın ihtiyaçlarına, hedeflerine, beklentilerine ve bu doğrultuda oluşturduğu eylem planına göre, belirtilen dini/manevi uygulamalardan uygun olanlar danışman nezdinde belirlenerek işlenecektir (Şirin, 2018, s. 168).

İslami inanç ve gelenekleri ile uyumlu geliştirilen dini/manevi teknikler, değişik mezhep ve görüşlerin ortak birleştiği nokta olan ve İslam dininin ana kaynaklarını oluşturan Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in hadisleri kaynaklarından alınmıştır. Bunlarla birlikte tasavvuf geleneği de dini danışmanlık modeline uyarlanarak teknikler

içerisine alınmıştır (Şirin, 2013, s. 161). İhsan modelinde kullanılan dini/manevi teknikleri şöyle sıralayabiliriz:

Tövbe: Bu teknik, danışanın düşünce, duygu ve davranışlarını ayırt etme hususunda yardım ederek, içinde bulunduğu problemlili durumlardan kurtulma isteğini güçlendirmeye ve bunları dile getirmesine destek sağlar. Bu teknikle, Rahman ve Rahim isimlerinin sahibi olan ve tövbeleri kabul eden yegane varlık olan Allah'a sığınarak, işlenen günahlardan vazgeçildiği ve bir daha tekrarının olmayacağı dile getirilerek yaratıcıya söz verilir. Bireyin farkındalık oluşturması, kararlılığını dile getirmesi, kendisi ile anlaşma yapması sağlanır. Bu sayede birey kendisiyle yüzleştirilir, yaptığı hatalar farkettilir, kendi bütünlüğüne ulaşarak daha çabuk toparlanmasına yardımcı olunur. İnanan bir insan için tövbe, işlediği günahlardan arınmak, hissettiği rahatsız edici duygulardan kurtulmak ve bir uyanış demektir. Derin bir pişmanlık ve sığınma durumu içermesi sebebiyle, Allah ile bağ kurmanın en etkili araçlarından biri olmakta ve tasavvufi açıdan da manevi kirlerden arınmanın mühim yollarından biridir. (Şirin, 2018, ss. 172-175).

Zikir: Kelime anlamı hatırlamak, anmak olan zikir, bireyin her daim Allah'ı anması, nerede olursa olsun Allah'ın varlığına dair deliller bulması, daima Allah'ı anımsaması demektir. Allah'ı anarak O'nun yakınlığını, büyüklüğünü, şefkatini, desteğini daima yüreğinde hissetmektir. Böylelikle kişide her daim Allah'la birliktelik bilinci oluşmaktadır. Bu da bireyi dini/manevi duygular itibari ile diri tutarak onu istenmeyen davranışlardan uzak tutacaktır.

Zikir konusu, Kur'an-ı Kerim'de ve Hz. Muhammed'in sözlerinde sıklıkla bahsi geçen önemli bir meseledir. Burada amaç, gelişim yolculuğunda olan kişinin, kalbi sıkıntılardan arınarak, daimi olarak Allah'ı hatırlaması ve anması, Allah'la birlikte olma bilinci ile duygu, düşünce ve davranışlarını kontrol edebilecek bir otokontrol içerisinde olmasını sağlamaktır.

Tefekkür: Düşünmek anlamına gelen tefekkür, bireye sistemli bir şekilde yapıp ettikleri konusunda düşünmesi, kainatta olan olayları hikmet dolu gözlerle seyretmesi ve baktığı her yerde Allah'ın varlığının delillerini görmek için çabalaması öğretilir. Yani danışana dini/manevi düşünceyi sistematik hale getirmesini aşlamak anlamına gelir.

İnsanı akıl yönünden geliştiren ve iradesini kuvvetlendiren tefekkür; bireyin iradesini güçlendirdikçe de sevgi, mutluluk, üzüntü, öfke, nefret gibi pek çok duyguyu akıl ve mantık sınırları içerisinde değerlendirmesini sağlayarak, duygusal dengeyi ve içsel huzuru yakalamasında yardımcı olacaktır. İnsan aklını kullanarak, nefsin dürtülerini düzenlemeyi ve dizginlemeyi öğrendiğinde huzurlu ve dengeli bir ruh halini yakalamış olur (Şirin, 2018, s. 179).

İmanın Bütünleştirilmesi: Dini/manevi danışmanlığın en temel amacı bireyin inanç bütünlüğünü sağlama konusunda yardımcı olmaktır. Bu takdirde, istenmeyen duygu, davranış ve düşüncelere de engel olunacaktır.

Nefis Muhasebesi: Danışana içsel sorgunun aşılandığı bir tekniktir. Yaptığı tüm hareketleri, aklından geçen duygu ve düşünceleri daimi olarak düşünmesi ve değerlendirmesi istenir. Bu yolla, İslami değerlere ters olan duygu, düşünce ve davranışlardan uzak olmaya ve onların yerine alternatif dini/manevi düşünceleri yerleştirmeye çalışılır.

Kur'an Okumaları: Dini/manevi danışmanlığın en temel tekniklerinden olan kutsal kitap okumaları, tüm dini danışmanlık türlerinde uygulanmaktadır. Burada hedef, danışanda bulunan dini içerikli bilişsel çarpıtmaların giderilmesidir. Bu amaçla bilişsel terapide ele alınan “bilişsel çarpıtma ve metafor kullanımı” gibi, işlevi olmayan fikirlerin yerine, yeni düşüncelerin konması ve varolan olumsuz kalıpların eritilmesi amacıyla edinen tekniklerle Kur'an-ı Kerim okumaları yapılmaktadır. Bu eserlerde var olan açıklama, hikaye, emir ve tavsiyeler bireyin zihnindeki olumsuz kalıpların giderilmesine ve yerine olumlu inançların getirilmesine katkı sağlamaktadır. Danışanın inançlı olması ve okuduğu kitabın yaratıcısının sözlerini içerdiğine inanması, okuma tekniğinin etkili olmasına fayda sağlamaktadır.

Dini Tebliğ ve Telkinler: Dini/manevi danışmanlığın en önemli hususu, danışana sürekli olarak dini tebliğ ve telkinler etrafında danışmanlık yürütmektir. Bu telkinler, diğer tekniklerle bir arada kullanıldığında daha etkili olmaktadır.

Olumsuz Dini İnanç ve Tutumların Tartışılması ve Dini Bilgi Verilmesi: Danışanda var olan olumsuz dini tecrübelerin, yararı olmayan inanç ve düşüncelerin, olumlu dini inanç ve düşüncelerle yer değiştirmesi hususunda, bilişsel yeniden yapılandırma gibi bilişsel terapide kullanılan tekniklerle birlikte uygulanan dini/manevi bir uygulamadır. Danışanda yanlış inançlar, dini bilgi eksikliği ya da olumsuz dini tecrübelerden

kaynaklı oluşmaktadır. Bu teknikle, doğru bilgilendirme, olumlu ve sıcak yaklaşımla danışanın zihnindeki düşüncelerin değiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Olumlu Dini Başa Çıkmanın Güçlendirilmesi: Danışanın yaşadığı olaylar ve sorunlar karşısında başa çıkma yeteneğinin, dini ilke ve tekniklerle birlikte daha güçlü hale getirilmesidir. (Şirin, 2013, s. 198).

Dini Hikaye Anlatma: Bu teknik, bilişsel terapidaki metafor ve mecaz kullanım tekniğine benzer biçimde, danışana dini hikayeler anlatılar uygulanmaktadır. Sözlü gelenekten gelen hikayelerin yanı sıra kutsal kitabın içerisindeki farklı hikayeler de kullanılmaktadır.

Dua: Dua, bir dine inanan dindar insanın yaratıcısıyla bulunduğu en özel andır. Dini ibadetlerin özü olarak görülen dua, içten ve samimi bir şekilde yapıldığında içsel bütünlüğün yansıması olarak görülmektedir. Bu nedenle danışmanlık sürecinde danışanın dua etmeye, Allah'la kalben konuşmaya teşvik edip cesaretlendirilmesi dini/manevi danışmanlığın önemli bir kriteridir.

İbadet: Dinlerin en temel unsurları olan ibadetlerin, basit dini uygulamalar olmadığı, farklı terapötik etkilerinin de var olduğu anlaşılmaktadır. İbadetlerin yapılması, bireyin yapıp ettikleri konusunda bağışlanacağı ve affedileceği konusunda ona umut verir. Müjdelenen cennet ödülü ve Allah'ın rızasını kazanmak gibi ödüllerle motivasyonu artarak, kişide güven ve huzur hissi oluşur. Namaz, oruç, zekat gibi ibadetler bireyde farklı farklı olumlu etkilere sebep olmaktadır. İnançlı bir danışanın, farkındalıkla ve sistemli şekilde ibadetlerini eda etmesi dini bütünlüğünün bir simgesi haline gelecektir.

İnsanın Allah'la, kendisiyle ve diğer varlıklarla arasındaki ilişkiyi düzenleyici uygulamalar olan ibadetler; iç disiplin kazanmaya, insanın arzuları üzerinde denetim ve düzen kurmasına, kişinin kendisine güvenmesine, içsel iletişimini kuvvetlendirerek dayanma gücü ve mücadelesini artırmaya, kötü alışkanlıklardan uzak durmasına, duygu ve davranış kontrolünü eline almasına ve kişinin sosyalleşmesine destek olmaktadır. Tüm bu özellikler de kişinin ruh sağlığının iyileşmesine öncü olmaktadır. (Şirin, 2018, s. 209).

Cemaat Çalışmaları: Bir arada olmak, topluluk ve grup anlamlarını içeren cemaat, dini/manevi danışmanlığın en yaygın uygulamalarındandır. İslam'da pek çok kez, toplu yapılan ibadetler teşvik edilmiş ve övülmüştür. Burada amaç, topluluk halinde

yapılan paylaşımları artırarak, birlik ve beraberliğin öneminin vurgulanması, bireyde toplumsal farkındalığın artırılması ve sağaltımın sağlanmasıdır. Grupla yapılan uygulamalar, bazı problemlerde bireysel yapılan çalışmalardan daha etkili olmaktadır. Örneğin obsesif bozukluğa sahip bir bireyin ya da başladığı işi tamamlayamayan bir danışanın, cemaatle yapılan ibadet ve uygulamalara yönlendirilmesi kişi için tedavi niteliğinde bir uygulama olabilir.

2.6.2. Diğer Modeller

Manevi danışmanlık, alanda geliştiği süreç içerisinde diğer ekollerle ilişkisel biçimde çalışarak ruh sağlığı alanında daha etkin ve kapsamlı olmaya başlamıştır. Bireyin kendini ruhsal olarak kötü hissettiği alanlar, özellikle yoğun stres, depresyon, anksiyete, gibi problemler başta olmak üzere psikolojik sorunların çözümünde manevi danışmanlık modellerine dayalı yöntem ve teknikler kullanılmaktadır (M. Yıldırım, 2019).

Manevi/dini danışmanlık alanında ülkemizde geliştirilen model çalışmalarını incelediğimizde psikoterapik manevi danışmanlık alanının en geniş ve kapsamlı modeli olarak ilk karşımıza çıkan Şirin(2013)'in İhsan modeli olmaktadır (M. Yıldırım, 2019).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, model geliştirme çalışmalarına örnek olarak karşımıza çıkan bir diğer çalışma Dilmaç, Ekşi ve Şimşir(2016)'in geliştirdiği model önerisidir. Konya ilinde yaşayan ve bir süre psikolojik danışmanlık deneyimi yaşamış 250 denekle çalışılan araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanmış olup, dini başa çıkma, psikolojik iyi olma ve affetme ölçekleri kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda psikolojik danışma almış kişilerin dini başa çıkma tarzları ile psikolojik iyi olma düzeyleri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmış olup, danışmanlık sürecinde dini başa çıkma becerilerinin artırılmasının kişinin psikolojik olarak iyi olma halini artıracığı tespit edilmiştir (Dilmaç vd., 2016).

Sarı(2016)'nın bir İslami psikolojik danışma model önerisi olan çalışması, manevi/dini danışmanlıkta model geliştirme çalışmalarına örnek olabilecek bir diğer çalışmadır. Araştırmasında, İslami değerleri yaşam biçiminde öncelikli danışanlara uygun, kapsamlı ve etkili bir psikolojik danışma modeli önerisi sunan Sarı, çalışmasına ülkemizde ve dünyada İslami psikolojik danışmanlık model ortaya çıkarma çabalarını araştırarak başlamıştır. Dünyada geliştirilen İslami psikolojik danışma modellerini ele

alan Sarı, şu modelleri tespit etmiştir : Kişisel ve kişiler arası ilişkilerde ön plana çıkan İslami müşavirliğin etkin kullanıldığı, İslam hukuku, tasavvuf ve geleneksel iyileştirme biçiminde üç aşamadan oluşan İslami psikolojik danışma modeli (Abdullah, 2007), İslam dini teknikleri ile bilişsel terapiyi birleştiren ve yeniden yapılandırmacı bir yaklaşımla oluşturulan modeller (Hamdan, 2008; Şirin, 2013), ağırlıklı olarak İslami uygulama ve müdahalelerden oluşan danışma süreci yürütülen modeller (Dharamsi & Maynard, 2010), farklı psikolojik danışma modelleri ile İslami uygulama ve yöntemleri birleştiren modeller (Hamjah & Akhir, 2014; Keshavarzi & Haque, 2013), psikolojik danışma tekniklerinden ziyade daha çok müşavirlik modelini benimseyen modeller (Rassol, 2015) . Tüm bu modeller neticesinde Şirin(2013)'in İhsan modelinin bu alanda geliştirilen tek kapsamlı uygulama örneği olduğunu belirtmektedir (Sarı, 2016). İslami esaslar ile psikolojik danışma kuramlarının harmanlandığı modellere ihtiyaç olduğunu dile getiren Sarı, “İslami Psikolojik Danışma Modeli” isimli yeni bir model önerisinde bulunmuştur. Odak noktası Kur’an-ı Kerim ve sünnete uygun müdahalelerden oluşan modelin, seans öncesi ve sonlandırma sürecinde Allah’a güvenme ve Allah’tan yardım isteme bir İslami müdahale olarak işlenir. Model, Kur’an’dan örnekler, tövbe, tevekkül, hadisler gibi İslami müdahaleler ve bununla birlikte psikolojik danışma sürecinde danışan ve danışman arasında terapötik bağ kurma, müdahaleler uygulama, sonuçlandırma ve izleme aşamalarından meydana gelmektedir. Çözüm odaklı bir yapı sunan model, danışanların günah olarak nitelendirdikleri noktaları gün yüzüne çıkarmaya çalışmaz aksine koşulsuz kabul danışanın tövbesi olarak nitelendirilir. Bu noktada yaradanın sınırsız rahmet ve merhametine başvurulur. Modelde, İslam dinine ters düşen uygulamalara ve çözüm önerilerine yer vermediğini vurgulayan Sarı(2016), makalesinde bir çok teknik ve uygulama müdahalelerini tanıtarak, bilişsel davranışçı tekniklerin diğerlerine nazaran daha uygun, daha kapsamlı ve etkin olduğunu vurgulamaktadır (Sarı, 2016).

Manevi/dini danışmanlık etkenlerinin psikolojik danışmada etkili bir biçimde kullanılması ile ilgili başka bir çalışmada dini kaynakların kullanılmasını inceleyen Karaca ile Acar(2016), ölçek olarak kısa semptom envanteri kullandıkları çalışmada, 21 yaşında, öfke ve depresyon problemi olan bir üniversite öğrencisi ile danışmanlık sürecini ele almıştır. Süreç sonunda hızlı ve etkili bir değişim gözlemleyen Karaca ve Acar, hızlı ilerlemenin sebebinin dinsel amaçların danışanın içsel gelişimine pozitif

yönde katkı sağlaması, hedefe ulaşmak için dini unsurlardan yararlanılması ve danışanın değişim hususundaki arzusu olduğunu belirtmişlerdir. Süreç boyunca oturumlarda danışanan dini/manevi kaynakları harekete geçirilerek etkili bir yol izlenmiştir. Bilişsel olarak zihninde var olan hatalı dini inanç ve düşünceleri belirleyip bu konuda farkındalık kazanması sağlanarak bu yanlış düşüncelerin değişmesi için teknikler uygulanmıştır. Dini/manevi inanç problemleri kadar din dışı konularda yaşadığı problemlerin çözümünde de dini unsurlardan destek alması sağlanmış; dua, tefekkür, ibadetler, surelerin manalarını anlama gibi dini müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Dini kaynaklardan faydalanılarak yapılan danışmanlık uygulamasının terapötik sürecin etkinliğine katkı sağladığı bulgulanmış olup, ölçek sonuçları da bu veriyi desteklemiştir (Karaca & Acar, 2016).

Manevi/dini danışmanlık bibliyoterapi teknikleriyle beraber de kullanılmaktadır. Cengil ve Kaya(2016)'nın mesnevi ile bibliyoterapinin etkisi gösterdiği çalışma buna örnektir. Eskişehir ilinde yapılan araştırma öfke, depresyon, anksiyete gibi psikolojik problemler yaşamış kişiler arasından gönüllü katılım sağlayanlarla yapılmıştır. Her bir katılımcıya kendi yapıları ve yaşadıkları problemlerle ilgili mesnevi hikayeleri verilmiştir. Katılımcılar bu hikayeleri okuduktan sonra, danışma sürecinde okuyananlar yorumlanıp tartışılmıştır. Araştırmacılar çalışma sonucunda bibliyoterapinin ruh sağlığı açısından etkili bir biçimde kullanıldığını dile getirdikten sonra, çalıştıkları dört katılımcıdan ikisinde bibliyoterapinin olumlu yönde etkisinin gözlemlendiği, bir katılımcıda kısmi olarak pozitif faydalar elde edildiği, bir katılımcıda ise olumlu sonuç alınmadığını bulgulamışlardır (Cengil & Kaya, 2016). Yine benzer çalışmalarda bibliyoterapi uygulamaları ile hissedilen stres düzeyinin ve olumsuz dini başa çıkmanın azaldığı, olumlu dini başa çıkmanın ise pozitif bir yükseliş gösterdiği (Belen, 2016) ve bibliyoterapi seanslarında kullanılan teknikler neticesinde manevi danışmanlık uygulamalarında faydalı sonuçlar elde edildiği bulgulanmıştır (Yılmaz, 2016).

Çelikten(2021), özel öğrenme güçlüğü olan çocukların annelerine, “Tanrı algısı” ve “psikolojik iyi oluş” ölçeklerini kullanarak uygulanan manevi güçlendirme ve bakım çalışmasında katılımcıların pozitif yönde etkilendiğini bulgulamıştır. Program öncesi psikolojik iyi oluş puanları ile programdan sonraki puanlar arasında olumlu yönde farklılık olduğunu gözlemlemiş ve olumsuz yöndeki Tanrı algısının da azaldığı sonucuna ulaşmıştır (Çelikten, 2021).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, betimsel araştırma yöntemine uygun olarak yürütülmüş bir araştırmadır. Nitel bir veri analizi yöntemi olan doküman analizi/literatür taraması metodu ile ele alınmıştır. Nitel veri analizi; araştırması yapılan verilerin toplanması, verilerin seçilmesi, verilerin gösterilmesi, bir sonuca ulaşma ve doğrulama şeklinde çeşitli aşamalardan oluşmaktadır (Miles vd., 1994). Elde edilen verileri analiz ederken betimsel ve içerik analizi, söylem analizi, doküman analizi gibi farklı teknikler kullanılmaktadır (A. Yıldırım & Şimşek, 2016). Bu çalışma kapsamında ele alınan teknik doküman analizidir. Doküman analizinde araştırmacılar genellikle kendinden önce yapılan çalışmalarını inceler, alandaki araştırmaları gözden geçirir ve bu bilgilerin analizini yaparak kendi araştırmalarına dahil ederler. Dökümanlarda var olan verileri bulma, seçme, konu ile ilişkilendirme ve değerlendirmeyi içermektedir (Kıral, 2020). Bu çalışmada da konuyla ilgili döküman/belge taraması yapılarak bu alan ile ilgili ortaya konan araştırmalar, yazılan tezler, kitaplar, makaleler ve dergiler taranarak, araştırma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Yök Ulusal Tez Merkezi platformunda tarama yapabilmek amacıyla tarama ölçütleri, anahtar kelimeler ve kavramlar belirlenmiştir. “Özel eğitim”, “özel gereksinimli çocuk”, “özel gereksinimli çocuk ailesi/ebeveyni”, “engelli çocuk ailesi” “manevi danışmanlık ve rehberlik”, “dini danışmanlık”, “danışmanlık modelleri”, “dini danışmanlık teknikleri” şeklinde anahtar kavramlar tarama yapmak amacıyla kullanılmıştır. Yöktez, Google akademik, İsam, Dergipark, Oatd, Trdizin gibi tez ve makale tarama alt yapıları kullanılarak çalışmalara ulaşılmıştır. Tez tarama veri tabanında ; “manevi danışma ve rehberlik”, “psikolojik danışma ve rehberlik”, “dini danışmanlık”, “dini başa çıkma”, “psikoloji”, “sosyal”, “yüksek lisans/doktora” gibi ölçütler kullanılmıştır.

Anahtar kelime, kavramlar ve tarama ölçütleri seçildikten sonra veri tabanındaki tezler/makaleler taranmış, gerçekleştirilen tarama sonrasında konu ile ilgili olan kavramlar bu tezde ilgili başlıklar altında yorumlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, özel eğitimin ve özel eğitime gereksinim duyan çocukların kapsamlı açıklamalarıyla birlikte, özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip ailelerinin özelliklerini ve sorunlarını ele aldıktan sonra, Türkiye’de yeni çalışmalarla alanı genişletilmeye çalışılan manevi danışmanlık ve rehberlik alanının tanımlanmasını, manevi danışmanlığın geniş yelpazesini, İslam’da manevi rehberliğin rolünü ve çeşitli yaşam alanlarındaki etkilerini incelemiştir. İslam’ın temel prensipleri, manevi sağlık ve ruhsal iyilik hali üzerinde derin bir etki bırakırken, manevi rehberlik, bireylerin bu prensipleri günlük yaşamlarına nasıl entegre edebileceklerine dair rehberlik sunmaktadır.

Manevi danışmanlığın önemi, özellikle modern zamanlarda yaşanan hızlı değişim ve stres dolu hayat koşullarında, bireylerin manevi ihtiyaçlarını anlama ve karşılama çabasıyla açıklanabilir. Bu bağlamda, manevi danışmanlık ve rehberlik, bireylerin ve toplulukların karşılaştığı sorunlara çözüm sunarken, aynı zamanda ruhsal sağlığı destekleyerek genel bir iyilik hali oluşturmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada, manevi danışmanlık ve rehberliğin, özel gereksinime ihtiyaç duyan çocukların ebeveynleri için bu hususla başa çıkma sürecinde ve bu durumu anlamlandırmada Hz. Muhammed’in hayatından model aldıkları noktalar aktarılarak, dinin ve maneviyatın sağlayacağı destek üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra özel eğitime gereksinim duyan çocukların ebeveynlerinin, çocuklarıyla ilgili yaşadıkları bu zorlu süreçte ihtiyaç duydukları desteğin hem dini/manevi destek, hem de psikolojik destek olması gerektiğini vurgulayan araştırmalar aktarılmıştır.

Ortaya konan çalışmalarda, ebeveynlerin çocuklarıyla ve kendileriyle ilgili problemlerle karşılaştıklarında dini başa çıkmayı sıklıkla kullandıkları, bu süreçte umut ve sabırdan destek aldıkları (Doğan, 2016); dini ve manevi unsurların anlamlandırma ve açıklamaya olumlu katkısının olduğu (Kara, 2008; Karagöz, 2010); manevi içeriklerle birlikte dini başa çıkmanın psikolojik iyi oluş ve psikolojik sağlamlığı artırdığı, stres ve kaygı düzeyini azalttığı (Çelikten, 2021; Karagöz, 2020; Öztürk, 2023); engelle başa çıkmada dinin önemli etkisinin olduğu (Akgemik, 2019); dinî boyutun dahil edildiği psikolojik danışmanın, danışanların psikolojik durumlarını

olumlu yönde etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu, ailelerin kişiler arası alınganlık, depresyon, paranoid düşünce, anksiyete ve genel psikopatolojik düzeylerini azalttığını (Aka, 2020a) bulgulayan çalışmalara rastlanmıştır.

Dini/manevi danışmanlık alanı kapsamında geliştirilen model örnekleri aktarılmıştır. Özellikle bu alanda çalışılmış en geniş kapsamlı model olan “İhsan modeli” ayrıntılarıyla tanıtılmıştır. Dini zeminini İslam dininden, psikoterapi zeminini ise bilişsel-davranışçı psikoterapi yaklaşımından alan İhsan modeli, teknik ve uygulamalarıyla özel eğitime gereksinim duyan çocukların ebeveynlerine yönelik yapılan seanslarla kaygılarını ve korkularını azaltmada, yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmede ve içinde buldukları durumu dini/manevi zemin çerçevesinde anlamlandırmada destek sağlayarak ebeveynlerin iyi oluşlarını desteklemesi ön görülmüştür.

Özel eğitime gereksinim duyan bireylerin ve ailelerinin yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmelerine yardımcı olması açısından kullanılabilir bu modeller, ebeveynlerin yaşadıkları sorunları dini/manevi kaynaklardan destek alarak ve dini teknik ve uygulamalar kullanılarak problemlerine çözüm olabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma, manevi danışmanlığın geniş bir perspektifini sunarken, İslam'ın öğretileri ve manevi rehberlik hizmetlerinin bireylerin yaşam kalitesini artırmada potansiyelini vurgulamaktadır. Bu alandaki gelecekteki çalışmaların, manevi danışmanlığın etkilerini daha derinlemesine anlamak ve toplulukların bu hizmetlerden en iyi şekilde nasıl faydalanabileceğini belirlemek için yönlendirici olacağı umulmaktadır.

İslam'ın manevi değerleri, insanların ruhsal sağlığını güçlendirmek, başa çıkmak ve anlam aramak konusundaki içsel çabalarını şekillendirerek, bireylerin yaşamın anlamını bulmalarına ve bu anlamla uyumlu bir şekilde hareket etmelerine rehberlik eder. İslam'ın öğretileri, manevi güçlenme sürecinde bireyleri destekler ve onlara içsel bir denge sağlama konusunda rehberlik eder.

Bu çalışma, manevi danışmanlık ve rehberliğin İslam perspektifindeki geniş etkilerini ve farklı yaşam alanlarındaki rolünü ele almıştır. İslam'ın öğretileri ve manevi rehberlik hizmetlerinin, bireylerin ruhsal sağlığını güçlendirmede ve yaşamlarını anlamlandırmada nasıl bir destek sağladığını anlamak, toplulukların bu hizmetlerden en iyi şekilde nasıl faydalanabileceğini belirlemek için önemli bir adımdır.

Gelecekteki araştırmaların, manevi danışmanlığın daha derinlemesine anlaşılması ve bu alandaki etkinliğin artırılması üzerinde odaklanması beklenmektedir. Bu bağlamda, manevi danışmanlık hizmetlerinin etkili bir şekilde sunulabilmesi için profesyonellerin ilahiyat ve psikoloji alanlarda eğitim almış olmaları büyük önem taşımaktadır.

Manevi danışmanlık ve rehberlik alanında daha fazla araştırma yapılmalı ve bu hizmetlerin etkinliğini değerlendirmeye yönelik çalışmalar desteklenmelidir. Bilimsel temelli veriler, manevi danışmanlığın daha geniş bir topluluğa nasıl entegre edilebileceği konusunda yol gösterici olacaktır.

Engelli bireyler ve aileleri için özel olarak tasarlanmış manevi danışmanlık programları geliştirilmelidir. Bu programlar, engelli bireylerin yaşadığı özel zorluklara odaklanmalı ve İşlam'ın öğretileri ile uyumlu çözümler sunmalıdır.

Topluluklara, İşlam'ın ruh sağlığına olan etkilerini ve manevi danışmanlığın önemini vurgulayan eğitimler düzenlenmelidir. Bu eğitimler, bireyleri manevi destek aramaya teşvik ederken, toplumun bu hizmetlere daha açık olmasını sağlar.

İşlam topluluklarında manevi danışmanlık ve rehberliğin önemi konusunda geniş bir farkındalık oluşturulmalıdır. Topluluk liderleri, cami görevlileri ve diğer dini fiğrler, manevi danışmanlık hizmetlerinin sağlık ve refah açısından kritik bir rol oynadığını vurgulayarak insanları bu hizmetlere yönlendirebilir.

Bu önerilerin dikkate alınması, manevi danışmanlık hizmetlerinin İşlam topluluklarında daha yaygın ve etkili bir şekilde sunulmasına katkı sağlayacaktır. İşlam'ın öğretileri ile uyumlu manevi destek, bireylerin ruhsal sağlıklarını güçlendirme ve yaşamın zorluklarıyla baş etme konusunda önemli bir kaynak olabilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, S. (2007). Islam and Counseling: Models of Practice in Muslim Communal Life. *Journal of Pastoral Counseling*, 42, 42-55.
- Aka, M. (2020a). *Bireysel Psikolojik Danışma Sürecinde Dinî Boyut: Özel Eğitim Gereksinimli Öğrenci Aileleriyle Yapılan Bir Araştırma: C. XVII, 322 y.* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Aka, M. (2020b). Dine ve Kültüre Duyarlı Psikolojik Danışmanlık-I: Manevi Danışmanlık Perspektifinden Kuramsal Analizler. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 2.
- Akçamete, G. (2009). *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. Kök Yayıncılık.
- Akgemik, F. Z. (2019). *Zihinsel Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Dini Başa Çıkma*. İstanbul Üniversitesi.
- Akkök, F. (1989). Özürlü Bir Çocuğa Sahip Anne- Babaların Kaygı ve Endişe Düzeyini Ölçme Aracının Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. *Odtü Eğitim Fakültesi*, 7(23), 26-38.
- Akkök, F. (1997). *Bayan Perşembeler*. Odtü Geliştirme Vakfı Yayıncılık.
- Akkök, F. (2005). Farklı Özelliğe Sahip Çocuk Aileleri ve Ailelerle Yapılan Çalışmalar. İçinde A. Ataman (Ed.), *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş* (ss. 119-139). Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Aksoy, V. (2016). Eğitim Örgütlerinde Meritokrasi İhlali Sonucu Oluşan Yeni Bir Liderlik: Hafi Liderlik. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 54.
- Aktürk, Ü. (2012). *Engelli Çocuğu Olan Anne-Babaların Kaygı Düzeyi ve Başa Çıkma Stratejilerinin Değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Alagözoğlu, E. (2016). *Otizm Spektrum Bozukluğundan Etkilenmiş Kardeşi Olan Bireylerin Aileleri ile İlgili Duygu ve Düşünceleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aslan, F. (2019). *Özel Eğitim Gereksinimi Olan Çocukların Ebeveynlerinin Evlilik Uyumları, Umutsuzluk Düzeyleri ve Algılanan Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Yüksek Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Atasoy, S. (2002). *The Examination of Relationships Between Autistics and Their Normal Siblings* [Yüksek Lisans Tezi]. Ege Üniversitesi.
- Avcıoğlu, H. (2012). Rehberlik ve Araştırma Merkez (RAM) Müdürlerinin Tanılama, Yerleştirme-İzleme, Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı (BEP) Geliştirme ve Kaynaştırma Uygulamasında Karşılaşılan Sorunlara İlişkin Algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(3), 2009-2031.
- Ay, M. E. (1992). Kur'ân-ı Kerim'de Disiplin, Mükafat ve Ceza Kavramları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(1).
- Aydın, A. R. (2004). Din ve Psikoloji İlişkisi Üzerine. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV(1).
- Aydın, A., & Egin, C. T. A. (2018b). Zihin Engelli, Serebral Palsili ve Otizmlı Çocuk Ebeveynlerinin Psikolojik Dayanıklılıkları ile Ebeveynlik Algılarının Karşılaştırılması. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 37(1), 171-188.
- Ayten, A. (2012). *Tanrı'ya Sığınmak / Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İz Yayıncılık.
- Ayten, A. (Ed.). (2015). *Din, Erdem ve Sağlık*. Çamlıca Yayınları.
- Başgöl, A., & Kavak, Z. N. (2006). Anne Karnında down Sendromu Tanısına Güncel Yaklaşımlar Ve Bir Olgu Sunumu. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 10(4).
- Belen, F. Z. (2014). *Manevi Danışmanlıkta Bibliyoterapi Tekniği ve Uygulaması* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Belen, F. Z. (2016). Manevi Bakım Ve Danışmanlıkta Bibliyoterapi: Bir Uygulama Örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 10(19), 9-42.
- Benson, P. R., & Karlof, K. (2009). Anger, Stress Proliferation, and Depressed Mood Among Parents of Children with Asd: A Longitudinal Replication. *Journal of Autism and Developmental Disabilities*, 39, 350-362.

- Carlson, J., Sperry, L., & Lewis, J. A. (1997). *Family Therapy: Ensuring Treatment Efficacy* (ss. xvi, 234). Routledge.
- Cavkaytar, A. (1999). Zihin Engellilere Özbakım ve Ev İçi Becerilerinin Öğretiminde Bir Aile Eğitimi Programının Etkililiği. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2(03)
- Cebeci, S. (2010). Bir Din Öğretimi Yaklaşımı Olarak Dini Danışma ve Rehberlik. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 8(19)
- Cengil, M., & Kaya, Ü. G. (2016). Psikolojik Rahatsızlıkları Olan Bireylere Mesnevi ile Bibliyoterapi Uygulaması. İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I* (ss. 415-437). Dem Yayınları.
- Coşkun, Y., & Akkaş, G. (2009). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyleri ile Sosyal Destek Algıları Arasındaki İlişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1).
- Çakır, B. (2023). *Manevi Danışmanlık Açısından Algılanan Stres, Başa Çıkma, Psikolojik Dayanıklılık ve Tevekkül Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çalık, B. B., Çetin, S. Y., Kılıç, M. C., Taşpınar, F., & Aslan, Ü. B. (2020). Down Sendromlu Çocukların Günlük Yaşamdaki Fonksiyonel Düzeyinin ve Yaşının Annelerin Yaşam Kalitesine Etkisi. *Güncel Pediatri*, 18(1).
- Çalışır, H., Karabudak, S. S., Karataş, P., Tosun, A. F., & Meşalean, İ. (2018). Serebral Palsili Çocuğu Olan Annelerin Aile Yüğü ve Umutsuzluk Düzeyleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2).
- Çelikten, G. (2021). *Özel Öğrenme Güçlüğü Olan Çocukların Manevi İhtiyaçları ve Annelerine Uygulanan Manevi Güçlenme ve Bakım Programının Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çengelci, B. (2009). Otizm ve Down Sendrom'lu Çocuğa Sahip Annelerin Kaygı Umutsuzluk ve Tükenmişlik Duygularının Karşılaştırılması. *Ege Eğitim Dergisi*, 10(2), Article 2.
- Çetintaş, F. (2022). *Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Ebeveyn Ve Kardeşinin, Engelli Çocuğa Karşı İletişim Etkinlikleri ve Davranışlarının İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Dallos, R., & Draper, R. (2011). *Aile Terapisine Giriş*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Darıca, N., Abidoğlu, Ü., & Gümüşcü, ř. (2005). *Otizm ve Otistik Çocuklar*. Özgür Yayınları.
- Değirmenci, N. (2019). *Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Anne ve Babaların Depresyon ve Kaygı Düzeyleri* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.
- Demir, İ. (2023). *Manevi Danışmanlar Gözüyle Hastanelerde Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamaları Üzerine Nitel Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dharamsi, S., & Maynard, A. (2010). İslamic-Based Interventions. İçinde *Counseling Muslims: Handbook of Mental Health Issues and Interventions*. Routledge.
- Diken, İ. H. (Ed.). (2012). *Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim* (5. bs). Pegem Akademi.
- Dilan, H., & Kayıklık, H. (2022). Manevi Danışmanlıkta Varoluşçu Psikoterapi Tekniği. *Türk Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Dergisi*, 6.
- Dilmaç, B., Ekşi, F., & şimşir, Z. (2016). Psikolojik Danışma Deneyimi Yaşayanların Dini Başa Çıkma, Psikolojik İyi Olma ve Affetme Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler: Bir Model Önerisi. İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*. Dem Yayınları.
- Doğan, M. (2014). Dinlerde Ve İslam Kültüründe Sabır. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), Article 5.
- Doğan, M. (2016). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuk Sahibi Ebeveynlerin Dini Başa Çıkma, Umut ve Sabır Düzeylerinin Karşılaştırılması. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 3214-3245.
- Dostal, C., & Langhinrichsen-Rohling, J. (1997). Relationship-Specific Cognitions and Family-of-Origin Divorce and Abuse. *Journal of Divorce & Remarriage*, 27(3-4), 101-120.
- DSM-5. (2014). *DSM-5 Türkçe Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı*.
- Düzgüner, S. (2016). Nereden Çıktı Bu Maneviyat: Manevi Bakımın Temellerine İlişkin Kültürlerarası Bir Analiz. İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik* (C. 1). Dem Yayınları.

- Ekşi, H. (2001). *Başaçıkma, Dini Başaçıkma ve Ruh Sağlığı Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma* [Doktora Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekşi, H., & Kaya, Ç. (Ed.). (2016). *Manevi Yönelimli Psikoterapi ve Psikolojik Danışma*. Kaknüs Yayınları- Ders Kitapları.
- El, Ö., Peker, Ö., Bozan, Ö., Berk, H., & Koşay, C. (2007). Serebral Palsi Hastalarının Genel Özellikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 21(2), Article 2.
- Elden, M. (2003). Hedef Kitle Davranışını Etkileyen Psikolojik Faktör Olarak Öğrenme. *İletişim Dergisi*, 18.
- Eripek, S. (2009). *Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuklar*. Maya Akademi.
- Ertürk, H. (2022). *Psikolojik/Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Tasavvuf'un Rolü ve İmkanları* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Gladding, S. T. (2014). *Aile Terapisi Tarihi Kuram ve Uygulamalar* (1. bs). Pdrem Yayınları.
- Göcen, G. (2014). *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü* (1. bs). Dem Yayınları.
- Gören, A. B. (2015). *Down Sendromlu Bireylerin Manevi Bakımı ve Bir Model Önerisi: C. 291 y.* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Griffin, W. A. (1999). *Models of Family Therapy: The Essential Guide*. Philadelphia, PA : Brunner/Mazel.
- Gülaldı, D. (2010). *Erken Çocuklukta Serebral Palsi'li Ve Otistik Çocuk Annelerinin Ebeveyn Stres Düzeylerinin Yaşam Doyumları İle İlişkisinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güler, M. (2021). Engelli Çocuğa Sahip Ebeveynlere Yönelik Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri. *İçinde Eğitim & Bilim 2021* (1. bs). Efe Akademi.
- Gümrükçüoğlu, S. (2015). İmtihan ve Dünyevileşme. *Turkish Studies*, 2, 411-434.
- Gürses, İ. (2010). *Dindarlık ve Kişilik*. Emin Yayınları.
- Güven, Y. (2016). Özel Eğitime Giriş. İçinde A. Kulaksızoğlu (Ed.), *Farklı Gelişen Çocuklar* (2. bs). Nobel Yayınları.
- Hamdan, A. (2008). Cognitive Restructuring: An Islamic Perspective. *Journal of Muslim Mental Health*, 1(3), 99-116.

- Hamjah, S., & Akhir, Ş. M. (2014). *Islamic Approach in Counseling* (C. 53). Journal of Religion and Health.
- Horozcu, Ü. (2010). Tecrübî Araştırmalar Işığında Dindarlık ve Maneviyat ile Ruhsal ve Bedensel Sağlık Arasındaki İlişki. *Milel ve Nihal*, 7(1).
- Hökelekli, H. (1998). *Din Psikolojisi*. Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hümbetova, İ. (2011). *Dini Tutum ve Davranışların Oluşumunda Mükafat ve Cezanın Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzutsu, T. (1991). *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar* (S. Ayaz, Çev.; C. 2). Pınar Yayınları.
- İdiz, Z., & Hovardaoğlu, S. (2009). *Evlilik Uyumu, Evlilik Yatırımı, Aile İçi Şiddet Ve Intihar Girişimi Arasındaki Bağlantıların Sosyal Psikolojik Açısından İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaner, S., Diken, İ. H., Bayraklı, U. H., & Çelik, S. (2012). *Türkiye'de Özel Eğitim Alanında Geliştirilen ve Uyarlanan Ölçme Araçları* (C. 2). Maya Akademi.
- Kara, E. (2008). Zihinsel Engelli Çocukları Olan Ailelerin Çocuklarının Durumunu Dini Açıdan Değerlendirmeleri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(26-27).
- Karabaş, A., & Aydın, M. F. (2023). Çocuklarda Otizm Şiddetinin Sosyal İletişim ile İlişkisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 10(2).
- Karaca, F., & Acar, M. C. (2016). Bireysel Psikolojik Danışma Sürecinde Danışanın Dini Kaynaklarının Kullanılması Üzerine Bir Vaka Örneği. İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II*. Dem Yayınları.
- Karagöz, S. (2010). *Otistik Çocukların Anne Babalarında Anlamlandırma ve Dini Başa Çıkma* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöz, S. (2020). Manevi İçerikli Grup Rehberliğinin Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Annelerin Dini Başa Çıkma, Psikolojik İyi Oluş ve Kaygı Düzeylerine Etkisinin İncelenmesi. *Dergiabant*, 8(1), 298-317.
- Karagül, A. (2012). Manevi Bakım, Anlamı, Önemi, Yöntemi ve Eitimi "Hollanda Örneği". *Dini Araştırmalar*, 15(40).
- Karaman, E. (2018). *Özel Eğitime İhtiyacı Olan Çocuğa Sahip Anne Babaların Psikolojik Dayanıklılıklarının Yordayıcısı Olarak Sosyal Destek Algısı ve Benlik Saygısının*

- İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Karlık, Z. (2021). *Manevi Danışmanlık ve Rehberlikte Kriz Terapisi Üzerine Düşünceler* [Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Karpat, D., & Girli, A. (2012). Yaygın Gelişimsel Bozukluk Tanılı Çocukların Anne-Babalarının Yas Tepkilerinin, Evlilik Uyumlarının ve Sosyal Destek Algılarının İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 13(02).
- Kasapoğlu, F. (2017). Psikolojik Danışma Süreci ve Maneviyat: Bir Bütünleştirme Arayışı. *Hikmet Yurdu*, X(19).
- Kavak, S. (2007). *Algılanan Aile Yakınları Destek Ölçeğinin Geliştirilmesi Ve 0-8 Yaş Arası Engelli Çocuğu Olan Annelerin Yakınlarından Aldığı Desteği Algılamaları* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kazak, A. E., & Marvin, R. S. (1984). Differences, Difficulties and Adaptation: Stress and Social Networks in Families with a Handicapped Child. *Family Relations*, 33(1), 67-77.
- Keshavarzi, H., & Haque, A. (2013). Outlining a Psychotherapy Model for Enhancing Muslim Mental Health Within an Islamic Context. *International Journal for the Psychology of Religion*, 23(3), 230-249.
- Kesici, Ş., Bayrakçı, E. K., Mert, A., & Kiper, C. (2013). *Vaka Örnekleriyle Birlikte Aile Danışma Kuramları ve Teknikleri*. Nobel Yayınları.
- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Döküman Analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 170-189.
- Kırcaali-İftar, G. (1998). Özel Gereksinimli Bireyler ve Özel Eğitim. İçinde *Özel Eğitim*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Koç, M. (2012). Manevi-[Psikolojik] Danışmanlık ile İlgili Batı'da Yapılan Bilimsel Çalışmaların Tarihi ve Literatürü (1902-2010) Üzerine Bir Araştırma—I. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2).

- Konuşkan, B., Per, H., Gümüş, H., & Kumandaş, S. (2012). Serebral Palsili Olgularda Görme ve İşitme Bozuklukları ve Epilepsi Sıklığı. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 3(2).
- Köylü, M., & Altaş, N. (2017). *Dini Danışmanlık ve Din Hizmetleri*. Dem Yayınları.
- Kula, N. (2006). İstenmedik ve Beklenmedik Olaylarla Karşılaşan Bireylere Yönelik Moral ve Manevi Destegin Önemi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2.
- Kula, N. (2011). Engelli Birey ve Ailelerinin Yaşantılarında Hz. Muhammed'in Örnekligi (Çorum Örneği). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(1), 163-194.
- Kula, N. (2016). Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Bazı Dini Kavramların Anlam Alanı ve Fonksiyonelliği. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik*, 1, 45-61.
- Kulaksızoğlu, A., Güven, Y., & Korkmaz, B. (2015). *Farklı gelişen çocuklar*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Küçükler, S. (2001). Erken Eğitimin Gelişimsel Geriliği Olan Çocukların Anne-Babalarının Stres ve Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 3(1).
- MEB. (2006). *Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı*. Devlet Kitapları Müdürlüğü Basımevi.
- MEB. (2021). *Özel Eğitim Hizmetleri Tanıtım El Kitabı—Egitimhane.Com*.
<https://www.egitimhane.com/ozel-egitim-hizmetleri-tanitim-el-kitabi-d259663.html>
- Memiş, H. (2018). *Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Ergenlerin Ergenlik Sorunlarıyla Başa Çıkma Düzeylerine Etkisi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mengi, A. (2020). Engelli Bireylerin Gözüyle Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerindeki Eğitim Durumlarının İncelenmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 19-33.
- Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldana, J. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Sage.
- Nuri, C., Direktör, C., & Karadayi, C. (2020). Türkçe'de Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler ve Eğitimi Alanında Yapılan Çalışmaların Son 15 Yıllık Terminolojisinin İncelenmesi. *Turkish Special Education Journal: International*, 2(2).
- Ömeroğlu, E. (1994). Ailenin Çocuğun Eğitimine Katılımı. *Okul Öncesi Eğitimi*, 1.

- Özbey, F., & Diken, İ. H. (2010). Zihinsel Yetersizliği Olan Bireylerin İş—Meslek Eğitimi ve İstihdamlarına Yönelik Türkiye’de Yapılan Araştırmaların Gözden Geçirilmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 11(02).
- Özbey, F. Y., & Yıkılmış, A. (2009). Otistik Çocuğa Sahip Annelerin Çocuklarının Devam Ettiği Rehabilitasyon Merkezlerinden Beklentilerinin ve Önerilerinin Belirlenmesi. *International Online Journal of Educational Sciences*, 1(1), 124-153.
- Özgen, H., Koç, M., & Bir, Y. (2022). Evli Kadınların Duygusal Zekâ Düzeylerinin Evlilik Uyumları Üzerindeki Etkisi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(13).
- Özkan, A. (2019). Manevi Danışmanlıkta Kullanılan Kavramlar ve Pratikteki Algısı. İçinde A. Ayten (Ed.), *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Farklı Alanlardan Araştırma Bulguları ve Değerlendirmeler* (1. bs). Dem Yayınları.
- Özkan, Ş. Y. (2007). *Zihin Yetersizliği Olan Öğrencilere Yönelik Hazırlanan Kendini Yönetme Stratejileri Öğretim Paketinin Etkililiği* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özsoy, Y., Özyürek, M., & Eripek, S. (1998). *Özel Eğitime Muhtaç Çocuklar*. Karatepe Yayınları.
- Öztürk, C. K. (2023). *Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ebeveynlerin Maneviyat ve Psikolojik Sağlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Özyılmaz, Ö. (2013). *Türk Milli Eğitim Sisteminin Sorunları ve Çözüm Arayışları*. Pegem Akademi.
- Pargament, K. (2005). Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme (A. U. Mehmedoğlu, Çev.). *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 5(1).
- Park, C. L., & Paloutzian, R. F. (2013). *Din ve Maneviyat Psikolojisi Yeni Yaklaşımlar ve Uygulama Alanları* (İ. Çapcıoğlu, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Rassol, G. H. (2015). *Islamic Counseling: An Introduction to Theory and Practice*. Routledge.
- Saraçoğlu, A. D. (2019). Dezavantajlı Gruplar—Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım. *Akademik Platform İslami Araştırmalar Dergisi*, 3(1).

- Sarı, E. (2016). İslami Değerleri Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışanlara Yönelik Psikolojik Danışma: İslami Psikolojik Danışma Model Önerisi. İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*. Dem Yayınları.
- Sarı, H. (2004). *Özel Eğitime Muhtaç Öğrencilerin Eğitimleriyle İlgili Öneriler*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Selimoğlu, H., & Aydın, A. (2019). Akran Öğretiminin Zihinsel Yetersizliği Olan Bireylerin Sosyal Kabulü ve Benlik Saygısına Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34(3), 639-658.
- Sözcün, Z. (2017). Dini Danışma ve Rehberliğin Hayatımızdaki Yeri ve Önemi. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 3(1).
- Sucuoğlu, B. (2007). Zihin Engelliler Ve Eğitimleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 8, 088-090.
- Şanlı, E. (2012). *Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerine Devam Eden Zihin Engelli Çocuğu Olan Ailelerin Gereksinimlerinin Belirlenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Şentürk, H. (2020). Hastanelerde Manevi Danışmanlık Hizmetleri İhtiyacı Üzerine Pilot Bir Araştırma. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(2).
- Şirin, T. (2013). *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi Yaklaşımıyla Bütünleştirilmiş Dini Danışmanlık Modeli* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şirin, T. (2016). Manevi Danışma ve Rehberlik'te Yeni Bir Model Önerisi: İ.H.S.A.N. Modeli ve Vaka Sunumu. İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*. (1. bs, C. 1). Dem Yayınları.
- Şirin, T. (2018). *Manevi Danışmanlıkta İhsan Modeli* (1. bs). Kaknüs Yayınları- Ders Kitapları.
- Tanrıverdi, B. (2015). *İstanbul İli, Küçükçekmece İlçesi'nde Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babaların Durumluluk ve Sürekli Kaygı Düzeyleri ile Ebeveyn Stilleri Arasındaki İlişki* [Yüksek Lisans Tezi]. Üsküdar Üniversitesi.

- Toker, M., Başgöl, Ş. senem, & Özaydin, L. (2019). Down Sendromlu Çocuğa Sahip Annelerin Aile Gereksinimlerinin Belirlenmesi ve Sosyal Destek Algılarına Yönelik Görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(4).
- Tokur, B. (2018). *Stres ve Din*. Çamlıca Yayınları.
- Top, F. Ü. (2009). Otistik Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşadıkları Sorunlar ile Ruhsal Durumlarının Değerlendirilmesi: Niteliksel Araştırma. *Çocuk Dergisi*, 9(1).
- Tuncay, E. (2006). *Predictive Role of Perfectionism on Marital Adjustment* [Yüksek Lisans Tezi]. ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, A. (2009). *Özel Eğitim Gerektiren Çocukların Problemleri, Din ve Aile Tutum Ve Davranışları (Otistik Çocuklar Örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ün, Y. Ş. (2021). *Özel Gereksinimli Çocuk Annelerinin Sorunlarla Baş Etme Yöntemleri ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Okan Üniversitesi.
- Ünal, V. (2018). Engellilerin Engelliliğe Bakışı ve Dine Yaklaşımları. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(3).
- Ünay, B., Özşenol, F., Gökçay, E., Aydın, H. İ., Isikhan, V., & Akin, R. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2).
- Ünlü, Ö., Melekoğlu, M. A., & Ünlü, E. Ü. (2019). Alan Dışı Özel Eğitim Öğretmenlerinin Yeterliliklerine İlişkin Çalışmaların İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 1609-1640.
- Varol, N. (2005). *Aile Eğitimi*. Kök Yayıncılık.
- Yalçın, H. (2014). Evlilik Uyumu ile Sosyodemografik Özellikler Arasındaki İlişki. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 2146-9199.
- Yavuz, B. (2019). *2-6 Yaş Arası Otizmlili Çocuğa Sahip Olan Ebeveynlerin Kaygı, Psikolojik Yardım Arama ve Problem Çözme Düzeylerinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaylak, M. Ö. (2021). *Almanya'da Manevi Danışmanlık Ve Rehberlik Modelleri Üzerine Bir Araştırma* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yazır, E. H. (2018). *Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali*. Çelik Yayınevi.
- Yazıcı, H. T., Barut, Y., & Özcan, K. (2022). Çocuğu Otizm Spektrum Bozukluğu Tanısı Almış Annelerin Sürekli Umut Düzeylerinin İncelenmesi. *Disiplinlerarası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(13).
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin.
- Yıldırım, M. (2019). *İhsan Modeli ile Manevi Danışmanlık Uygulamalarının Psikolojik Rahatsızlıklar Üzerindeki İyileştirici Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma* [Yüksek Lisans Tezi]. Sabahattin Zaim Üniversitesi.
- Yıldırım, E. G. (2022). *İhsan Modeli Psiko-Eğitim Programının Evlilikte Uyum Empati ve İletişim Düzeyinde İyileştirici Etkisinin İncelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Topkapı Üniversitesi.
- Yılmaz, S. (2016). Bibliyoterapinin Hastalara Manevi Bakım Yöntemi Olarak Uygulanması (Sivas Devlet Hastanesi Örneği). İçinde *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik I*. Dem Yayınları.
- Zelyurt, H. (2020). Özel Gereksinimli Ve Normal Gelişim Gösteren Çocukların Ebeveynlerinin Özel Eğitime İlişkin Metafor Kullanımının Karşılaştırılması. *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 8(2).
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. (2013). *Dindarlık ve Maneviyat* (S. Düzgüner, Çev.). Phoenix Yayınevi.